

73 ET EK I I I T O

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága -----Müller Rolf
Szervezettörténeti vázlat (1948–1949)
- > Fegyveres erők az átmeneti időszakban -----Máthé Áron
Az ideiglenes karhatalom (1944–1945)
- > Új lakó az Élysée-palotában -----Pál István
A francia elhárítás Mitterand idején

= 2019 = 04
//////////

Impresszum

Főszerkesztő: *Papp István*

Szerkesztők: *Krabulcsán Zsolt*
Petrás Éva
Pócs Nándor

Angol verzió: *Petrás Éva*
Címlapterv: *Gyulai Kati*
Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*
Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*
Technikai szerkesztő: *Pénzes Dávid*

A borítókép Bauer Sándor, Fortepan 128 485. számú képének felhasználásával készült.

Kiadja: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*
Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: *1067 Budapest, Eötvös u. 7.*
Elektronikus levélcím: *betekinto@ABTL.hu*

HU ISSN 1788–7569

Nemzeti Kulturális Alap

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

ABTL

**Állambiztonsági
Szolgálatok
Történeti
Levéltára**

1067 Budapest, Eötvös u. 7.

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

Tanulmányok

MÜLLER ROLF

A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága – szervezettörténeti vázlat
(1948. szeptember – 1949. december)..... 5

MÁTHÉ ÁRON

Fegyveres erők az átmeneti időszakban (1944–1945) Az ideiglenes magyar
karhatalmi egységek szerepe a kommunista diktatúra alapjainak lerakásában. 34

PÁL ISTVÁN

Új lakó az Élysée-palotában. A francia politikai rendőrség magyar szemmel a
François Mitterand elnökké választása utáni években.....62

Híradás

CSEH GERGŐ BENDEGÚZ

A Történeti Levéltár funkcióváltásai A nyilvánosság lehetőségei a magyar
titkosszolgálati levéltárban..... 81

Közlemények

ORBÁN-SCHWARZKOPF BALÁZS

Az Onódy-ügy különös mellékszereplője: Szóbel Ármin története.....94

VÁRADI NATÁLIA

Etnikai tisztogatások, egyházüldözés Kárpátalján, 1944–1946.....102

Szemle

PAPP ISTVÁN

Karpaszomány, krimi, kitelepítés – Egy család határai.....118

Tanulmányok

Müller Rolf

A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága – szervezettörténeti vázlat (1948. szeptember – 1949. december)¹

1946 októberében az országos hatáskörű Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának (ÁVO) felállítása a kommunista irányítás alatt álló politikai nyomozó szervezet megerősítésének egyik fontos, de korántsem a végső állomása volt.² Az 1948. szeptember 10-én hatályba lépő miniszteri rendeletekkel létrejött Kádár János közvetlen alárendeltségében a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH), amely magába olvasztotta a Budapesti Főkapitányság Igazgatásrendészeti Ügyosztályának Ütlevél alosztályát, a BM Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságát (KEOKH), az államrendőrség határ-, folyam- és légirendészeti szerveit, valamint saját őrszemélyzeti parancsnoksággal gyarapodott.³

1948. szeptember–október

Az új államvédelmi szervről rendelkező normák hatályba lépése előtt két nappal, szeptember 8-án Péter Gábor rendőr altábornagy⁴ már hatósági vezetőként jegyezte napiparancsát, üdvözölve abban a politikai rendőrség régi és új tagjait,⁵ azonban a

1. Jelen dolgozat a Krahulcsán Zsolttal közösen szerkesztett *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 3. köt. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága* című forráskiadvány bevezető tanulmányának rövidített változata. A kötet várható megjelenése: 2020.

2. Az ÁVO-ról bővebben Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015.

3. Lásd A belügyminiszter 288.009/1948. IV/1. BM számú rendelete a magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya középfokú hatósági szervezetének megállapítása és elnevezésének megváltoztatása tárgyában. *Rendőrségi Közlöny*, 4. évf. 19. sz. (1948. szeptember 15.) 727–728. A belügyminiszter 288.010/1948. IV/1. BM számú rendelete a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága jogkörének megállapítása tárgyában. Uo. 728. A belügyminiszter 590.671/1948. IV. 1.a. BM sz. rendelete a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya középfokú hatósági szervezetének megállapítása és elnevezésének megváltoztatásáról szóló 288.009/1948. IV. 1. BM sz. és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága jogkörének megállapításáról szóló 288.010/1948. IV. 1. BM sz. rendeletének kiegészítése tárgyában. Uo. 735.

4. A dolgozatban szereplő vezetők rendőri rangokat viseltek, stílris okokból a hivatalos „rendőr” megjelöléstől a továbbiakban eltekintek.

5. ÁBTL 1.2. 1/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 8.

belső struktúra átalakítása nem ment egyik napról a másikra. A parancsokból kitűnik, hogy a hatóság szervezeti egységei eleinte az elődszervezet alosztályainak számozása alatt működtek tovább, ami azt is jelentette, hogy a felsőbb parancsnoki gárda is lényegében kontinuus maradt.⁶

A vezérkar élén Péter Gábor állt, akit Kádár hivatalosan a 274.962/1948. BM IV/1. a. számú rendeletével nevezett ki a BM ÁVH vezetőjévé.⁷ A szervezeti hierarchiában a hatóság főparancsnoka után (alatt) elsőként említendőek a BM ÁVH vezetőhelyettesei. Kádár szeptember 8-i rendelete Péterrel egyszerre erősítette meg a korábbi ávós helyettesek közül párttársát, dr. Tímár Istvánt, viszont ugyanott a kiskazda Gyuris Aladárról nem esett szó,⁸ pedig formálisan korábbi beosztását megtartotta a hatóságon is. Hiszen 1948. október elsején Péter az ezredesi rangot viselő Gyurisnak „egészségi állapotára tekintettel” kéthavi betegszabadságot engedélyezett, a BM ÁVH hónap végi átalakításakor viszont rá már nem osztott külön ügyosztályvezetői reszortot, sőt nem sokra rá egy belügyminiszteri rendelet november végi hatállyal „szolgálatképtelenségének rendőrorvosi felülvizsgálattal történt megállapítása folytán” ideiglenesen nyugállományba helyezte és szolgálati kötelékből felmentette.⁹

A BM ÁVH felső parancsnoki gárdájába sorolhatjuk a tiszti állomány azon tagjait, akik ugyan formálisan nem voltak megbízva Péter helyettesítésével, viszont stratégiai területekért vagy nagyobb osztálycsoportokért feleltek. A hatóság vezetője szeptember 8-án kinevezte a határ-, folyam- és légirendészet élére dr. Janikovszky Béla alezredest, a Központi Ellátóhivatalhoz pedig Ormay István ezredest; a BM-be telepített államvédelmi csoport vezetését Sándor Imre századosra bízta. Másnap külön kiadmányozási és utalványozási joggal ruházta fel rajtuk és Tímáron kívül Szücs Ernő, Száberszki József ezredest, Érsek Tibor alezredest, valamint a kiadmányozás jogát gyakorolhatta még dr. Décsi Gyula alezredes és dr. Molnár László őrnagy.¹⁰ A BM ÁVH megalakulásakor tehát ők írhattak alá a hatóság vezetőjének nevében, illetve többen közülük felhatalmazást nyertek a rendelkezésre álló pénzeszközökből való kifizetésekre.

6. Lásd ÁBTL 2.8.1. Állományparancsok 1948. október 1. – október 27. Uo. 1.2. Napiparancsok 1948. szeptember 8. – október 28.

7. Péter Gáborról bővebben Müller, 2017. Péter kinevezéséről szóló belügyminiszteri rendelet a *Rendőrségi Közlöny*ben nem jelent meg.

8. A belügyminiszter 590.671/1948. IV. 1.a. BM sz. rendelete a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya középfokú hatósági szervezetének megállapítása és elnevezésének megváltoztatásáról szóló 288.009/1948. IV. 1. BM sz. és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága jogkörének megállapításáról szóló 288.010/1948. IV. 1. BM sz. rendeletének kiegészítése tárgyában. *Rendőrségi Közlöny*, 4. évf. 19. sz. (1948. szeptember 15.) 735.

9. ÁBTL 2.8.1. 1/1948. sz. állományparancs I., 1948. október 1. Uo. 10/a. sz. állományparancs I., 1948. december 1.

10. ÁBTL 1.2. 2/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 9. Uo. 2.8.1. 1/1948. sz. állományparancs I., 1948. október 1.

De lássuk, miként is nézett ki az első hónapokban a BM ÁVH belső felépítése, amely egyrészt – mint említettük – megörökölte az ÁVO szervezeti egységeit, másrészt kiegészült új „jövevényekkel”.

I. alosztály

A részleg a politikai pártokat ellenőrizte Horváth Sándor alezredes vezetésével,¹¹ az viszont egyelőre kérdéses, hogy még az ÁVO-n 1948. március 23-án megszüntetett V. és VI. alosztályok, azaz a volt uralkodó osztályokért, illetve közigazgatási intézményekért felelős vonalak¹² a BM ÁVH megalakulásakor már Horváth keze alá tartoztak-e.

I/a. alosztály

A tájékoztatásért felelős információs alosztályt Wagner Anna rendőr nyomozó százados irányította, akit nem sokkal a hatósági rangra emelés előtt, 1948. augusztus 28-án nevezett ki Péter Gábor.¹³

I/b. alosztály

Ez a szervezeti egység a vidéki szervezetet koordinálta, ami ekkor a korábbi ávos ún. külső osztályokból (Budakörnyék, Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely), azoknak alárendelt osztályokból és kisebb kirendeltségek-ből, valamint egyes rendőrkapitányságok államvédelmi előadóiból tevődött össze. Az országos hálózat központi felelőse Imre Mátyás főhadnagy volt, aki a szeptember 8-án – formailag még ÁVO-n kiadott paranccsal – kapta meg ideiglenes megbízatását. Kinevezése a vidéki alegységek élén a BM ÁVH-n állandósult egészen 1949. április 1-ig, amikor átvezényelték az operatív technikai részleghez.¹⁴

II. alosztály

Az ÁVO-n önálló szervezeti rangra emelkedett kémelhárítás ebbéli státusát a BM ÁVH-n is megőrizte Dékán István alezredes vezénylete alatt.¹⁵ Az alosztály 1948 közepe óta az egyre nyilvánvalóbb hidegháborús kihívások következményeként egy támadólagos elhárító „csoporthoz” is magában foglalt, amelynek feladata a határon túli hírszerzés volt. Élére a korábban szinte „egyszemélyes hírszerzőként” tevékenykedő Szarvas Pál őrnagyot nevezték ki.¹⁶

11. Lásd BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

12. Lásd Müller, 2015: 31–33.

13. ÁBTL 1.2. 196/1948. sz. napiparancs, 1948. augusztus 28. Uo. 2.8.1. 6657. Lásd BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

14. ÁBTL 1.2. 205/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 8. Uo. 2.8.1. 6552.

15. Lásd BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

16. Tóth, 2013: 384–385.

III. alosztály

Az ún. egyházi vonalat tartó alosztály vezetője az első hetekben Tihanyi János őrnagy volt, aki még az előző év márciusában Décsi Gyulától vette át a stafétát.¹⁷ 1948. szeptember 20-án Péter Gábor Tihanyi helyére (akit egyúttal a XIV. alosztály vezetésével bízott meg) Jámbor József századost nevezte ki, ám ő az egyházi vonal parancsnoki székében még egy hónapot sem töltött, amikor október 13-án a II. alosztályon Dékán helyettesítésével bízták meg.¹⁸

Jámbor 1948. október 13-ai áthelyezését követően vélhetően újabb alosztályvezetőt nem állítottak az egyházi elhárítás élére, mivel nem sokkal később az új szervezeti rendszerben a részleget a belföldi ügyekért felelős alosztályba olvasztották.

IV. alosztály

Ez a részleg egyfajta pártórségként funkcionált, a kommunista politikai vezetők, miniszterek mellé beosztott biztosító személyzetet foglalkoztatta. Vezetőjük, Fickert Ferenc alezredes 1947 áprilisa óta állt az alosztály élén, de szeptember 20-án leváltották, és áthelyezték az Állománytörzsbe.¹⁹ Ezt követően Péter Gábor BM ÁVH pártórségi főnökének Tatár Aladár századost, helyettesének Bizony Károly nyomozó főhadnagyot nevezte ki (utóbbit ugyanezen hónap 28-án nyomozó főhadnagyból főhadnaggyá minősítették át).²⁰

VII., VII/a., VII/b. alosztályok

Ilyen számozás alatt 1948. január 14. óta futott a budapesti kerületekben folyó államvédelmi munka, különös figyelemmel a fővárosi üzemi elhárításra, valamint később már idetartozott az egyházi szervezetekben és társadalmi egyesületekben folyó hírszerzés is.²¹ A BM ÁVH megalakulást követően a fővárosban összevont kirendeltségi csoportokkal rendelkezett az I–XII., II–III., IV–V., VI–VII. és a VIII–IX. kerületekben, továbbá jelen volt a X., XI., XIII., XIV. kerületekben, Budafokon, Csepelen, Kispesten, Mátyásföldön (Cinkotán), Újpesten és Pesterzsébeten.²² A VII. alosztály parancsnoka Radványi Dezső főhadnagy majd százados volt.²³

17. ÁBTL 2.1. VI/64. (Tihanyi János). BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

18. ÁBTL 1.2. 11/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 20. Uo. 2.8.1. 3/a/1948. sz. állományparancs II., 1948. október 13. Uo. 2328. Lásd az ÁBTL honlapján található archontológiát.

19. ÁBTL 1.2. 88/1947. sz. napiparancs, 1947. április 23. Uo. 11/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 20.

20. ÁBTL 1.2. 11/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 20. Uo. 18/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 28.

21. ÁBTL 1.2. 10/1948. sz. napiparancs, 1948. január 14. Lásd Radványi Dezső jelentése a VII. alosztály munkájáról, 1948. február 28.; ill. Péter Gábor jelentése az Államvédelmi Osztály munkájáról és problémáiról, 1948. július 6. Mindkét dokumentumot közölte: Krahulcsán–Müller (szerk.) 2015: 320–329, 352–357.

22. Lásd ÁBTL 1.2. Napiparancsok, 1948. szeptember 8. – október 25. Uo. 2.8.1. Állományparancsok, 1948. október 1. – október 27.

23. ÁBTL 2.8.1. 4599.

Péter Gábor 1948. október 13-án felállította a *VII/b. alosztályt*, amelynek élére a VII. alosztály addigi második embere, Kovács István százados került (helyére Bolgár Pál főhadnagyot állították) míg az új részleg vezetőhelyettese Venczel Andor főhadnagy lett. Péter Gábor ugyanekkor az alosztály feladatairól – mint áll a parancsában – „szóban” intézkedett, de a hónapvégi szervezeti átalakítások, illetve Kovács évekkel későbbi tanúkihallgatása során tett vallomása ismeretében kijelenthető, hogy a hatóság vezetője ezt a részleget a kerületek úgynevezett tömeghálózatának működtetésével bízta meg.²⁴

1948. október végéhez közeledve a *VII/a. alosztály* is felbukkan a különböző normaszövegekben,²⁵ és annak ellenére, hogy megalakításról eddig parancs nem került elő, biztosak lehetünk benne (részben megint csak a későbbi szervezeti rendre, Kovács István említett és mások mondandójára hagyatkozva), hogy abban az ipari elhárítást helyezték el, a Radványi–Bolgár kettőssel az élen. Sőt, előbbi 1954-ben úgy emlékezett, hogy az ő többszöri szóbeli és írásbeli javaslatára került sor a „Kerületi központ” átszervezésére, azaz egy kerületi, illetve egy általa vezetett és Bolgár személyében helyettesel ellátott ipari/gazdasági elhárító alosztály létrehozására.²⁶

VIII. alosztály

Az önálló vizsgálati részleghez tartoztak a kihallgató tisztek és a fogalmazók, valamint a az ügyészségen tevékenykedő politikai csoport tagjai. Továbbá az 1948. október 12-én Péter Gábor a BM ÁVH-n felállított II. fokú kihágási rendőri büntetőbíró-ság teendőinek ellátásával is a VIII. alosztály vezetőjét és helyettesét bízta meg, jelesül dr. Décsi Gyula és dr. Pál Ákos alezredeseket.²⁷

Az 1947 januárjától Népügyészségi Kirendeltségnek nevezett államvédelmi kontingens²⁸ vezetését dr. Molnár László őrnagy láthatta el – legalábbis ezt látszik megerősíteni, hogy a hatóság megalakulásakor Décsivel együtt kiadmányozási joggal ruházta fel Péter Gábor.²⁹

IX. alosztály

Az operatív technikai részleghez tartozott a levélforgalom ellenőrzése, a telefonlehallgatás, a rádiófelderítés és -elhárítás, a rejtjelezés, a fedőokmányok előállítás. Rendelkezésre állt egy fotólaboratórium, amely az okiratkészítésen kívül a terhelő doku-

24. ÁBTL 2.8.1. 3/a sz. állományparancs II., 1948. október 13. ÁBTL 2.1. V/4. Kovács István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. március 2.

25. Lásd ÁBTL 1.2. 31/1948. sz. napiparancs, 1948. október 13. Uo. 40/1948. sz. napiparancs, 1948. október 23.

26. ÁBTL 2.1. V/4-a. Radványi Dezső tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. március 24. Ezt erősíti meg: uo. Jakab Géza tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. április 21. Uo. Venczel Andor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. április 23.

27. ÁBTL 1.2. 30/1948. sz. napiparancs, 1948. október 12.

28. ÁBTL 1.2. 17/1947. sz. napiparancs, 1947. január 23.

29. ÁBTL 1.2. 2/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 9.

mentumok fényképezését is elvégezte,³⁰ és 1947 óta itt működött a helyszínelő részleg, illetve az államrendészeti csoport, amelynek ügykörébe az egyesületek nyilvántartását, gyűléseik, felvonulásaik szemmel tartását sorolták, továbbá e szervezeti egység látta el sajtórendészeti feladatokat is.³¹ Az alosztály sokrétű feladatait miképp az elődszervezetnél, úgy a BM ÁVH-n is Száberszki József fogta össze.³²

X. alosztály

A nyomozati munka információs háttérének egyik súlyponti eleme a kezdetektől az ügy- és személynyilvántartás volt. A BM ÁVH megalakulásakor az e területért felelős alosztály élén Érsek Tibor alezredes állt, akit szeptember 20-án helyeztek át a határ-, folyam- és légi rendészetéhez parancsnokhelyettesnek.³³ Utódja ekkor Dr. Hegedüs Ferenc őrnagy lett. Ő a VIII. alosztálytól érkezett a nyilvántartás vezetői székébe, és kinevezése előtt tíz nappal Péter Gábor kiadmányozási joggal ruházta fel. Kinevezésével egyidejűleg a X. alosztály vezetőhelyettesi posztján is változás történt: Poós Rudolf főhadnagy (aki 1947-ben még a nyilvántartás központi figurája volt) helyére Kutas Imre főhadnagy került.³⁴

XII. alosztály

E szervezeti egység megfelelt a gépjárművekért, a ruházati, élelmiszer- és nyomtatványellátmány biztosításáért felelős Gazdasági Hivatalnak, amelynek vezetője Szabolcsi Mihály őrnagy volt.³⁵

XIII. alosztály

Az Épületgondnokság még 1947 szeptemberében önállósult a Gazdasági Hivatalból XIII. alosztályként.³⁶ Az élén egy olyan személy állt, aki a kezdetektől fogva a politikai rendőrség házgondnoki tisztét töltötte be: Csapó Andor őrnagy.³⁷

30. Az operatív technikával kapcsolatban lásd bővebben Müller, 2012: 230–233.

31. Lásd Jegyzőkönyv az operatív csoportvezetők első értekezletéről (Száberszki József felszólalása), 1947. április 11–12. Közölte: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 123–202.

32. Lásd BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

33. ÁBTL 1.2. 11/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 20. Uo. 2.1. VI/6. BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

34. ÁBTL 1.2. 3/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 10. Uo. 11/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 20.

35. ÁBTL 2.1. VI/15.

36. ÁBTL 1.2. 197/1947. sz. napiparancs, 1947. szeptember 4.

37. ÁBTL 2.1. VI/4. Uo. 3.1.9. V-150019/5. Csapó Andor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 28. Uo. V-150019/2. Komendó János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 28.

Az utóbbi két alosztályt vélhetően már ekkor a Központi Ellátó Hivatalban fogták össze, hiszen annak vezetőjévé Péter Gábor szeptember 8-án kinevezte Ormay Istvánt, majd másnap kiadmányozási és utalványozási joggal ruházta fel.³⁸

XIV. alosztály

A központi részlegek, kerületi és vidéki kirendeltségek felállításának, megszüntetésének, adott esetben összevonásának felügyelete, valamint az állomány feltöltésével, az elbocsátásokkal, a fegyelmi kérdésekkel kapcsolatos kádermunka a XIV. alosztályhoz tartozott, de ott foglalkoztak a hatóság saját gyermekotthonának (VI. kerület, Munkácsy Mihály utca 25.) ügyeivel is, amelynek megindításáról októberben született döntés.³⁹ A BM ÁVH szervezési-személyzeti ügyinek első ismert felelőse az 1948. szeptember 20-án a III. alosztálytól áthelyezett Tihanyi János volt, aki másnap ugyancsak a kiadmányozási és utalványozási jog birtokosa lett.⁴⁰

A felsorolásból hiányzó – és az ÁVO-ról ismert – V. (volt uralkodó osztályok vonal) és VI. (minisztériumok és közigazgatási vonal) alosztályokat – mint jeleztük – már 1948 márciusában megszüntették, XI-es számozás korábban sem volt használatban, az ÁVO XV. (belső nyomozás) alosztályának pedig a feltárt dokumentumokban a BM ÁVH-n nincs nyoma.⁴¹ Ugyanakkor az új államvédelemnél is volt osztálytörzs, állománytörzs, számvevőszéki és belügyminisztériumi kirendeltség, őrségi osztályparancsnokság, egészségügyi részleg⁴² és természetesen a helyi kommunista pártszervezet is folytathatta a hatósággá előléptetett politikai rendőrségen a munkát. Ezek közül az alábbiak szervezeti és parancsnoklási rendszeréről igazítanak el a források.

Belügyminisztériumi kirendeltség

A felettes miniszteriális szervnél működő államvédelmi csoport vezetését Sándor Imre százados kezeire bízta. Ő 1948 első napjaitól látta el az I/b. alosztály irányítását, amely alól a BM ÁVH hivatalos felállítása előtt két nappal, szeptember 8-án mentették fel.⁴³

38. ÁBTL 1.2. 1/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 8. Uo. 2/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 9.

39. ÁBTL 1.2. 36/1948. sz. napiparancs, 1948. október 19.

40. ÁBTL 1.2. 11/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 20. Uo. 12/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 21.

41. Lásd Müller, 2015: 31–33, 43–46.

42. Lásd ÁBTL 1.2. Napiparancsok, 1948. szeptember 8. – október 28. Uo. 2.8.1. Állományparancsok, 1948. október 1. – október 27.

43. ÁBTL 1.2. 1/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 8. Uo. 205/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 8. Uo. 2.8.1. 4811.

Őrszemélyzet

A BM ÁVH jogköréről szabályozó és szeptember 10-én hatályba lépő belügyminiszteri rendelet külön nevesítette a hatóság őrszemélyzetét, a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága Rendőri Őrségi Parancsnokságaként.⁴⁴ Élén Kajli József őrnagy állt, aki korábban már az ávós őrséget is vezette. Szeptemberben Hegedűs Ferencsel egyszerre ruházták fel kiadmányozási és utalványozási joggal. December 1-jétől alezredesi rendfokozatban látta el feladatát.⁴⁵

Főorvosi Hivatal

A politikai rendőrség egészségügyi szolgálatának vezetését dr. Bálint István orvos alezredes látta el.⁴⁶

Pártszervezet

A kommunista ávéhások pártéletének főorganizátora Vándor Ferenc őrnagy volt, ám őt 1949 októberétől egyéves pártfőiskolára küldték, ahonnan aztán visszatérve már az önálló Államvédelmi Hatóságon (ÁVH) a Határőrség Pártépítési Osztályának vezetőjévé nevezték ki.⁴⁷

Az ÁVO-ból tovább élő szervezetekhez érkezett az Útlevel alosztály, a KEOKH és a határ-, folyam- és légrendészet állománya, akiket eleinte nem jelöltek külön számmal a BM ÁVH-n.⁴⁸

Útlevelalosztály

A Budapesti Főkapitányság Útlevelalosztálya a VI. kerületi Eötvös utca 7. szám alatt végezte a kivándorlásokkal, útiokmány-kérelmekkel/-beadásokkal és a külföldön tartózkodó magyar állampolgárokkal kapcsolatos ügyeket Weller Antal százados vezetésével.⁴⁹ Az államvédelemmel korábban is szoros kapcsolatban álló részleg 1948 szeptemberében tehát átkerült a hatósághoz, amikor is a fentebb említett belügyminiszteri rendelet az akkor már őrnagyi rangot viselő főtiszttel együtt közel 100 főt

44. A belügyminiszter 288.010/1948. IV/1. BM számú rendelete a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága jogkörének megállapítása tárgyában. *Rendőrségi Közlöny*, 4. évf. 19. sz. (1948. szeptember 15.) 728

45. ÁBTL 1.2. 3/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 10. BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

46. ÁBTL 2.1. VI/2. BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

47. ÁBTL 2.1. V/4. Vándor Ferenc perújrafelvételi kérelme, 1954. március 31. Uo. Vándor Ferenc kihallgatása, 1954. július 3. Uo. 2.1 V/4-a Összefoglaló jegyzőkönyv Vándor Ferenc elítélt kihallgatásáról, 1954. június 9. Uo. Jegyzőkönyv Vándor Ferenc elítélt kihallgatásáról, 1954. március 6.

48. Lásd ÁBTL 1.2. 4. d. Napiparancsok, 1948. szeptember 8. – október 28. Uo. 2.8.1. Állományparancsok, 1948. október 1. – október 27.

49. MNL OL XIX-B-1-r. 51. d. 378. t. 223.269/47. Az Útlevel alosztály újjászervezése, 1947. május 19.

helyezett át – szolgálati helyükön való meghagyás mellett – a BM ÁVH Útlevíl alosztályba.⁵⁰

KEOKH

Még ennél is nagyobb létszámú állományt, majd 130 beosztottat hozott magával a külföldiek ellenőrző hatóság. A KEOKH-os ügyintézők vezetője Balázs József alezredes volt.⁵¹

Határ-, folyam- és légirendészet

A hatóság vezetője szeptember 8-án nevezte ki a határ-, folyam- és légirendészet élére dr. Janikovszky Béla alezredest.⁵² Az állományparancsokban 1948. október 1-jétől sorra tűnnek fel az immáron ávéhas határrendészeti- és révkapitányságok, reptéri ki- rendeltségek és a Folyamrendészeti Hajótelep Parancsnokság⁵³

1948. október – 1949. április

Az új szervek betagozódása is indokolta az ÁVO-tól megörökölt intézményi felépítés átalakítását. Az új szervezeti struktúra rögzítése 1948. október 20-án készült el a javaslat, amely szerint a hatósági központ hat ügyosztályból, azon belül 20 alosztályból és kisebb csoportokból állt. A változtatást elrendelő hatóságvezetői parancs mind ez ideig nem került elő, azonban az átállás a hónap végén megtörtént vagy kezdetét vette, ugyanis a BM ÁVH október 28-ai költségvetése már egyértelműen a hat arab számmal jelölt ügyosztályra lett szabva, továbbá az új alosztályszámozások is október 29-től nyomon követhetők az állományparancsok soraiban.⁵⁴

A tárgyalat időszakban szintén változás történt a felső vezetésben, hiszen Péter Gábor helyettese, Tímár István december 14-től az Igazságügyminisztériumban folytatta pályafutását.⁵⁵ Az üresen maradt posztra az MDP Titkársága 1949. január 26-i ülésén Farkas Lászlót jelölte ki. Az egyúttal ezredesi rangba kinevezett helyettes a hat

50. Az 590.701/1948. IV. 1. a. BM számú belügyminiszteri rendelet nyomán kiadott normákat lásd: ÁBTL 1.2. 5/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 13. Wellerhez: BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

51. Az 590.701/1948. IV. 1. a. BM számú belügyminiszteri rendelet nyomán kiadott normákat lásd uo. 1.2. 5/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 13.

52. ÁBTL 1.2. 1/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 8. Uo. 2.1. VI/7. 2 Uo. 3.1.9. V-150019/5. Janikovszky Béla kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 29. BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

53. Lásd ÁBTL 2.8.1. Állományparancsok, 1948. október 1. – október 27.

54. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. Uo. XI/3. A BM ÁVH 1949. évi költségvetése, 1948. október 20. Uo. 2.8.1. Állományparancsok, 1948. október 29. – 1949. április 1. Uo. 1.2. 4. d. Napiparancsok, 1948. november 4. – 1949. április 13.

55. ÁBTL 1.2. 84/1949. sz. napiparancs, 1949. december 17. Uo. 2.8. 1. 12/b. sz. állományparancs I., 1949. december 17.

hónapos pártiskolai tanulmányait megszakítva a VIII. kerületi titkári beosztását hagyta a háta mögött.⁵⁶

A-ügyosztály

Péter Gábor a BM ÁVH legfelsőbb parancsnokaként az A-ügyosztály munkáját közvetlenül felügyelte, jelezve, hogy az ide tartozó területekre nagy hangsúlyt helyez. Így természetesen a szervezési kérdésekre, amelyet az *I. alosztály*hoz rendelt Tihanyi János vezetése alatt, akinek helyettesítését Bauer Miklós őrnagy látta el. Szolgálati irányítás, felügyelet és ellenőrzés szempontjából szintén Tihanyihoz tartozott a december 17-én felállított „kiképzési törzs”, amit a hónap során, illetve következő év januárban folyamatosan töltöttek fel.⁵⁷ 1949 márciusából van adat a vezénylési törzsre vonatkozóan.⁵⁸ A részleg működése korábbra nyúlik vissza, illetve funkcióját tekintve nagy valószínűséggel ez is az szervezési alosztályhoz tartozhatott.

Az ügyosztály legnépesebb részlegét a Határ-, folyam- és légirendészeti alosztály adta, amelyet a belső hivatalos iratokban *II. alosztály*ként jeleztek. Személyzete továbbra is Janikovszky Béla (1948. december 1-jétől ezredes)⁵⁹ parancsnoksága (és helyettese, Érsek Tibor) alá tartozott. Péter Gábor 1949. február elején tömeges előléptetésekről rendelkezett a *II. alosztály* egyes szerveinél. A felsorolás ekkor 21 határrendészeti kapitányságot nevezett meg (Balassagyarmat, Bánréve, Biharkeresztes, Esztergom, Hegyeshalom, Hidasnémeti, Kelebia, Komárom, Kőszeg, Lókösháza, Nagykanizsa, Nyírábrány, Rajka, Rédic, Salgótarján, Sátoraljaújhely, Sopron, Szeged, Szentgotthárd, Szob és Záhony településeken). A dokumentum ugyanakkor hét révkapitányságot (Barcs, Budapest, Gönyű, Mohács, Siófok, Szeged és Szob székhelyekkel) és szintén hét légirendészeti kapitányságot nevesített (Budaörsön, Debrecenben, Győrött, Miskolcon, Pécsen, Szegeden és Szombathelyen).⁶⁰

Az A-ügyosztályhoz került továbbá a *Főorvosi Hivatal* dr. Bálint István vezetése alatt, akit Péter Gábor 1949. február 6-án 1948. december 1-jei hatállyal orvos ezredessé léptetett elő.⁶¹ A BM ÁVH első embere szintén közvetlenül felügyelte a Belügyminisztériumba telepített *Államvédelmi Hatósági csoportot*, amelynek élén meghagyta Sándor Imrét.

B-ügyosztály

Szücs Ernő operatív részlege öt alosztályt és egy csoportot foglalt magában. A korábbi *I. alosztály* most átszámozva *III. alosztály*ként folytatta a munkát továbbra is Horváth Sándor keze alatt és ekkor már bizonyosan kibővített profillal, hiszen fel-

56. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 27. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. január 26-i üléséről.

57. A kiképzési törzshöz lásd: ÁBTL 2.8.1. 12/b/1948. sz. állományparancs II., 1948. december 17.

58. ÁBTL 2.8.1. 10/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. március 9.

59. ÁBTL 2.8.1. 5/c/1949. sz. állományparancs I–II., 1949. február 6.

60. ÁBTL 2.8.1. 6/1949. sz. állományparancs IV., 1949. február 11.

61. ÁBTL 2.8.1. 5/c/1949. sz. állományparancs I–II., 1949. február 6.

adatának a „belföldi ügyeket” jelölték meg. Ide tartozhattak tehát a korábban külön kezelt vonalak, mint az 1945 előtti hatalmi elit, a közigazgatás, illetve az egyházak. Horváth helyettesítését Nagykárolyi (később Károlyi) Márton őrnagy látta el.

Az ügyosztályhoz került a külföldi, azaz a kémelhárítás, mint *IV. alosztály* Dékán Istvánnal az élén, a részleg második embere Jámbor József százados volt. Ugyanakkor jelentős változás történt azzal, hogy a korábban az alosztályhoz tartozó Szarvas Pál vezette támadólagos elhárító csoport *V. alosztályként* önállósult.⁶²

Szücs Ernő keze alatt újra önálló szervezeti rangra emelkedett az ÁVO-n 1948. január 13-án megszüntetett, Princz Gyula vezette, személykövetésekkel megbízott alosztály.⁶³ Viszont a BM ÁVH *VI. alosztálya* Réh Alajos százados és Jávor Miklós főhadnagy személyében nemcsak új parancsnokot és helyettest kapott, hanem újabb feladatkört is: lefigyelés mellett „akciókkal” bízták meg. Mindez azt jelentette, hogy a politikai ügyek célszemélyeinek észrevétlen követését, tanulmányozását, valamint le tartóztatását is tőlük várták el, sőt újabb bevetési területük 1949-től – a koncepciók perек későbbi felülvizsgálati iratai szerint – a fizikai erőszak alkalmazása volt.⁶⁴

A B-ügyosztály (kizárólag házon belül használt számozású) *VII. alosztálya* a KE-OKH-ot takarta, amelynek átnevezésére a besorolással egyidejűleg javaslat született, mivel az államvédelmi hatóság keretében még egy hatóság államigazgatási nonszensznek minősült, ezért Péter Gáborék Külföldiek Ellenőrző alosztályt szerettek volna látni az új struktúrában, bár ehhez a szervezet felállításáról rendelkező, még a Horthy-korban meghozott 1930-as hatályos törvény módosítása szükségeltetett. Azonban a BM ÁVH vezetője ennek hiányában november 4-én önhatalmúlag elrendelte az átnevezést: Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatalra.⁶⁵ Az ellenőrzést, amibe gyakorlatilag kitoloncolások is beletartoztak, ugyanakkor változatlanul Balázs József irányította, ám – mint már jeleztük – csak pár hónapig, ugyanis 1949. február 23-ától belügyminiszteri rendelettel a debreceni rendőr-főkapitányságra vezényelték át. Helyébe Kutas Imre őrnagy lépett.⁶⁶

Szücs fennhatósága végül még egy új, csoportszintű szervezeti egységre terjedt ki: a Központi Operatív Nyilvántartóra, amely az ügyosztály profiljához igazodva a titkos nyomozások adathátterét volt hivatott biztosítani, és mint ilyen, vélhetően a korábbi X. nyilvántartó alosztályból vált ki, de akár elképzelhető, hogy korábban is létezett egy ilyen funkciójú kisebb, elkülönített részleg. Az viszont biztos, hogy 1948 októberének végén vezetője Balogh Mária rendőrirodai II. osztályú főtitkár volt, akit

62. Lásd bővebben Tóth, 2013: 384–386.

63. Lásd Müller, 2015: 34.

64. ÁBTL 2.1. IX/2. Összefoglaló a „koncepciók ügyek”-ről, 1962. február 23. Lásd bővebben Müller, 2018.

65. ÁBTL 1.2. 48/1948. sz. napiparancs, 1948. november 4.

66. ÁBTL 2.8.1. 8/c/1949. sz. állományparancs I., 1949. február 23.

1949. február 16-án helyezték át a szintén nyilvántartással foglalkozó C-ügyosztály X. alosztályának élére.⁶⁷

C-ügyosztály

A BM ÁVH 1948. októberi átalakításakor a hatósági ügyosztály vezetését Tímár István kapta feladatul. Hozzá tartozott a *VIII. alosztály*, azaz a vizsgálat Décsi Gyulával, annak helyettesével, Pál Ákossal, a nyílt nyomozati apparátussal, köztük a fogalmazókkal, valamint a Markó utca 27.-ben berendezkedett Népügyészségi Kirendeltséggel, amelynek élére 1949. február 23-án a XII. alosztály korábbi tisztje, dr. Ács Lajos őrnagy került (ezzel egy időben szűnt meg ott Molnár László jogviszonya, s helyezték át a Budapesti Főkapitányságra).⁶⁸ Tímár decemberi távozása után – a rendelkező állományparancs szerint 17-étől – Décsi Gyula vette át az egész ügyosztály vezetését, viszont annak egyik reszortját, az útlevél-ügyeket Janikovszky Béla felügyelete és ellenőrzése alá helyezték.⁶⁹

A C-ügyosztályhoz tartozott az államrendészet, azaz az egyesületek nyilvántartása, gyűléseik, felvonulásaik szemmel tartása, mint *IX. alosztály*, amely Schwerteczky Ferenc főhadnagy személyében vezetővel igen, ám helyetttel nem rendelkezett.

A korábbi számozással működött tovább az ügyosztály keretben a nyilvántartás, azaz a *X. alosztály* Hegedűs Ferenc vezetésével és a századosá előléptetett Kutas Imre helyettesi megbízatásával. Előbbit 1949. február 16-án felmentették posztjáról, és az Ellátó Hivatalhoz osztották be, helyére a B-ügyosztály nyilvántartójából Balogh Mária érkezett.⁷⁰

Eleinte Tímár ügyosztályához lett besorolva az Útlevél-ügyeket intéző *XI. alosztály*, amely megnevezés csak a hatóság belső ügyvitelében volt használatos. Az említett szervezeti egységet korábbi parancsnoka, Weller Antal vezette tovább, mögötte helyettesként Kiss József százados állt, viszont nem sokkal később, december 17-én – mint szó volt róla – az alosztály Janikovszky Béla felelősségi körébe ment át, majd 1949. február 2-án Weller helyére Zalai Sándor százados érkezett az operatív technikai XIV. alosztálytól.⁷¹

D-ügyosztály

Száberszki ezredes ügyosztálya megkapta a korábbi VII/a. alosztályt, amelyet üzemi elhárítási feladatkörrel sorolták át a *XII. alosztálynak*. Élén megmaradt Radványi Dezső, és a helyettesi poszton sem történt változást, azt továbbra is Bolgár Pál töltötte be.

67. ÁBTL 2.8.1. 7/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. február 16. Uo. 0263. BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága pártszervezetének választmányára, 1948. október 12.

68. ÁBTL 2.8.1. 8/c/1949. sz. állományparancs I., 1949. február 23.

69. ÁBTL 2.8.1. 12/b/1948. sz. állományparancs I., 1948. december 17.

70. ÁBTL 2.8.1. 7/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. február 16.

71. ÁBTL 2.8.1. 5/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. február 2.

Szintén a D-ügyosztályon belül folytatta a munkáját a Kovács István és helyettese, Venczel Andor irányítása alatt tevékenykedő VII/b., azaz most már *XIII. osztály* kerületi-tömeghálózati profillal, valamint a közvetlenül az ügyosztályfelelőshöz, Szaberszkihez tartozó operatív technikai *XIV. osztály*, ahol a helyettesi pozíciót Farkas Vladimir százados töltötte be. egészen főnöke 1949. márciusi 11-i távozásáig, amikor is helyébe lépett.⁷²

A D-ügyosztálynak további két szervezeti egysége volt: a tájékoztatásért felelős *XV. osztály* Wagner Anna vezetésével, akinek helyettesítését Szendy György látta el, valamint a vidéki szerveket koordináló *XVI. osztály*, élén Imre Mátyás és helyettese, Rajnai Sándor főhadnagyokkal, utóbbit hivatalosan 1948. november 3-én nevezték ki a posztra.⁷³ A területi osztályok számát a központi szervek struktúraváltása nem érintette, továbbra is hét vidéki városból (Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Székesfehérvár, Szolnok és Szombathely), valamint a fővárosba telepített Budakörnyéki Osztályon végezték a helyi politikai nyomozásokat. Ebből az időszakból nincs pontos információnk az osztályok alá tartozó államvédelmi kirendeltségek, illetve járási államvédelmi előadók számáról, azonban az állományparancsok adatai alapján az kijelenthető, hogy a BM ÁVH ebben az időben több mint harminc városban rendelkezett kirendeltséggel. Az államvédelem vidéki jelenléténél kell említenünk a Szombathelyi Osztályhoz tartozó, Solymosi Kálmán vezette városi szűrőtábor, valamint hogy március 4-én a debreceni szűrőállomás államvédelmi teendőinek ellátását átvette a helyi osztály a budapesti központtól.⁷⁴ A XVI. osztály vezetésében 1949. április 1-jével történt változás, amikor is Imre Mátyást a XIV. osztályra rendelték, és helyére a Budakörnyéki Osztály éléről felmentett Szöllősi György őrnagyot állították.⁷⁵

Az MDP Államvédelmi Bizottsága 1948. november 17-i ülésén határozott a Villányi András vezette Budapesti Főkapitányság Gazdaságrendészeti Osztályának felszámolásáról, ami a gyakorlatban az jelentette, hogy állományának nagy része a főkapitányság Bűnügyi Osztályára lett áthelyezve, míg hírszerzői (ún. II. osztálya) Péter Gábor hatóságát gyarapították, ők december végéhez közeledve érkeztek meg új szolgálati helyükre, a D-ügyosztálytörzsbe.⁷⁶

E-ügyosztály

72. ÁBTL 2.8.1. 10/b/1949. sz. állományparancs II., 1949. március 11.

73. ÁBTL 2.8.1. 6/a/1948. sz. állományparancs I., 1948. november 3.

74. ÁBTL 2.8.1. 2/1949. sz. állományparancs III., 1949. január 14. Uo. 9/1949. sz. állományparancs III., 1949. március 4.

75. ÁBTL 2.8.1. 13/b/1949. sz. állományparancs II., 1949. április 1.

76. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 12. ő. e. Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1948. november 17-én tartott üléséről. ÁBTL 2.8.1. 13/a/1948. sz. állományparancs I., 1948. december 22. A belügy-miniszter 1948. november 25-én kelt 584/309/1948. BM sz. rendeletét közzölte: uo. 1.2. 67/1948. sz. napiparancs, 1948. november. 27. Megjelent: 584.309/1948. BM sz. A budapesti főkapitányság szervezetéről szóló 535 420/1946. BM számú rendelet egyes rendelkezéseinek megváltoztatása. *Rendőrségi Közlöny*, 1948. 25. sz. (december 15.) 948.

1948. október végétől a Kajli József vezette karhatalmi ügyosztály a hatósági normákban továbbra is Rendőri Őrség Parancsnokságaként jelent meg. Az ávós idők óta az őrszemélyzettel foglalkozó őrnagy alá lett besorolva egyrészt a Tatár Aladár vezette pártőrség, most már „biztonsági” *XVII. alosztályként*, ahol helyettesi posztját megőrizte Bizony Károly is. A szervezet felfejlesztése 1949 első felében történt, amikor egyrészt egyes miniszteri lakások biztosítása a hatósághoz került, valamint ekkor a vezetésben is változás történt: február 16-án Tatárt a VII. alosztályhoz osztották be, addigi helyettese, Bizony pedig átvette pozícióját.⁷⁷

Az ügyosztály nagyobb részlegét, az őrségi és karhatalmi profilú *XVIII. alosztály* jelentette, amelyet közvetlenül Kajli vezetett, és akinek helyettese az október 20-ai szervezeti javaslat szerint Somkuti Jakab százados volt. Több hónapos előkészítés után, 1949. január 10-én indult el az első államvédelmi karhatalmi század dél-zalai állomáshelyére, az ottani olajmezők védelmére.⁷⁸ Ezt követően Péter Gábor a BM ÁVH karhatalmi jelenlétét március 1-jén öntötte szervezeti keretekbe, amikor Budakörnyék kivételével az összes vidéki központban, tehát Debrecenben, Miskolcon, Pécsen, Szegeden, Székesfehérváron, Szolnokon és Szombathelyen karhatalmi századokat állított fel, egyúttal a vasi megyeszékhely parancsnokságának rendelte alá az olajmezők őrzését ellátó nagykanizsai századot is.⁷⁹

F-ügyosztály

Ez a szervezeti egység – az október 20-ai szervezeti állapot rögzítésére vonatkozó javaslatban számvevő ezredesnek titulált – Ormay István Ellátó Hivatalát takarta. A számos műszaki segédtszert, hivatali altisztet foglalkoztató ügyosztály két nagyobb és egy kisebb alegységet foglalt magában: a gazdasági és műszaki részlegét, mint *XIX. alosztályt*, Szabolcsi Mihállyal az élen (akiknek helyettesévé 1949. február 2-án Znamenák István hadnagyot nevezték ki),⁸⁰ valamint a Csapó Andor-féle épületkezelést, a *XX. alosztályt*, végül az őrszemélyzet gazdasági ügyeinek csoportját. Feltételezhetjük azt is, hogy az állományparancsokban gyakran előforduló (BM ÁVH mellé rendelt) Számvevőség is szervezetenként itt helyezkedett el. Ugyanakkor Ormay vezetői „súlyára” vonatkozóan akár jelzésértékű lehet, hogy ügyosztályát az októberi átszervezéskor felügyeleti szempontból Tímár István alá helyezték.⁸¹

77. MNL OL XIX-B-1-r. 90. d. 18. t. Miniszteri lakásokat őrző őrszemélyzet áthelyezése a rendőrségtől a BM ÁVH-hoz, 1949. január–május. ÁBTL 2.8.1. 7/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. február 16.

78. MNL OL XIX-B-1-r. 91. d. 98. t. A Központi Kiképző Zászlóalj parancsnokhelyettesének jelentése a belügyminiszternek a külön-század útba indulásáról, 1949. január 22.

79. ÁBTL 2.8.1. 9/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. március 2.

80. ÁBTL. 2.8.1. 5/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. február 2.

81. A tárgyalt időszak szervezeti rekonstrukciójához felhasznált alapvető forrásokat lásd az 54. sz. lábjegyzetben.

1949. április–december

Az 1948 végén kialakított hatósági szervezetrendszer hosszabb távon nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és a következő év áprilisában időszerűvé vált az átalakítása, ami – hasonlóan 1948 októberéhez – rendelkező normaszöveg híján főként az állományparancsokban követhető nyomon. E normákban a hónap 8. napjától fogva ugyanis megjelentek az újabb szervezeti jelölések: betű/szám formában, amelyekhez rendre neveket rendeltek. Több ilyen átvétel alkalmazott személyi gyűjtője rendelkezésünkre áll, s azok némely esetben tartalmazzák az illető 1949. évi beosztását. Továbbá fennmaradt egy, augusztus 4-i dátummal ellátott szervezeti javaslat és egy másik, két nappal később datált csonka, befejezetlennek tűnő feljegyzés, amely a hatóság főosztályait sorolja fel szövegesen, de az említett jelölések nélkül, valamint a november 25-i állapotot rögzítő kimutatás az állomány és a szervezeti egységek számáról.⁸² E források összevetéséből kiderül, hogy a BM ÁVH központi szerveit az említett időintervallumban legfelső szinten hét – időnként még ügyosztályként is előforduló – főosztály, továbbá egy ügyosztály képezte, azokon belül félszázra tehető az alosztályok, illetve főcsoportok, osztályok, egyéb részlegek száma, amelyek funkcióit nem minden esetben sikerült azonosítani.

Operatív főosztály (A)

Az operatív feladatokat három főosztály között osztották meg, ezek közül az első Péter helyettese, Farkas László ezredes irányítása alá került. Ide helyezték Wagner Anna információs A/1. alosztályát (a tájékoztatásban ekkora már nagy rutinnal rendelkező vezetőt a hónap közepén nyomozó őrnagyból átminősítették őrnaggyá),⁸³ valamint A/2. jelzéssel a vidéki alosztályt, amelynek élén a nem sokkal korábban, április elején kinevezett Szöllösi György őrnagy állt, akit október 15-i hatállyal alezredessé léptették elő.⁸⁴ Miként a vezető személyében, úgy az országos hálózat szervezetében sem történt változás. Egy, szeptember 9-én készített jelentés alapján a hatóság továbbra is nyolc területi központot tartott fenn, további 33 városban volt kirendeltsége, és 107 településen képviseltette magát államvédelmi előadókkal.⁸⁵

82. Lásd ÁBTL 2.8.1. Állományparancsok, 1949. április 8. – december 31. A személyi gyűjtőket lásd uo. 2.8.1. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat az Államvédelmi Hatóság továbbfejlesztésére, 1949. augusztus 4. Uo. Feljegyzés, 1949. augusztus 6. Uo. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság szervezetéről az 1949. november 25-i állapot szerint, 1949. november 29. körül. Köszönettel tartozom Krahulcsán Zsoltnak az egyes részlegek funkciójának meghatározásában nyújtott segítségéért. A személyi anyagok kivételével a további rekonstrukció során e dokumentumokra lábjegyzetben nem hivatkozom.

83. ÁBTL 2.8.1. 15/1949. sz. állományparancs I., 1949. április 15.

84. ÁBTL 2.8.1. 42/1949. sz. állományparancs I., 1949. október 21.

85. ÁBTL 2.1. XI/4. Az ÁVH vidéki osztályai és illetékességi területük leírása, 1949. szeptember 9.

A vidéki alosztályon korábban vezetőhelyettesi pozíciót betöltő Rajnai Sándor főhadnagyot egy új szervezet, a parasztság-szövetkezeti alosztály, vagyis az A/3. vezetésével bízták meg.⁸⁶

A főosztályhoz tartozott az újra önálló szervezeti rangra emelt egyházi alosztály, A/4. jelzés alatt, Bradács György századossal az élen (április 15-én őt is átminősítették nyomozó századosból századossá).⁸⁷

Végül a Farkas felügyelte főosztály ötödik szervezeti alegysége, az A/5. – egyes források adatai alapján – a Központi ügykezelési csoportot takarhatta.⁸⁸

Operatív főosztály (B)

A BM ÁVH legtöbb feladatkört átfogó főosztálya volt a maga 11 alosztályával / alárendelt szervezetével. Általánosságban ezekről elmondható, hogy részben a korábbi A-ügyosztály II. alosztályát fedték le, a többség pedig operatív munkát végzett. E kettősséget a felsőbb parancsnokok személyükben is megtestesítették. Az augusztus 6-i feljegyzés ugyanis a főosztály élén Janikovszky Béla ezredest nevesítette (aki bizonyosan hozta magával a határ-, folyam- és légirendészet állományát), azonban az új alosztályokkal – amelyekből csak ötöt sorolt fel, egytől egyig titkos nyomozati profillal – kapcsolatban rögzítette, hogy azokat közvetlenül Balogh Béla ezredes „tartja”. Elképzelhető tehát, hogy a főosztályon belül létezett egy ipari elhárítási osztály is, amelyet reszortterületek szerint további alosztályokra osztottak. Balogh a WM Acél- és Fémművek Nemzeti Vállalat párttitkárából lett a BM ÁVH főtitkárja.⁸⁹

A főosztály egyes alárendelt szervezeteinek profilja körül van bizonytalanság. Ez vonatkozik rögtön a B/1. számú részlegre, amely – mint szolgálati időszak – az oda beosztottak később összeállított személyzeti anyagában hol ipari elhárítási „osztályként”, hol pedig a határ-, folyam- és légirendészetként jelenik meg. Szintén az ilyen típusú források a B/2-est is az utóbbi feladatkörrel ruházzák fel, valamint több dokumentum összevetéséből kiderül, hogy B/10. alosztály „disszidens”-ügyekkel foglalkozott, amit például az 1949. augusztus 6-i feljegyzés még határrendészeti operatív feladatkörrel is kiegészített Jelinek Károly főhadnagy irányítása alatt (egy két nappal korábbi átszervezési javaslat azonban e két elhárítási területet külön alosztályokban nevesítette). Elképzelhető tehát, hogy a határátkelők, a vízi közlekedés és a repülőterek ellenőrzését őrszemélyzeti és nyomozati feladatkörök, netán a rendészeti ágazatok mentén megosztották. Ugyanakkor az államvédelem ezen ága ekkorra már Fo-

86. ÁBTL 2.8.1. 1037. Uo. 6/a/1948. sz. állományparancs I., 1948. november 3. Lásd az ÁBTL honlapján található archontológiát.

87. ÁBTL 2.8.1. 0717. Uo. 15/1949. sz. állományparancs I., 1949. április 15. Uo. 2.1. IX/64. Lásd az ÁBTL honlapján található archontológiát.

88. Erre engednek következtetni az A/5. állományába tartozó Molnár Lajosnéra vonatkozó adatok: ÁBTL 2.8.1. 3839.

89. ÁBTL 2.1. IX/64. Balogh Béla. Uo. V/4-a. Balogh Béla tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. március 9.

lyamrendészeti Tanosztályal rendelkezett, amelynek parancsnokává április végén Beszédes Antal őrnagyot nevezték ki,⁹⁰ s idővel saját Őrsparancsnokképző Tanosztálya is megkezdte működését.⁹¹ A szeptember 9-ei állapot szerint a hatóság 22 határ-, hét rév-, illetve ugyancsak hét reptéri kapitánysággal rendelkezett, majd az említett november végi kimutatásban a határrendészeti kapitányságok száma eggyel csökkent.⁹²

A főosztály B/3-mal jelzett részlege bizonyosan a KEOKH-ot takarta, a B/4. esetében egyes adatok arra mutatnak, hogy célkeresztjében a sajtó állt.⁹³ A szabotázs-elhárításért a B/5. és a B/6. alosztály felelt, előbbi vélhetően a (kül)kereskedelem, utóbbi az ipari üzemek területén.⁹⁴ Az augusztus 6-i feljegyzés az ún. „gazdasági és kereskedelmi alosztály” vezetőjének Darvas György századost nevesítette, amiből a B/5. parancsnokának kilétére következtethetnénk, ám, majd lentebb látjuk, az említett főtisztre a főosztály pénzügyi-elhárító részlege volt bízva, ugyanakkor egy 1954-es feljegyzésében Barna Árpád százados nyilatkozott magáról úgy, mint aki az 1949-ben az újonnan megalakult kereskedelmi alosztály élére került.⁹⁵ Abban azonban biztosak lehetünk, hogy az üzemiszabotázs-vonalat az új szervezeti struktúrában – a korábban e területen helyettesi poszton lévő – Bolgár Pál vette kézbe.⁹⁶

B/7-es jelzéssel a helyszínelő alosztályát jelölték, viszont az kérdéses, hogy azt csak az ipari vonalon vagy más jellegű nyomozásoknál is igénybe vették-e.⁹⁷ Ellenben nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy vezetője Urbán Lajos százados volt, akit ugyan az augusztus 6-i feljegyzés a „szabotázs, vasúti” alosztály első emberének nevezett meg, azonban személyzeti irataiban róla következetesen mint 1945 óta folyamatosan helyszínelő munkát végző tisztről olvashatunk.⁹⁸

A B/8. a fentebb már említett Darvas György irányítása alatt pénzügyi-elhárító alosztályként funkcionált.⁹⁹

90. ÁBTL 2.8.1. 171/1949. sz. állományparancs III., 1949. április 22.

91. ÁBTL 2.8.1. 51/1949. sz. állományparancs III., 1949. december 22.

92. ÁBTL XI/4. Határ-, folyam- és légirendészeti kapitányságok szervezete, 1949. szeptember 9.

93. A B/3. állományparancsnokban szereplő beosztottainak személyzeti anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 1822., 9797., 1001. A B/4-hez Uo. 2551.

94. A B/5. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyzeti anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 4934. uo. 2.8.2.1. 121. A B/6-hoz: uo. 2.8.1. 4580., 9055., 6523., 4146., 6124., 2.8.2. 2. III/II-81.

95. Lásd a 31. dokumentumot, illetve ÁBTL 2.1. V/4. Barna Árpád feljegyzése, 1954. március 6. Alosztályvezetői kinevezését 1949 márciusára tette a forradalom utáni életrajzában: uo. 2.8.1. 0304.

96. ÁBTL 2.8.1. 0643. Uo. 2.1. V/4. Jegyzőkönyv Bolgár Pár gyanúsított kihallgatásáról, 1954. április 24. Uo. Jelentés Bolgár Pál áv. örgy. ügyében, 1954. július 15. Uo. V/4-a. Jegyzőkönyv Bolgár Pál kihallgatásáról, 1954. június 10.

97. A B/7. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyzeti anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 1719. Uo. 5369.

98. ÁBTL 2.8.1. 5943. Lásd az ÁBTL honlapján található archontológiát.

99. ÁBTL 2.8.1. 0999.

A fővárosi kerületekben folyó operatív nyomozásokat a B/9. alosztály fogta össze. A részleg vezetését ellátó Jakab Géza százados útja azonban még az évben a szervezés alatt álló vasúti alosztály parancsnoki székébe vezetett.¹⁰⁰

A disszidens ügyekért felelős B/10-re már kitértünk és imént ugyancsak érintettük vasúti elhárítást, amelynek amely B/11-es jelzés alatt működött és vezetését (függetlenül attól, hogy az augusztus 6-i feljegyzés Urbán Lajost nevesíti) Jakab Géza látta el.¹⁰¹

Operatív főosztály (C)

Szintén főként operatív nyomozásokkal lett megbízva Szücs Ernő főosztálya, amelynek második embere Moravetz László alezredes lehetett (erről részletesebben lentebb). A politikai szervezetekben, minisztériumokban jelentkező ellenséggel (belső reakcióval) szembeni harcot a szervezet C/1. és C/2. alosztálya végezte. Egyelőre úgy tűnik, a pártok ügyei az előbbihez tartozhattak, aminek az élén hivatalban maradt Horváth Sándor,¹⁰² míg utóbbit korábbi helyettese, Károlyi Márton vette kézbe, akit október 15-i hatállyal alezredessé léptettek elő.¹⁰³

A C/3. alosztály végezte a kémelhárítást, vezetője Dékán István maradt, a C/4. Szarvas Pál-féle hírszerzést takarta, ugyanakkor a titkos technikákat a C/5. osztály üzemeltette Farkas Vladimír vezetésével.¹⁰⁴ Egy decemberi állományparancsban felbukkan három, vezetője nevével fémjelzett alsóbb szintű szervezeti egység: úgymint Horváth Sándorné főhadnagy, illetve Nádas Endréné nyomozó főhadnagy, valamint Murányi Vilmos őrnagy részlege.¹⁰⁵ Nagyon úgy fest, hogy ezek mindegyike az operatív technika körébe tartozó feladatköröket látott el, hiszen közülük az első (a belső elhárítás irányítójának felesége) a káderanyaga szerint ezekben az években a levélelőzést vezette, ugyanakkor a több nyelven beszélő Nádasné – akinek férje szintén a titkos adatgyűjtés területén dolgozott – a lehallgatási anyagok rögzítéséért, fordításáért felelhetett.¹⁰⁶ Murányi Vilmos pedig minden bizonnyal azonos azzal az egykori emigránssal, akiről Farkas Vladimír később úgy emlékezett, hogy az NKVD

100. ÁBTTL 2.1. V/4. Jakab Géza tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. április 21. Uo. 2.8.1. 2289. Lásd az ÁBTTL honlapján található archontológiát.

101. A B/11. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyzeti anyagai közül lásd ÁBTTL 2.8.2. 2. 102.

102. A C/1. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyzeti anyagai közül lásd ÁBTTL 2.8.1. 5423., 3582. A C/2.-höz: uo. 6845., 6978., 10160., 2258., 1491., 1487., 1347., 0155.

103. ÁBTTL 2.1. VI/8. Uo. 2.8.1. 42/1949. sz. állományparancs I., 1949. október 21. Uo. 3.1.9. V-1500019/1. Károlyi Márton tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1956. december 17.

104. A C/3. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyzeti anyagai közül lásd ÁBTTL 2.8.1. 6443. Uo. 7700., 8721., 1274., 0910., 4470., 6274. A C/4.-hez: uo. 5417. A C/5.-höz: uo. 5655., 3496., 3241., 2416., 0909., 0565., 3560.

105. ÁBTTL 2.8.1. 48/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. december 6.

106. ÁBTTL 2.8.1. 2214., 4038.

levélcenzúráján tevékenykedett, majd hazatérve az államvédelemnél is meghonosította a küldemények észrevétlen felbontásának gyakorlatát.¹⁰⁷

Jelenlegi tudásunk szerint szintén a rejtett felügyelet módszereit gyarapító személykövetésekkel a C/6., azaz az (október 15-i hatállyal őrnagyi rangú) Réh Alajos állománya lett megbízva. Az augusztus 6-i feljegyzés az illető parancsnok alá titkos figyelések mellett az operatív nyilvántartást is besorolta, ám nem kizárt, hogy az később kivált a részlegből és C/7. jelöléssel önálló szervezeti egységet alkotott, vagyis elképzelhető, hogy a korábbi B-ügyosztály Központi operatív nyilvántartó csoportja működött itt tovább.¹⁰⁸ Ugyanakkor ismert a hatósági párttitkár névrokonáról, Vándor (eredetileg Weinberger) Ferencről elnevezett részleg, amelyre később ő úgy emlékezett, hogy 1949 áprilisától dolgozott az akkor megalakult „B-osztályon”, amelynek nyilvántartóját szervezte meg, illetve „fektette le”, majd egészen az év decemberéig ellátta a csoport vezetését. Vándor szavainak részint ellent mond egy, november 3-ai, főhadnagyi aláírásával ellátott, személy-nyilvántartási adatközlést tartalmazó szolgálati jegy: „C. Ügyosztály Vándor-csoport” fejléccel.¹⁰⁹

Mindezeket túl egy szeptemberi állományparancsban feltűnik a C/8-as és C/9-es részleg, amelyekre rendőr műszaki segédtszettek helyeztek be,¹¹⁰ azonban ennél több információ ezekről a szervezeti egységekről egyelőre nem áll rendelkezésünkre. Valamelyest több információnk van a főosztálytörzshöz tartozó Biztonsági főcsoportról, Moravetz László parancsnoksága alatt. A Rajk-ügy lecsapódásaként a párton belüli biztonság kérdése több pártfórumon is terítékre került, az egyik ilyen alkalommal, az MDP Titkárságának 1949. augusztus 3-i ülésén Moravetz neve a hatóság kebelében felállítandó új Biztonsági főcsoport vezetőjeként tűnt fel, aki a megszervezésig megmarad addigi beosztásában, mint „az operatív főosztály helyettes vezetője” – tehát ebből arra következtethetünk, hogy ő következett Szücs Ernő után a felsőparancsnoki gárdában. Ugyanezen alkalommal a személybiztosító alosztály vezetőjétől, Bizony Károlytól megvonták a bizalmat, helyére egyrészt Halas Lajos honvéd alezredes, hadosztály-politikai tisztet szemelték ki, másrészt két nappal később Péter Gábor a Rendőri Őrség Parancsnokságának kötelékéből kiemelte az említett F/2-es jelzésű alosztályt, és áthelyezte Moravetz irányítása és felügyelete alá, aki – a C törzs tisztjeként – október közepétől az ezredesi rangot viselhetette. Nemsokára szervezete egy fővárosi pártőrségi parancsnokságban és két században öltött testet.¹¹¹

107. Farkas, 1990: 253.

108. Réh Alajos előléptetése: ÁBTL 2.8.1. 42/1949. sz. állományparancs I., 1949. október 21. A C/6. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyzeti anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 0737. A C/7-hez: uo. 11087., 6115., 5212., 4830., 3408., 4416.

109. Lásd ÁBTL 2.1. VI/18. Feljegyzés, 1953. május 21. Uo. Jegyzőkönyv Vándor Ferenc kihallgatásáról, 1957. április 9. Uo. 3.1.5. O-8974. Szolgálati jegy, 1949. november 3.

110. ÁBTL 2.8.1. 37/1949. sz. állományparancs I., 1949. szeptember 16.

111. ÁBTL 2.1. IX/64. Moravetz László, 1962. április 9. Uo. 2.8.1. 31/1949. sz. állományparancs III., 1949. augusztus 5 Uo. 42/1949. sz. állományparancs I., 1949. október 21. Uo. 2.1. XI/4. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság szervezetéről az 1949. november 25-i állapot szerint, 1949. november 29. kö-

Hatósági főosztály (D)

Az 1949. áprilisban bevezetett új struktúrában a hatósági főosztály munkáját Décsi Gyula koordinálta. Mivel az augusztus 6-i feljegyzésből csak egyedül a főosztály említett profilját és vezetőjét ismerhetjük meg, az alárendelt részlegek feladatköreinek meghatározásakor, szükséges kiindulópont híján, több esetben is csak feltételezésekre hagyatkozhatunk, és úgyszintén érvényes ez vezetőik kilétére.

Ami nagy bizonyossággal állítható, hogy a szervezeten belül a nyílt nyomozásokat a *D/1.* vizsgálói látták el,¹¹² ám közvetlen parancsnokuk személye egyelőre ismeretlen. Elképzelhető, hogy ott a Rajk-ügy „felgöngyöltésének” egyik irányítója, Pál Ákos lehetett fontos pozícióban (miként az is, hogy maradt Décsi helyettese – csak most már főosztályi szinten).

Úgy tűnik, a börtönügyek jövőbeni intézésére különítették el a *D/2.* alosztályt, több büntetés-végrehajtási intézmény, köztük az internálótáborok átvételére készülve. Vezetését lehet, hogy már ekkor Princz Gyula őrnagy látta el, aki decemberben bizonyosan itt szolgált, és nemsokára az ÁVH-n elsőként lett megbízva a börtönügyi osztály irányításával. Az önálló hatóság – hasonlóan a BM ÁVH első időszakához – az elődje szervezeti felépítését örökölte meg, és működtette azt 1950. január 19-ig. Az ebben az időszakban a *D/2.*-es állomány tagjai között pedig több olyan tiszt szerepelt, akik aztán valamelyik börtönbe, vagy táborba lettek vezényelve.¹¹³

Kérdéses a *D/3.* reszortja, de egyes adatok annak államrendészeti funkciójára utalnak, így elképzelhető, hogy azt Schwerteczky Ferenc vezette, de csak 1949 júliusáig, amikor a századosi rangban lévő tisztet internálták, majd bebörtönözték.¹¹⁴

A sorban értelemszerűen a „*D/4.*” részleg következne, ám a dokumentumokban ilyen jelzéssel ez idáig nem talákoztunk. Kizárásos alapon elképzelhető, hogy az korábban is a Hatósági ügyosztályhoz tartozó Útlevel alosztálynak volt fenntartva. A *D/5.* esetében azonban nagyobb bizonyossággal állíthatjuk, hogy az a Népügyészégi Kirendeltséget fedte (időnként NÜ-vel jelölve bukkan fel a forrásokban), Ács Lajossal az élen, akit ottani alosztályvezetői beosztásából augusztus 5-én mentettek fel.¹¹⁵

rül. BFL XXXV. 95. f. 8. kisdoboz. Javaslat a Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Hatósága párt-szervezetének választmányára, 1948. október 12. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. augusztus 3-i üléséről.

112. A *D/1.* állományparancsokban szereplő beosztottainak személyi anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 1491. Uo. 4470.

113. Princzhez lásd ÁBTL 2.8.1. 48/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. december 6. Az ÁVH *D/2.* tagjai közül Bánkúti Antalt (Kozma utcai börtön), Nagy Károlyt (Conti utcai börtön), Főríz Bélát (Recski tábor), Urr Józsefet (Mosonyi utcai fogház) lásd uo. 1/a/1950. sz. állományparancs I., 1950. január 5. Antal Ferencet (Kistarcsai tábor), Gáspár Mártont (Recski tábor), Fritz Mártont (Mosonyi utcai fogház), Szmolnik Ferencet (Mosonyi utcai fogház) lásd uo. 2/1950. sz. állományparancs I., 1950. január 13. A zárójelekben a későbbi ismert szolgálati helyet adtam meg.

114. A *D/3.* állományparancsokban szereplő beosztottainak személyi anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 6705. Schwerteczkyhez: uo. 4.1. A-487. Kimutató kistarcsai internáltakról, 1952. augusztus 25. Uo. 3.1.5. O-9697/4. A Budapesti Katonai Bíróság ítélete, 1957. július 16. Uo. A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1957. szeptember 6.

115. ÁBTL 2.8.1. 31/1949. sz. állományparancs I., 1949. augusztus 5.

A D/6-os alegység-nyilvántartás vezetésével lett felruházva, kézenfekvő magyarázat, hogy az elődszerv, a hatósági feladatköröket lefedő C-ügysztyály X. alosztályának átnevezése történt meg, amit alátámaszt az is, hogy annak vezetője, Balogh Mária 1950 első heteiben az ÁVH-n is a D/6. beosztottja volt.¹¹⁶

A gazdasztyati tisztek a D/7-ben látták el pénzügyi, számvevősztyégi feladataikat.¹¹⁷ A D/8. Szabolcsi Mihály előző XIX. alosztályát takarta a hatósági gépjárművek üzelmeltetésével, ruházattal, tüzelő, irodaellátmány biztosításával, vagy éppen a hitelfelvétel intézésével. Júniusban javaslat születt a közel 200 fős gazdasztyai-műszaki profil megtisztítására: voltaképp az addig is jóval hangsúlyosabb gépkocsisztyó funkció önálló alosztályá szervezésére. Az átalakítás erősen valószínűsíthető, ugyanis augusztyus végén, illetve decembar közepén miniszteri rendelettel helyeztek át nagy létszámú személyzetet a rendőrség gépjárműsztyályaitól. Beszédes az is, hogy Szabolcsi az ÁVH-n már valóban „csak” az ún. gépjárműsztyályért felelt.¹¹⁸

A D/9. látta el az ingatlanhálózat karbantartását és vezényelte le az építkezéseket, bizonyosan Csapó Andor keze alatt.¹¹⁹ A fősztyályhoz csatolták még számozás nélkül a Rendőr Egyesület helyi csoportját (D/RE) és a telefonközpontot, amelyek irányítását, ellenőrzését Érsek Tiborra ruházta Péter Gábor.¹²⁰ De alighanem a határ-, folyam- és légirendésztyet vezetőhelyettesi posztyjából érkező főtitzst ezeknél fajsúlyosabb területekre is predesztinálva volt – állíthatjuk ezt 1950 utáni beosztásának, az ÁVH Gazdasztyai Fősztyály vezetésének ismeretében.¹²¹

Személyügyi fősztyály (E)

A BM ÁVH folyamatosan növekvő létszáma indokolhatta Tihanyi János szervezési/személyi alosztályának fősztyályi rangra emelését. A részleg három alárendelt szervezeti egységgel rendelkezett. Ezek közül az elsőre, az E/1-re Péter Gábor 1949. augusztyus 5-én kiadott parancsa alosztályként utal, amelynek helyettes vezetőjévé Lőke Gyula századost nevezte ki. Ugyanakkor a másnap keltezett szervezeti feljegyzés az illető titzsthez a Személyzeti Osztyályt rendelte, egyértelműen olyan kontextusban, mint aminek a parancsnoka. Lőke későbbi önéletrajzában káderes éveinél nem említette az alosztályvezető-helyettesi beosztást, ellenben az osztályvezetőit igen. Igaz, a szervezeti kérdéseket teljes bizonyossággal megválaszolni nem tudjuk, ám a nevezett ávéhásh vezető szerepéhez a személyzeti területen nem férhet kétség.¹²²

116. A D/6. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyi anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 5295. Balogh Máriaéhoz: uo. 1/a/1950. sz. állományparancs I., 1950. január 5.

117. A D/7. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyi anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 5357. Uo. 2.8.2.2. III/II-298.

118. ÁBTL 2.8.1. 35/1949. sz. állományparancs I., 1949. szeptembar 2. Uo. 51/1949. sz. állományparancs I., 1949. szeptembar 23. Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

119. ÁBTL 2.8.1. 48/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. decembar 6.

120. ÁBTL 2.8.1. 17/1949. sz. állományparancs I., 1949. április 29.

121. Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

Az E/2. alosztály vagy osztály egyszerre volt a hatóság szervezési és szakoktatási organizátora. Összefogta a tanulmányi-kiképzési feladatokat, így hozzá tartoztak a tanfolyamok és tanosztályok, és feltételezhetjük, hogy a Kiképzési Törzs is.¹²³ A területet Fazekas Péter főhadnagyrá bízták.

Az államvédelem kiképző bázisai közül a Dzerzsinszkij tanosztály és hallgatósága az E/3. jelzést kapta. A fővárosba telepített nyolc hónapos operatív tiszti oktatás¹²⁴ egyfajta elődintézménye lehetett az 1951 októberében megindított – és hasonlóan a Cseka megalapítójáról elkeresztelt – Dzerzsinszkij Tisztképző Iskolának.¹²⁵

Az 1949. novemberi kimutatás szerint a BM ÁVH nyolc tanosztályt működtetett, ezek közé tartozott a már említett tisztképzőn kívül a Híradós Tanosztály, amely a rendőrségtől került át a hatósághoz.¹²⁶ Továbbá ismert a határ-, folyam- és légirendészet Őrsparancsnokképző Tanosztálya,¹²⁷ valamint az Államvédelmi Karhatalmi Újonctanosztály, amely júniusban bocsátotta ki végzőseit, majd egy újabb karhatalmi kontingens szeptember elsején vonult be a Hungária körút 149. szám alá, az akkora már Szamuely Tiborról elnevezett tanosztályba.¹²⁸

Katonai-karhatalmi főosztály (F)

A főosztály lényegében lefedte a Rendőri Őrség Parancsnokságát, amelyen belül a századokba rendezett karhatalmi csapaterőt az F/1., a biztonsági (személybiztosító) feladatokat az F/2. alosztályhoz rendelték. Előbbit, a vidéki karhatalmi századokkal egyetemben maga az őrség főparancsnoka – az október 1-jei hatállyal ezredessé előléptetett – Kajli József felügyelte, míg az utóbbi Bizony Károlyhoz tartozott, egészen – mint fentebb érintettük – augusztus 5-ig, amikor a vezetés alól felmentve áthelyezték az F/1-be, legénységét pedig a C-főosztály Moravetz-féle Biztonsági főcsoportjába. Péter mindezt azzal a megjegyzéssel rendelte el, hogy az F/2. alosztály „új szervezetszerű megjelöléséről” később intézkedik,¹²⁹ azonban ez idáig ilyen tartalmú norma nem került elő, de az bizonyos, hogy később is volt ilyen jelzésű részleg.

122. ÁBTL 2.8.1. 3439. Uo. 2.8.1. 31/1949. sz. állományparancs III., 1949. augusztus 5. Lásd az ÁBTL honlapján található archontológiát. Az E/1. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyi anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 10067. Uo. 2.8.2. 1. 1069.

123. Az E/2. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyi anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 3515. Áthelyezések a Kiképzési Törzsbe: uo. 2.8.1. 29/1949. sz. állományparancs I., 1949. július 22.

124. Az E/3. állományparancsokban szereplő hallgatói közül lásd ÁBTL 2. 8. 1. 4690., 1921., 2.8.1., 10354., 5906., 7011., 5424., 1838.

125. Az iskoláról bővebben Kozáry, 2000.

126. A belügyminiszter 1949. július 12-i rendeletét közölte: ÁBTL 2.8.1. 29/1949. sz. állományparancs III., 1949. július 22.

127. ÁBTL 2.8.1. 41/1949. sz. állományparancs III., 1949. október 14.

128. ÁBTL 2.8.1. 28/1949. sz. állományparancs III., 1949. július 15. Uo. 2.8.1. 33/1949. sz. állományparancs III., 1949. augusztus 18.

129. ÁBTL 2.8.1. 31/1949. sz. állományparancs III., 1949. augusztus 5. Kajli előléptetése: uo. 42/1949. sz. állományparancs III., 1949. október 21. Az F/1. állományparancsokban szereplő beosztottainak személyi anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 8508., 4270., 0346. Az F/2.-höz: uo. 1939., 3796., 1025., 9725.

Vélhetően a továbbiakban fővárosi karhatalmi, azaz potenciális bevetési csapatokat, illetőleg a pártórség nélküli, fontosabb objektumokat biztosító őrségi legénységet különítették el az alosztály-jelzésekkel. A november végi statisztikai kimutatás szerint a BM ÁVH Budapesten a karhatalmi parancsnokságon túl egy őrségi és egy karhatalmi zászlóaljjal, vidéken nyolc századdal rendelkezett. Ugyanakkor már az augusztus 4-i javaslatban megjelent ezek új elnevezése, az 1950-től hivatalosan bevezetett „belső karhatalom”.

A főosztály másik „pillére” a határőrség lett, ami ekkor inkább egy majdani ÁVH-állapotot vetített előre. Ennek hátterében az állt, hogy az Államvédelmi Bizottság 1949. április 26-án döntött a honvéd határőrség átadásáról a BM ÁVH-nak, amelynek időpontjául október 1-je lett meghatározva.¹³⁰ A hatóság továbbfejlesztésére augusztus 4-én készített javaslatban, illetve a két nappal későbbi szervezeti feljegyzésben egyaránt szerepelt a határőrség. Előbbi úgy definiálta, mint ami a honvédségi, valamint a már meglévő határ-, folyam- és légirendészeti szervekből lesz kialakítva, míg az utóbbi dokumentum megnevezte parancsnokát is, Horváth Gyula alezredes személyében.¹³¹ Valójában ő a határőrség átvételével kapcsolatos ügyeket felügyelhetett, és már csak azért sem lehetett beiktatott, tényleges vezetője a szervezetnek, mert a párt Államvédelmi Bizottsága szeptember 2-án az eredetileg október 1-re kitűzött határidő elhalasztásáról döntött; az új céldátumnak öt hónappal későbbi időpont, 1950. március 1. lett kijelölve.¹³²

Egyéb szervezeti egységek

A forrásokban találkozhatunk a *Politikai főosztállyal*, ami állt egyrészt a karhatalmi (és a majdani határőr) politikai tiszteket összefogó Politikai főcsoportból, másrészt a Pártszervezési osztályból. Az 1949. április 8. utáni szervezet részeként ismert továbbá a *G-ügyosztály*, amiről nagy valószínűséggel állítható, hogy az az egyre szélesebb egészségügyi szolgáltatást takarta, azonban az ott elhelyezett *G/1*, *G/2* és *G/3* részlegnek pontos funkciója nem azonosítható. Vélhetően ezek valamelyike fedte a Vörösmarty u. 34/b. címen található orvosi rendelőt, a május 23-án a Vilma királynő út 11/a szám alatt megnyíló ávéhás fenntartású Korvin Ottó kórházat, vagy talán a Bálint István vezette Főorvosi Hivaltalt, bár ez utóbbi akár magának az ügyosztálynak is megfeleltethető.¹³³ A fentebbi betű/szám jelzésű alegységek mellett az 1949. április 8.

130. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 17. ó. e. Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1949. április 26-án tartott üléséről.

131. ÁBTL 2.1. IX/64. Horváth Gyula. Uo. 2.8.1. 12922.. Lásd az ÁBTL honlapján található archonológiát.

132. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 19. ó. e. Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság üléséről, 1949. szeptember 2.

133. A G-ügyosztály állományparancsokban szereplő beosztottainak személyi anyagai közül lásd ÁBTL 2.8.1. 0058. Az ügyosztálya tagja volt dr. Körösi Andor alezredes, akinek hatóságvezetői dicséretben részesítését lásd uo. 2.8.1. 48/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. december 6. Lásd még dr. Péter Márton orvos kinevezését a G-ügyosztályra: uo. 2.8.1. 15/1949 sz. állományparancs I., 1949. április 15. Többek között egészségügyi őrmesterek, törzsőrmesterek G/2. részleghez való beosztásáról

utáni állományparancsokban is találkozhatunk a belügyminisztériumi kirendeltséggel (*BM Kir.*) és az állománytörzsszel (*Állt.*).

A BM ÁVH 1949-es átalakításának hónapjában az Államvédelmi Bizottság már újabb ukázt adott az egész szervezet „kidalgozására”,¹³⁴ ennek egyik folyománya lehetett a többször felemlgetett augusztus 4-ei javaslat, azonban a politikai rendőrség előreléptetéséről az év végéhez közeledve született döntés a párt Titkárságán, majd Államvédelmi Bizottságában. Végül 1949. december 28-án látott napvilágot rendelet a BM ÁVH és Honvéd Határőrség összevonásával 1950. január 1-jén megalakuló, Minisztertanács alá rendelt Államvédelmi Hatóságról.¹³⁵

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai (ÁVO)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

V/4. Vándor Ferenc, Bolgár Pál, Radványi Dezső

V/4-a. Vándor Ferenc, Bolgár Pál, Radványi Dezső

VI/2. Bálint István

VI/4. Csapó Andor

VI/6. Érsek Tibor

VI/7. Janikovszky Béla

VI/8. Károlyi Márton

VI/15. Szabolcsi Mihály

VI/18. Vándor Ferenc

VI/64. Tihanyi János

IX/2. Összefoglalók a koncepciók ügyekben

IX/64. Kimutatás a koncepciók ügyekben részt vett államvédelmi vezetőkről és

rendelkezik: uo. 2.8.1. 34/1949. sz. állományparancs I., 1949. augusztus 26. A Korvin Ottó Kórház megnyitásáról: uo. 1.3. 119/1949. sz. napiparancs, 1949. május 23. Lásd még A belügyminiszter 278.000/1949. IV. 1. b. BM számú rendelete a rendőrség, az Államvédelmi Hatóság és az állami tűzoltóság tényleges szolgálatot teljesítő tagjainak betegellátása tárgyában, 1949. május 12. *Rendőrségi Közlöny*, 1949. 15. sz. (június 1.) 387–391.

134. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 17. ó. e. Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1949. április 26-án tartott üléséről.

135. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 78. ó. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. december 21-i üléséről. Uo. 84 cs. 21. ó.e. Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1949. december 24-i üléséről. Lásd még ÁBTL XI/4. Javaslat az Államvédelmi Hatóság továbbfejlesztésére, 1949. december. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 4.353/1949. (268) MT számú rendelete Államvédelmi Hatóság szervezése tárgyában, 1949. december 28. *Magyar Közlöny*, 1949. 268. sz. (december 28.) 2167–2168.

beosztottokról

XI/3. Az ÁVH 1949. évi költségvetése, gazdasági összefoglalók

XI/4. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére – jelentések, kimutatások

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

0058. Antonovics Erzsébet

0155. Baji László

0263. Balogh Mária

0304. Barna Árpád

0346. Baski József

0565. Bittner Lajos

0643. Bolgár Pál

0717. Bradács György

0737. Budai József

0909. Csikós Lászlóné

0910. Csikós Sándor

0999. Darvas György

1001. Darvasi István

1025. Berény István

1037. Rajnai Sándor

1274. Farkas Gyula

1347. Fehér István

1487. Frank Lajosné

1491. Fuchs Ernőné

1719. Grenyó József

1822. Gyulai Istvánné

1838. Habuda Zsigmond

1921. Hangyál András

1939. Harmath Antal

2214. Horváth Sándorné

2258. Illés Mária

2289. Jakab Géza

2328. Jámbor József

2416. Kajli Ferenc

2551. Káldor Gyuláné

3241. Kunos László

3408. Somfai Lászlóné

3439. Lőke Gyula

3496. Magyar Gábor

3515. Major Ferenc

3560. Markó Imre

3582. Marsó Gyula
3796. Molnár Ferenc
3839. Molnár Lajosné
4038. Nádas Endréné
4146. Novák Sándor
4270. Palkovics István
4416. Pereszlényi Kálmán
4470. Philipp Tibor
4580. Pusztai Istvánné
4599. Radványi Dezső
4690. Réti Lajos
4811. Sándor Imre
4830. Sánta Józsefné
4934. Sipos Károly
5212. Szabó Lászlóné
5295. Szapu Ilona
5357. Szekeres Imre
5369. Szemenyei Margit
5417. Szigeti Ferenc
5423. Szigeti Sándor
5424. Szigligeti Béla
5655. Tárnoki János
5906. Turányi László
5943. Urbán Lajos
6115. Vágó Józsefné
6124. Vándor Tibor
6274. Vizi János
6443. Kertész Endre
6523. Zsitva József
6552. Imre Mátyás
6657. Wagner Anna
6705. Fehérvári Bertalan
6845. Gyulai Franciska
6978. Stengl Károly
7011. Srankó András
7700. Igaz Andor
8508. Juhász János
8721. Fodros István
9055. Hárs Ferenc
9725. Bozó János
9797. Kovács Andrásné

10067. Gervai Tibor
10160. Havasi József
10354. Rozsnyai Lajos
11087. Márton Árpádné

2.8.2. 1. BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú alkalmazottainak iratai

121. Forgács Pál
1069. Dömény József

2.8.2. 2. A BM III/II. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú alkalmazottainak iratai

III/II-81. Mátrai Vilmos
III/II-102. Somló Imre
III/II-298. Dr. Zsilinszky Gyula

3.1.5. Operatív dossziék

O-8974. Dr. Falus Sándor
O-9697/4. Bírósági rehabilitáltak

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-150019/1. Farkas Mihály és társai
V-150019/2. Farkas Mihály és társai
V-150019/5. Farkas Mihály

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-487. Kistarcsai internálótábor

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXXV. 95. f. Pártarchívumi iratok: Káderosztály iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. f. Magyar Dolgozók Pártja iratai

54. cs. Központi Vezetőség Titkárságának iratai

84. cs. Államvédelmi Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei

XIX-B-1-r BM Elnöki Főosztály iratai

Sajtó

Magyar Közlöny. Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára

Rendőrségi Közlöny

Hivatkozott irodalom

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz. www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi.pdf. (Utolsó letöltés: 2019. november 11.)

Farkas, 1990

Farkas Vladimir: *Nincs mentés. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió.

Kozáry, 2000

Kozáry Andrea: Az ÁVH Dzerzsinszkij tisztképző iskolájának megindítása, kezdeti tevékenysége. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 203–210.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*. 2. köt. *Az Államvédelmi Osztály 1946–1948*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Müller, 2012

Müller Rolf: Az operatív technika alkalmazása és szervezeti keretei a politikai rendőrségen, 1945–1962. In *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785–2011)*. Főszerkesztő: Csóka Ferenc, szerkesztette: Boda József, Csóka György et al. Budapest, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, 229–260.

Müller, 2015

Müller Rolf: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember). In Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*. 2. köt. *Az Államvédelmi Osztály 1946–1948*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 11–48.

Müller, 2017

Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Müller, 2018

Müller Rolf: Kulákverők – Államvédelmi erőszak a falvakban, 1949. *ArchívNet*, 2. sz. <http://archivnet.hu/kulakverok-allamvedelmi-eroszak-a-falvakban-1949>. (Utolsó letöltés: 2019. november 11.)

Tóth, 2013

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. In Cseh Gergő Bendegúz – Okvách Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok)*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 381–445.

ÁBTL honlapján található archontológia: <https://www.ABTL.hu/ords/archontologia/f?p=108:1>

Kulcsszavak: *ÁVH, operatív tisz, politikai rendőrség*

The State Security Authority of the Ministry of the Interior – Outlines of the History of the Organisation (September 1948 – December 1949)

The State Security Authority of the Ministry of the Interior (BM ÁVH), working under the direct leadership of János Kádár, was established by a ministerial decree on 10 September 1948. It incorporated several subordinate organs: Passport Control Suborder of the Law Enforcement Department of the Budapest Police Headquarters; Central National Authority of the Ministry of the Interior Controlling Foreigners (KEOKH), border control, air and river border control bodies. The new State Security Authority also gained an own captaincy of guards, which meant that state security guards were organized at different settlements in the country in distinct captaincies. By this organizational structure the leader of BM ÁVH cut out a good portion of field activity from the State Police meanwhile his authority became almost unchallenged.

In this study the author outlined a period of one and a half years from the history of BM ÁVH, showed its institutional changes and the different functions of its divisions. It also identified the leaders of the different divisions. Subsequently, although there has remained a couple of black holes in its history, the inner structure of the infamous authority has been surveyed in its crucial period of Mindszenty and Rajk show trials.

Máthé Áron

Fegyveres erők az átmeneti időszakban (1944–1945) Az ideiglenes magyar karhatalmi egységek szerepe a kommunista diktatúra alapjainak lerakásában

*„A karszalagos rendőrök elkezdték a népet zsarolni!
Aztán voltak azok az elhurcolások Oroszországba!”¹*

Magyarország 1944 augusztusától fokozatosan hadműveleti területté vált. Ahogyan a Német Birodalom megszálló és harcoló erőit a szovjet Vörös Hadsereg kiszorította az ország területéről, maga is megszálló erővé vált. Az Ideiglenes Kormány megalakulása után megpróbálta az ország szuverenitását a fegyverszüneti egyezményben engedélyezett – igen csekély – mértékig helyreállítani. Ez az első hónapokban szinte emberfeletti vállalkozásnak bizonyult, különösen akkor, amikor még folytak a hadműveletek. A szovjet megszállást két motívum jellemezte. Az egyik jellegzetesség az volt, hogy az ország szovjetizálását előkészítsék, s ehhez a kommunista párt tagjait és támogatóit juttassák meghatározó pozíciókba, illetve vélt vagy valós ellenfeleiket eltávolítsák. A másik meghatározó elem a zsákmányolás volt, amely az egyszerű harcosok zabrálásaitól a műkincsvadász kommandó működésén keresztül az egyes gyárak elszállításáig terjedt. A két motívum egy ponton egybemosódott, ez a pont pedig a munkaerő egy részének kisajátítása, vagyis a civil lakosság köréből végrehajtott elhurcolások esetében.

Hogyan viszonyult ehhez a szovjet megszállás árnyékában újjászerveződő kommunista párt? Részükről kettősség figyelhető meg. Egyrészt jobb érzéseikre hallgatva, másrészt a tömeges erőszaktétel és az kényszermunkára való deportálások politikai kockázatát felmérve, tagjaik, vezetőik közül voltak, akik valóban tiltakoztak, vagy megpróbáltak közbenjárni. Másrészt, az ország szovjetizálásának előkészítése tulajdonképpen lényükhöz szabott feladat volt, és abban közre is működtek. Mindez elsősorban a hatalom alapját jelentő fegyveres erőkre vonatkozott.

A fegyverszüneti egyezmény 1/c pontja értelmében Magyarország nyolc, szovjet parancsnokság alatt tevékenykedő gyaloghadosztályt kellett volna hogy kiállítson. Az

1. Bank–Bognár–Tóth, 2016: 26.

egyes hadosztályok szervezése meg is kezdődött. Ezeknél az újonnan (vagy ismételt) felállított alakulatoknál is kommunista, szovjetbarát jelleg kialakítása figyelhető meg. Ez a szovjetek birodalmi szempontjából érthető, magyar nemzeti szempontból viszont baljós fejlemény volt. A legénység szűrését első körben maguk a szovjetek végezték el – még a budai önkéntes alakulatokat is megrostálták a jászberényi táborban. Variházy Oszkár katonái hiába harcoltak hősiessé a németek ellen Buda ostrománál, jelentős részük hadifogolyként került a Szovjetunió GUPVI lágerrendszerébe. A másik irányból viszont a Szovjetunióbeli hadifogolytáborokban a különböző partizán-iskolákat végeztek már ekkor fontos posztokra kerültek az éppen csak kiépülő hadseregben.² Az első őrzászlóalj például Maléter Pál főhadnagy parancsnoksága alatt a Szovjetunióból hazatértekből állt. Ennél is fontosabb volt az az intézményi szintű változás, hogy létrehozták a „honvédségi nevelők” intézményét.

A nevelők egyértelműen a későbbi politikai tisztek előfutárai voltak. A nevelőtörzs tagjai baloldali érzelmű tanítók, kommunista kiskáderek vagy a Szovjetunióban antifasiszta-tanfolyamot végzett volt hadifogolyok voltak. *„Suszterunk csak egy volt, de ő fontosabb beosztást kapott. Már a táborban létezett egy »nevelőtörzs«, azzal a feladattal, hogy az egyes alakulatoknál felkutassa a legénység baloldali érzelmű-elkötelezettségű tagjait, »nevelőtiszti« hálózat kialakításához. Novotny örvezető, civilben gépészség és illegális kommunista párttag, jó szándékú ember volt, mondanivalójából azonban úgy tűnt számomra, hogy az »új demokratikus szellem« kiépítésének ürügyén vége a hadsereg politikamentességének. Alig egy-két nappal kiszabadulásunk-megalakulásunk után Novotny elvtárs halálra váltan jött a nevelőtörzstől az ütegtörzsetbe. » – Összeesküvést lepleztek le [...] fel akarták robbantani a Pavilon laktanyát [...] de már börtönben vannak« – mondta egy szuszra. Nagy volt a meglepetés, még inkább a felháborodás. Én bizony egy pillanatig sem hittem az egészet, ugyan kik és mit érthettek volna el ezzel a képtelenséggel? De amikor a nevelőtiszte éberségre intett, akkor Csombay Dezső tartalékos főhadnagy, ideiglenes ütegpáncsnokkal nem tehetünk mást, mint hogy gyűlést rendeltünk el és figyelmeztettük az üteg tagjait. A dolog szép csendesen elaludt, de felejthetetlen maradt az először hallott »éberség« szó miatt, hiszen az elkövetkező évtizedekben számtalanszor elhangzott hazánkban, sőt fogalommal vált a politikai elnyomás eszközeként.»³ Valójában szó sem volt semmiféle „szabotázsról”, csupán a kommunista párt „ügybuzgalmáról”, amellyel az adott pillanatban kissé túllőtt a célon. Vörös János, a honvédség parancsnoka a kommunista párt – sőt, személyesen Rákosi Mátyás és Farkas Mihály – támogatásával szeretett volna megszabadulni néhány tisztársától. Mindössze a hadbíróóság józanságán múlt, hogy nem lettek áldozatai a korszak jelentősebb koncepciók ügyei közül az elsőnek.⁴ Mivel azonban a Német Birodalom április végére megszűnt létezni, az új magyar hadosztályok szervezésével is felhagytak. A hadműveleti területre kijutott magyar*

2. Lásd a következő visszaemlékezés-gyűjteményt: Nagy–Móricz, 1985.

3. Martin, 2008: 783–784.

4. Kis, 1995: 85–97.

egységek harcokban nem, csak az ottani rendfenntartásban vettek részt. A hadsereg így nem játszott különösebb szerepet az átmeneti időszak hónapjaiban. Annál inkább a rendőrség, amely a legfontosabb fegyveres erő lett.

Önkéntes és önkényes rendőri szervek – a karszalagos „policok” megjelenése

Rigó Róbert tényfeltáró tanulmányában röviden összefoglalja az új rendőrség felállításának körülményeit. Eszerint „*az első időszakban a Vörös Hadsereg támogatásával megalakuló rendfenntartó szervek kerültek meghatározó szerepbe, melyek a szovjet hatóságoktól kaptak igazolványokat, fegyverviselési engedélyeket és fegyvereket is. A rendőrség munkájába már a kezdet kezdetén bekapcsolódtak a szovjet állambiztonsági szervek. [...] Az újonnan megszállt területeken az új rendőrség kiépítése a helyi nemzeti bizottságok irányításával történt. Ezekben a szervezetekben az MKP meghatározó szerephez jutott. [...] Ennek eredményeként az MKP a helyi rendőrség megszervezését és irányítását is befolyása alá vonta.*”⁵ Néha azonban még a központi szervek sem tudták, hogy „*mi folyik az országban rendőrségi viszonylatban*”, ahogyan Tömpe András,⁶ régi, kipróbált nemzetközi kommunista káder, jelen esetben a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának Vezetője fogalmazott 1945 májusában. A helyi – városi, járási, községi – közhatalom meghatározó szervévé a rendőrség lépett elő.⁷ A kezdeti időszakban pedig ez a meghatározó erő éppenséggel a rendőrség előfutára, vagyis a helyi, ideiglenes rendfenntartó karhatalom volt. Sőt, számos helyen nemcsak meghatározó erő volt, hanem a karhatalom tagjai szó szerint élet-halál urai lettek. A leghírhedtebb példát a gyömrői gyilkosságokat elkövetői szolgáltatták.

A gyömrői járás területén 1945 elején vörös karszalaggal járó helyi „rendőrség” alakult, s a gyömrői községházán kitűzték a vörös zászlót. Önmagukat kommunistának nevezték, bár nem a központi pártszervek kezdeményezése nyomán jött létre a csoport. A „rendőrök” a volt 1919-es kommunista direktórium tagjaiból és lumpenekből álltak (akik között korábbi nyilasok is akadhettek) – sőt egyes információk szerint a tavasz folyamán hazatért munkaszolgálatosok is csatlakoztak hozzájuk. Ennek az ideiglenes karhatalmi osztagnak a tagjai különös kegyetlenséggel kínoztak és gyilkoltak meg legalább két tucat embert. A csoport működésének engedélyezése a szovjetek számára sem volt egyértelmű, hiszen egyes szovjet parancsnokok egymásnak is ellentmondva álltak a kérdéshez. Ugyanakkor egy, a legitimitáció kérdésének tisztázására összehívott népgyűlésről – amelyen egyébként a szovjetek megerősítették a gyilkosok csoportját a helyi hatalom gyakorlásában – a szovjetek egy füst alatt közel

5. Rigó, 2017: 275–276.

6. Tömpéről lásd Krahulcsán–Müller, 2009, különösen 11–12.

7. Rigó, 2017: 276.

100 embert vittek el „málenkij robotra”.⁸ Azonban az elhurcolások nem korlátozódtak erre az egy alkalomra. A gyömrői elhurcolásáról és Szovjetunióbeli fogságáról szóló helytörténeti munkában a helyi fegyveresek közreműködéséről több visszaemlékező is szót ejt. „A gyömrői rendőrség két tagja – Gér József és Vámosi Lajos kísérték be a pártházba. Kérésére, hogy az »utazáshoz« összeszedjen valamit, hazaengedték. Közölték vele, hogy ha nem megy vissza, kiirtják a családját.”⁹ Egy másik visszaemlékező is hasonlóan írja le a gyömrői karhatalom működését ezen a téren: „[Édesapám] 1945. január 15-ike körül fegyveres gyömrői emberek bekísérték a Máriás házba, ahol szintén fegyveres őrzés volt. Többször meglátogattuk, de a búcsúzásakor az ajtóig sem engedtek. Megkíséreltük a kiszabadítását is. Terhes anyámmal, kezét fogva átmentünk Balczer István feleségéhez egy levágott kövér kacsával, hogy járjon közbe Monduk Lajos elengedésében. A kacsát elfogadták, [ez] azonban nem járt eredményel.”¹⁰

Jóllehet az elhurcolásokról természetesen ilyen értelemben nem eshetett szó, de az elkövetett gyilkosságok tetteseinek a felelősségre vonása szóba került. Ezt a gyömrői öntevékeny kommunista fegyveres csoport tagjai végül is a Belügyminisztérium és Ries István igazságügy-miniszter segítségével kerülték el. Később pedig az 1948-as amnesztia segítségével ügyük le is zárult.¹¹

Jogi-történeti szempontból fontos ez az amnesztia, amely 1948. február 1-jén lépett hatályba. Ez a jogi aktus nem csak hogy árulkodó és egyben bizonyító erejű arra nézve, hogy mi történt az országban 1944–45-ben, sőt még 1946-ban is. Az amnesztia szerint „kegyelemben részesülnek azok, akik a demokratikus átalakulás előtt uralmon volt politikai rendszer háborús vagy népellenes ténykedései miatt keletkezett felháborodás hatása alatt, vagy abban a meggyőződésben, hogy a demokratikus átalakulás ügyét szolgálják, az 1946. évi augusztus hó 1. napjáig bezárólag bűncselekményt követtek el”.¹²

Mindez átvezet minket azoknak a karhatalmi, rendfenntartó csoportoknak a történetéhez, amelyeket a szovjet megszálló erők az egyes településeken hoztak létre, vagy amelyek létrejöttét jóváhagyták. Elvileg rendfenntartó, karhatalmi célú csoportokról volt szó. A népnyelv elsősorban a kisebb településeken a „polic”, a „policáj” kifejezést használta rájuk, a hivatalos iratokban sokszor „nemzetőr” vagy „polgárőr”, sőt néha „vörösőr” megnevezéssel szerepelnek. Eleinte vörös vagy fehér karszalaggal

8. Zielbauer György Gyömrő kapcsán először 196 elhurcoltról írt, majd két oldallal később ennek már csak a feléről: „Gyömrőre vonatkozóan lényegtelen eltérések vannak a létszámban: a plébánia szerint 108 polgári személyt, a külügyminisztériumi névsor szerint csak 105 személyt vittek el. A plébániai adatok szerint a Gyömrőről elvittek közel fele nem volt sem német nevű, sem német származású, hanem csak magyarul beszélő.” Zielbauer, 1989: 282, 284.

9. Rakó, 2011: 15.

10. Uo. 16.

11. Részletesen lásd Palasik, 1995; 2010; valamint Kisfaludy András: *A gyömrői gyilkosságok* című, 2002-ben bemutatott dokumentumfilmjét.

12. Idézi Palasik 1995: 67., 61. lábjegyzet.

jelölték meg ezeknek a csoportoknak a tagjait, később nemzetiszínűvel. A karszalag azonban egészen meglepő módon akár vöröskeresztes (!) is lehetett: „1945. március 24-én, pénteken otthon tartózkodom, amikor megjelennek az orosz géppisztolyos katonák egy rozoga teherautóval, valamint segítők: Gálföldi Mihály és Grencsó József bánhidai fiúk. Vöröskeresztes karszalaggal a karjukon, felszólítanak, hogy engedelmessédjem és szálljak fel az autóra.”¹³ A nagyobb településeken sokszor már kezdettől fogva „rendőrségnek” nevezték őket. Egy hajdúböszörményi nyugalmazott rendőr így emlékezett: „Felszerelésünk egy tölgyfából volt; egyenruhánk 1944-ben még semmilyen sem, egyedüli megkülönböztetésünk egy nemzetiszínű karszalag volt, rajta három nyelven, így magyarul, oroszul és románul, hogy »RENDŐRSÉG.«”¹⁴ Az első írásos kinevezést azonban csak 1945 elején kapták a polgármestertől. Szolgálatuk abból állt, hogy a szovjet katonákkal járőröztek, és közben „beszerzők” is voltak. Erdei Ferenc belügyminiszter visszaemlékezése szerint a Tiszántúlon, a nagykun városokban a karszalag mellett fehér prémes sapkát hordtak, néhol rendőrségnek, néhol pedig miliciának nevezték ezeket az alig felfegyverzett egységeket.¹⁵ A „botos rendőrség” nemcsak a Tiszántúlon, hanem a Duna–Tisza közén is megjelent. Kiskunfélegyházán Abramov gárdaőrnagy, a kiskunfélegyházi járás és egyúttal a város szovjet parancsnoka a közügyek vitelével dr. Csányi Sándor adóügyi tanácsnokot bízta meg, akit polgármesterré is kineveztek. Első, kiemelt feladatként azt kapta, hogy a „botos rendőrséget” a lehető leggyorsabban hozza létre.¹⁶ Ennek oka nem utolsósorban az volt, hogy a lakosságot mozgósítani lehessen a haderő által igényelt közmunkára.

Az 1945. január 18-i kormányülésen Erdei Ferenc bejelentette: a rendőrség felfegyverzését a szovjetek segítségével fogják megoldani, az „önkormányzati rendőrség” pedig nemzetiszínű karszalagot fog viselni.¹⁷ Előző nap ugyanis kiadott egy rendeletet (1945. évi 5.007. B.M. Eln. számmal), amelyben pontosan (centiméterben) meghatározta a karszalag méretét, és azt, hogy a közepére magyarul a „RENDŐRSÉG”, illetve alá oroszul a „ПОЛИЦИЯ” felirat kerüljön, továbbá a felirat fölött a „rendőregyén sorszáma”, vagyis azonosítója is ott álljon.¹⁸

Összességében addigra az volt a jellemző gyakorlat, hogy a városokban kevésbé direkt módon, a falvakban viszont közvetlenül a szovjetek hozták létre ezeket a karhatalmi, rendfenntartó alakulatokat. Mire az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945/13. ME rendelete „a közbiztonság fokozottabb biztosításáról” napvilágot látott, már számos helyen működtek hasonló, ideiglenes karhatalmi, rendfenntartó alakulatok. Tulajdonképpen ez már csak ex post facto a kialakult helyzetet legalizálta: „...felhívjuk a

13. Csizsek, 2003: 19.

14. Idézi Kovács, 1983: 36. A román nyelv a magyarországi hadműveletekben ebben a térségben is részt vevő román haderő miatt volt szükséges.

15. Idézi Kovács, 1983: 38.

16. Hajagos, 2017: 18.

17. Krahulcsán, 2007.

18. A rendőrségi karszalagokról bővebben Ludányi, 2014; Varga, 2017.

nemzeti bizottságokat, önkormányzati testületeket és a vezető tisztviselőket, hogy minden községben és városban, ahol még nem lenne, haladéktalanul szervezzék meg a polgárőrseégeket.”

Működésük során sokszor összefonódtak a helyi közigazgatással, akár járási szinten is, vagy éppenséggel belőlük verbuválódtak az új vezető káderek. Ha nem közvetlenül belőlük alakították meg a rendőrséget, akkor egy idő után összeolvadtak a rendőri egységekkel. Az esetek többségében a policok a szovjet igényeket szolgálták ki. Sok esetben maguk a szovjetek gyűjtötték össze az embereket „málenkij robotra”, sőt román katonai alakulatok, illetve jugoszláv partizánok is bekapcsolódtak az elhurcolások lebonyolításába.¹⁹ Az elhurcolások egy jelentős része azonban nem valószínűleg volna meg a szovjet csapatok által kinevezett emberekből álló helyi rendfenntartó szervek közreműködése nélkül.²⁰ Ez a közreműködés az első időkben, a források tanúsága szerint leginkább Kelet-, illetve Észak-Kelet-Magyarországon (de nem kizárólag) a „málenkij robotra” elhurcolandók névjegyzékének összeállítását, annak módosítását, majd az érintett személyekhez való kalauzolást, vagy akár az előállításukat jelentette. Lényegében tehát a szovjet fogságba való elhurcolás első fázisában való közreműködést, lebonyolítást. Itt a szerepek sokszor összemosódnak, de lényegében három típust különböztethetünk meg.

A muszkavezetők

Az első típus az egyéni kollaboráns, a „muszkavezető”. Ezek az emberek főként tolmácsként, illetve hely- és helyzetismeretükkel álltak a szovjetek szolgálatába.

Kőváry E. Péter édesapjával – egykori katpolos tiszttel – készített interjújában nemcsak erre, hanem egy furcsa kettőségre is rávilágított. Hitetlenkedve tette fel a kérdést: *„Igaz, hogy az oroszok hadifogolynak tekintették a munkaszolgálatosokat?”*, mire édesapja, Kőváry János ezt válaszolta: *„Többnyire. Nézd, háború volt [...] Eleve paradox dolog háborút viselő hadseregek esetében emberséges szempontokról beszélni. Az előretörő szovjet hadsereg a győző jogaival éppúgy élt, mint bármely más hadsereg. Atrocitások, túlkapások, szabadrablások náluk is előfordultak... Mivel szlovákul elég jól megértettük egymást, felajánlották: ha itt maradok Miskolc bevételéig [sic!],²¹ és vállalom két felderítővel a házak átfésülését, a bujkáló fasiszták felkutatását, kapok tőlük egy papírt, amivel nyugodtan távozhatok Békéscsabára. Ez így is történt, ennek a papírnak az alapján vettem fel később a partizánszövetségbe, és léptettek elő soron kívül.”²²* Az utóbbi mondat érdekes adalékot szolgáltat arra nézve, hogy miért nőhetett meg a magyarországi „partizánok” száma 1945 után.

19. L. Balogh, 2017: 76.

20. Nagy, 2017: 38.

21. A korszakban még a „felszabadítás” kifejezés dívott, míg a valóságban a szovjetek is „elfoglalásról” beszéltek.

22. Kőváry, 1989: 92.

Egy másik visszaemlékezőért, Szekeres Imre Gyuláért két civil szállt ki a tanyára, szovjet katonák kíséretében. Arról érdeklődtek, hogy volt-e katona. Majd bevitték a község házára: „*Rideg szavakkal adta tudtunkra a civilek egyike, ne gondoljunk arra, hogy meggondolatlanul is félrelépünk, mert a katona azonnal szökési kísérletnek veti és fegyverét használja.*” Amikor kihallgatták, az egyik muszkavezető tolmács működött közre: „*Amint belépek, középen, nagy íróasztal mögött magas rangú szovjet tisztet láttam. Ő látszólag már barátságosabb arccal fogadott és szólt hozzám. A tolmácson keresztül (ez volt, aki egyik civilként értünk jött a tanyára) kérdezett adataim felől és így válaszoltam.*”²³ Egy másik településen, Hajdúnánáson „*november 3-án hajnalban megindult a fogolygyűjtő akció, mely során a szovjet katonák házról házra járva mintegy 500 férfit hurcoltak el.*” A szovjet csapatoknak helyi kalauza volt egy „*Schlosszer nevezetű üveges mester, akiről a Nánási Újság »Beszélnek a városban...« című rovatában olvashattunk.*”²⁴ Egy következő visszaemlékezés is szomorúan jegyzi meg: „*Sajnos, Nyíregyházán is akadt is akadt segítő, a leírás szerint egy Bogár nevű taligás működött együtt az orosz főhadnaggyal.*”²⁵

Egy híradás szól arról, hogy nemcsak civil, hanem adott esetben katona is lehetett a muszkavezető. „*Az ajtón zörgettek. Kinyitottam az ajtót. Elöttem négy szovjet katona és egy magyar szakaszvezető állt. Felszólítottak, hogy szedjem össze magam és azonnal menjek velük. Azonnal felmutattam a felmentésemet, mely még az általános mozgósításkor figyelembevételre került. Azonban most nem törődtek velem.*”²⁶

Egy újabb idézet már továbbvisz bennünket a második típushoz. Dr. Feri Sándor, a kommunista párt jogi osztályának vezetője így beszélt erről a szerepéről: „*Az volt a feladat, hogy munkára alkalmas, tehát korban és fizikumában alkalmasakat igyekezzünk összeszedni. Az NKVD mátyásföldi laktanyájába hozták be az embereket a szovjet járőrök és mi kiválogattuk és mintegy soroztuk azokat, akiket a Szovjetunióba vittek ki. Egy-egy éjszaka talán ezer embert is alkalmasnak találtam erre a munkára.*”²⁷

A névjegyzékeket összeállító bizottságok

A második típushoz tehát azok tartoznak, akik a névjegyzékek összeállításában, módosításában részt vettek. Elsősorban a helyi, községi, városi vagy járási adminisztráció és az ad hoc bizottságok, amelyek egyúttal a névjegyzékek közhírré tételét is végezték, falragaszok vagy kidoboltatás útján. Mivel a szovjet deportálások alapját elvileg a kelet- és közép-európai németiség jóvátételi munkára való mozgósítása képezte, a listák összeállításánál felmerült a „németiség” kérdése. Ez azonban már első pillanatoktól

23. Szekeres, 1996: 55–56.

24. Hadas, 1991: 19.

25. Kalapos, 2014: 81.

26. Idézi Bank–Bognár–Tóth, 2016: 23.

27. Feri Sándor visszaemlékezéseit idézi Schmidt, 1998: 80., 31. l. ábjegyzet.

kezdve gumifogalommá vált, és a visszaélések mellett a politikai alapú válogatásra is lehetőséget adott. A civil elhurcoltak döntő hányadának végül is semmiféle „német” kötődése nem volt.

A Nemzeti Emlékezet Bizottsága által 2015-ben szervezett emlékkonferencián a téma egyik kutatója, Spannenberger Norbert a következőképpen foglalta össze ezeknek az ad hoc bizottságoknak, illetve a magyar közigazgatás alsóbb, települési szintű szerveinek működését és közreműködését: *„A szovjet szervek önhatalmúlag és az adott körülményektől függően döntötték el, hogy igénybe veszik-e a helyi hatóságokat, vagy önhatalmúlag járnak el. A Békés megyei Elek községben például az NKVD-tiszt a főszozolgabíró-helyettes bízta meg a magyar hatóságokon keresztül azzal, hogy állítsa össze a deportáltak listáját. Ha nem ment minden simán a magyar hatóságokon keresztül, akkor a szovjetek rögtön beavatkoztak, mégpedig egy hatásos forgatókönyv alapján. Amikor összeállt a deportálási lista, szovjet egységek fogták körül – esetenként a helyi hatóságok közreműködésével – a községet, s a helyi lakosságot a község házához hajtották. Itt közölték, hogy a 7161.sz. parancs szerint a 16–45 éves férfiakat s a 18–30 éves nőket legfeljebb 200 kilogrammos poggyással egy ismeretlen helyre viszik közmunkára. Miután helyi közegek kíséretében az érintettek összeszedték kis úti batyujukat, a szovjet egységek átvették őket a legközelebbi vasútállomásnál.”*²⁸ A szövegben említett „magyar hatóságok”, illetve „helyi közegek” működését vizsgálom ebben a részben a listák összeállításának szempontjából.

A kollaboránsoknak ehhez a típusához tartozónak kell tekinteni azokat is, akik a felszólításokat kézbesítették. Rakamazon a körjegyző jelentése szerint maguk a szovjetek végezték el az összeírást, tekintet nélkül arra, hogy az összeírtak németek lehetnek-e. Viszont összehívták a szociáldemokrata párthelyiségbe a régi szocdem párttagokat és a rendőröket, ahol a szovjet parancsnok *„minden embernek kiadott egy névjegyzéket, hogy a névjegyzéken szereplő egyéneket szólítsa fel, hogy jelenjenek meg másnap reggel 8-kor községi iskolában”*.²⁹ A policok éjszaka, házról házra járva szedték össze a jegyzéken szereplőket. Az iskolába tuskolták be a 300 fős tömeget, de egy csoport kitört, és elrejtésükben a rakamazi lakosok is segítettek. Másnap azután egy Tokajból érkezett szovjet különítmény „tett rendet”.³⁰

Baranya megye németek lakta falvaiban a községek magyar hatóságai már 1944. december 26-ára összeállították a névlistákat. A jegyzékek a II. világháború éveiben megerősödött snémetellenes hangulat nyomán vagy pedig ettől részben függetlenül a személyes viszonyrendszer alapján születtek.³¹ A településeken *belüli* feszültségek mellett meglepő módon előfordulhatott, hogy települések *közötti* feszültségek is szerepet játszottak a deportálás alakulásában, nem utolsósorban a névjegyzékek összeállításának kérdése miatt. Ózd környékén egy református és egy katolikus telepü-

28. Spannenberger, 2017: 325–326.

29. L. Balogh, 2015: 278. (107. dokumentum).

30. Bognár, 2018: 158.

31. Lásd részletesen Márkus, 2014.

lés közül csak az utóbbiról hurcoltak el embereket a szovjetek. Hogy ennek végül is lokális konfliktus volt-e az oka, vagy az, hogy a szovjetek minden németet katolikusnak gondoltak, nem lehet ma már tisztán látni.³² Visszatérve a Dél-Dunántúlra, hasonló helyzetről van innen is híradás. „Az első összeírásba mi nem estünk bele, mert a parancs szerint csak a volksbundistáknak kellett menniük. Néhányan azok közül is ki tudták húzni magukat. [...] Végül is az orosz tiszt igencsak kevesellte azt a néhány embert, aki estére átkísértek Koppányba. – Hogyan lehet, hogy egy faluból csak ennyien vannak? – méltatlankodott. – Vannak még fiatalok Szorosadon – szólalt meg valaki – Mit mond? – fordult a tiszt Miska bácsihoz. Az öreg tolmácsolta a rosszmájú beszólást. – Na akkor holnap reggelre hozzanak be minden 17 és 35 év közötti embert Szorosadról!”³³

A Börzsönyben sokszor még csak nem is a németes hangzású név számított, hanem itt is az összeírók határozták meg, hogy ki a német. „Bementem a szobába, azt mondták rám, hogy anyám után, aki Heffentrager volt, magyarsváb vagyok. Mire kinyitottam volna a számat, már kipenderítettek. Nem ismertem az összeírókat sem.”³⁴ Az összeírást ezen a vidéken egyes falvakban tehát egy magyarokból álló ad hoc bizottság végezte: „Már mondták előre, hogy lesz összeírás és értesítik azokat, akiknek menniük kell. Voltak öten egy bizottságban és azok hirdették ezt. [...] Szóval, kiírták a neveket.”³⁵

Egy teljesen más térségben fekvő településről, Balmazújvárosból is egy „sorozó” bizottság működéséről van adat. „Hozzá tartozóinkat, nem tudjuk, milyen rendelethez, milyen alapon jelölték ki a munkára való elszállításra. A kijelölt és egybegyűjtött egyének ígéretet kaptak a jelen levő orosz parancsnokságtól, hogy a magyarok nem kerülnek kiszállításra, hanem egy orosz-magyar vegyes bizottság előtt származásukat igazolva, szabadon bocsátják őket. A kiválogatás meg is kezdődött, és több magyar származású egyént szabadon bocsátottak. Az egybegyűjtöttek nagyobb részét azonban nem bírálták felül.”³⁶

Egy forrás beszél arról, hogy a fogolycsoport esetében útközben eszközöltek valamiféle politikai, egészségügyi szűrést, s a bizottságot egy szovjet és egy magyar (!) katonatiszt alkotta. „Bevezettek egy nagy, sötét szobába, ahol egy szovjet és egy magyar tiszt volt. Felszólítottak, hogy adjam elő a mondanivalómat. Ekkor átadtam a kórházi igazolásomat, és közöltem szóban is, hogy nem vagyok katona, beteg vagyok, és haza akarok menni. A magyar százados mondott valamit a szovjet tisztnek, aki intett egy katonának, hogy kísérjen vissza a többihez. Az igazolásomat nem adták vissza.”³⁷

32. Nagy, 2017: 38.

33. Bank–Bognár–Tóth, 2016: 25.

34. Ritter, 2017: 245.

35. Uo.

36. Stark, 2017: 96. o. (8. dokumentum).

37. Idézi Bognár, 2018: 170.

A bizottságok és a helyi hatóságok, elöljáróságok azonban mégsem tekinthetőek általánosságban véve saját jogon kollaboránsoknak. Részben azért, mert a legtöbb esetben elkerülhetetlennek látták az együttműködést, ami nem egy esetben a fegyveres kényszer miatt történt. A gönci járás egyik falujában a bírót puskatussal verték be az iskolába, ahol össze kellett írnia a német származású lakosok nevét, s a jegyzékre a saját két lányát is fel kellett vennie, akiket a többiekkel együtt el is vittek.³⁸

Részben pedig azért nem tekinthetőek minden esetben kollaboránsnak, mert nem is egyszer fordult elő – a fenti, balmazújvárosi esethez hasonlóan –, hogy megpróbáltak mentesítéseket eszközölni. „1944. december 26-án a községben mintegy 200 főt számláló, ún. orosz GPU-osztag jelent meg és szállásolta el magát. Ugyanez nap este az osztag parancsnoka, egy orosz őrnagy magához hívott és elrendelte általam a járás lakosságának népszámlálásszerű összeírását. [...] 1945. évi január 1-jén az osztag parancsnoka magához hívatott és közölte velem, hogy a község német nemzetiségű, illetve német nevű lakosságát munkára kívánják mozgósítani. [...] A parancsnokló őrnagy január 2-án reggel 7 órakor tétette közhírré az utasítását, mely szerint minden német nevű, tekintet nélkül arra, hogy bírja-e a német nyelvet, vagy sem, tekintet nélkül előéletére, a rendelkezés alá esik. Ugyancsak beleesnek azok a magyar nevű egyének, akiknek egyik nagyszülőjük német nevű, illetve német származású. Ha csak egy csepp német vér folyik az ereiben, német! Az őrnagy engedélyével egy bizottság alakult a kommunista párt, a kisgazdapárt vezetőiből és kipróbált magyar emberekből, hogy a lakosság egy töredékét felmenthessük. A bizottság 250 személyt hozott javaslatba. Ezt a javaslatot az orosz őrnagy nem fogadta el. Dr. Ormos Péter belügyminiszeri titkár vezetésével egy másik bizottság 228 egyén felmentésére hozott javaslatot. Ez a mentési akció is eredménytelen maradt, sőt az őrnagy elrendelte az 1899-es férfi évfolyam, valamint a kommunista párt tagjainak és hozzátartozóinak a gyűjtőhelyekre való beszállítását. [...] 1945. január 11-én az összegyűjtés befejeződött, [...]. A Gyuláról és egyéb helységekből érkezettekkel együtt a létszám 1903 fő volt.”³⁹

Máshol a mentési akciók eredményesebbek voltak. Talán egészen kivételesnek mondható Ózd környékén Putnok és Gömörszőlős esete, ahol a jegyzők által „németekről” összeállított névjegyzékeket ezen a két településen a községi bírók nem írták alá, és így megmentették településeik kijelölt lakóit a deportálástól.⁴⁰

Megint más esetekben még az újonnan létesült, a kommunista párt által dominált elöljáróságok sem tudtak az összeírás céljáról. Mezőberény esetében nem sok választásuk volt: a névjegyzékek összeállítását követően maguk a szovjetek szedték össze az embereket, pedig a helybeli kommunista párt vezette községi tanács korábban még rendőrséget is szervezett. A községi alkalmazottakat, illetve az elöljáróság tagjait piros karszalaggal, orosz és magyar nyelvű igazolásokkal látták el. Ráadásul már az elhurco-

38. Uo. 159-

39. Stark, 2006: 79.

40. Nagy, 2017: 39.

lások előtt „munkásszázadot” állítottak fel a „község fasiszta érzelmű” lakosaiból.⁴¹ Az új munkaszolgálatosokat zöld karszalag viselésére kötelezték.⁴² Érdekes, hogy a szovjetek nem ebből a kontingensből indultak ki, és valamiért nem bízták a helyieket a foglyok összegyűjtését vagy őrzését. A községi tanács által rögzített jegyzőkönyv megállapítja: „Ezen összeírások eredeti célját a községi tanács nem ismerte, és arról csak akkor értesült, amikor az orosz katonai hatóságok közölték a tanáccsal, hogy az orosz katonai hatóságok által az összeírásból kiírt egyének a községi előjáróság és a tanács által munkaszolgálatra igénybevétnék.”⁴³ A névsorok gépeléséhez igénybe vették az irodista lányokat, akik szigorú őrizet alatt gépelték a névsorokat, egészen addig, amíg ki nem derült, hogy ők is rajta vannak a listán. El is hurcolták őket.⁴⁴ Bizottság azonban itt is működött. „Január 5-én egy bizottság előtt kellett megjelennie mindenkinek, akik ott fogva voltunk. Ott voltak a munkahelyi feletteseim is, ott döntöttek a sorsunkról. Ha pl. az anya volt német, és családneve magyarosan csengett, orvosi igazolás vagy hadiüzemi munkahelyi igazolás alapján elengedték. Volt még egy mentő: két ember nevét kellett megadni a saját helyett. A párt vezetőjének válaszoltam, hogy én ezt nem fogadom el. Akkor még nem tudtam, hogy én is és H. Zsuzsa kolleganóm is ilyen mentők vagyunk. Egy magas beosztású tisztviselő sógornője helyett kellett el-mennünk.”⁴⁵

Akiket ténylegesen a kollaboránsok második típusához kell sorolnunk, azok nem éppen jóakarattal jártak el. Amellett, hogy többnyire muszkavezetők is voltak, a névjegyzékek módosításánál vagy az előállítások foganatosításánál befolyást tudtak gyakorolni arra, hogy végül is kiket hurcoljanak el a szovjetek „málenkij robotra”. Vagyis a Feri Sándor már idézett visszaemlékezésében elmondottakhoz hasonlóan jártak el. Mezőberényben is akadt erre példa: „Egy ilyen hosszú asztalnál ült a tolmács meg azok, akik intézték ezt a dolgot, hogy kivisznek bennünket. Így az asztal végénél ült a tolmács, és engem felmentett az orosz tiszt, mert hogy fiatal vagyok. És akkor felállt az öreg J. bácsi, az volt a tolmács, és azt mondta: Nem, neki menni kell, apja, anyja német.”⁴⁶

Szintén a tolmácsok szerepéhez kapcsolódik az a levél, amit Szabolcs vármegye Nemzeti Bizottsága 1945. február 1-jén írt az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökéhez, Dálnoki Miklós Bélához. „Az orosz katonai hatóságok vármegyénk egész területén összeszedik és elszállítják a lakosság számottevő részét. Tudjuk, hogy az aláírt fegyverszüneti szerződés feltételei között ott szerepel a német származásúak kiadása is. Az összeszedések is erre való hivatkozással történnek. Azonban ennek meghatározása nem világos, sőt, mondhatjuk, hogy zavaros. [...] A befutott jelentések alapján

41. Körösi, 2017: 28.

42. Miklós, 2017: 63., 22. lábjegyzet.

43. A jegyzőkönyv szövegét idézi Körösi, 2017: 30.

44. Uo. 30–31.

45. A visszaemlékezést idézi Körösi, 2017: 32.

46. Uo.

*úgy látjuk, hogy a legtöbb zavart a helyi tolmácsok csinálják, mint besúgók. Ezeknek a tolmácsoknak nagy előnyük, hogy oroszul tudnak, de nem egy esetben éppen német származásúak, sőt, gyakran valamelyik nyilas mozgalom vagy párt exponensei voltak. [...] Szinte teljhatalmú urai egy-egy vidéknek.*⁴⁷

A Dunakanyar egyes falvaiban is a tolmácsok döntöttek sokszor egy-egy ember sorsáról. *„Volt egy névsor a svábokról, és mivel korábban [német nevű] voltam, [apám magyarosította] ezért belekerültem. Nagybátyám távoli rokona volt a tolmács, nekik már volt egy összeállított listájuk azokról, akik lementek jelentkezni. Egymás után hívták az embereket és nézték a nevüket a listán. Akkor mutatták, hogy vagy be a szobába, ahonnan már nem lehetett többé kimenni, vagy azt mondták, hogy »elmebetünk«. Amikor oda kerültem, kérdezték, hogy hívnak, mondom Z. Jenő. Nézte az orosz, de mellette ült a Schambeck nevezetű férfi, akinek köszönhetem, hogy kikerültem. Nézte az orosz és mutatta, hogy mehetek haza, és az meg odasúgta, hogy Zoller, az volt a nevem. Mutatták, hogy menjek a másik szobába.”* Ugyanebből a térségből származik egy hasonló beszámoló: *„Az iskolában kellett gyülekezni, és ott voltak az oroszok és a tolmácsaik is. Egy tolmács mondta – a tanító – hogy ki felel meg és ki nem felel meg.”*⁴⁸

A listákat összeállítók és a muszkavezetők szerepe keveredett a Tolna megyei Györkönyben is. A helyi előjáróság 1945. január közepén mintegy 50 főnek küldött felszólítást, hogy a szovjetek számára végzendő munkára jelentkezzenek, de ennek csak 20 fő tett eleget. Így azután az egyik községi vezető a szovjet karhatalommal házról házra járva összefogdosott még 35 lakost, akiket Bajára, majd onnan Ukrajnába vittek.⁴⁹

Részben már a harmadik típushoz vezet minket át a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Fegyvernek községben lezajlott elhurcolások esete. Itt a helyi Nemzeti Bizottság segítségével állították össze a deportálandók listáját, s volt, akiért szovjetek nem is mentek, csak a policájok, vagy akár egy szem polic. De akadt olyan parasztember is, akit hazafelé tartó útja közben, a szekeréről rángatott le két szovjet katona és egy policáj, és úgy hurcolták be. Az egyik – német nevű: Stahlmayer – visszaemlékező azt is feljegyezte, hogy a községházán őket policok őrizték, akik tisztában voltak vele, hogy mi lesz az elhurcolandók sorsa.⁵⁰

47. L. Balogh, 2015: 280. (109. dokumentum). Ugyanitt megjegyzik, hogy nagy zavart okoznak az „*ügynevezett belügyminisztériumi nyomozók, vagy a magyar politikai osztály kiküldöttei*”, akik a helyi hatóságok tudta nélkül, azok megkerülésével intézkednek. Nincs rá utalás, hogy volt-e részük a deportáltak „sorozásában,” de a szöveg helyek közelsége miatt nem is zárhatjuk ki.

48. Ritter, 2017: 246.

49. Zielbauer, 1989: 288.

50. Bognár, 2018: 134.

A policok

A harmadik típusba pedig azok fegyveresek, a policok tartoznak, akik az emberek összeszedését és a települési gyűjtőhelyre kísérést elvégezték.

A korabeli feljegyzéseket vagy a mai visszaemlékezéseket olvasva azonban sokszor nem tehetünk egyértelműen különbséget a muszkavezetők és a policok között. „*A szovjetek egy helyi segítője, ahogy akkoriban hívták: »polic« és egy orosz katona jelent meg. A polic tolmácsolta a katona parancsát, miszerint a Pásztor kislánynak a község-házára kell mennie dolgozni. [...] Ahogy a község-háza felé közeledtek, a malomtulajdonos Klein házánál egyszer csak azt mondja az orosz katona a policnak: »Itt beme-betünk.« [...] Éjjel volt, amikor a Muszbek és a Szaboda családra rátörték az ablatkot. [...] A »betörők« nem várták meg, míg kiér, rögtön berúgták az ajtót is. Ekkor vették észre, hogy az oroszokat kísérő úgynevezett polic, a helyi vasboltos tört rájuk. Mindenkit felverték és elvittek, hiába könyörögtek, hogy legalább az áldott állapotban lévő Szloboda Máriát hagyják itt.*”⁵¹ A szovjet és a magyar ideiglenes karhatalom tagjai közös razziáit esetében nehéz meghatározni a kollaboráció típusát. Szintén a polic és a muszkavezető fogalmának összefonódására utal a következő interjúrészlet: „*1944 végén szovjet katonák és magyar policájok szedték össze evégből a civileket 17-től 45 éves korig egy »kis munkára«, azaz malenkij robotra. A parancsnokságokon összeállították az elhurcolandókról a listákat, akiket valamilyen indokkal, valamennyi élelemmel és ruhával karácsonykor elvittek kukoricát törni, vagy máshová, rendeletre hivatkozva.*”⁵² Mentési kísérletekre azonban még ezek esetében is találhatunk példát: „*Apósom, Cs. Kiss Imre egy jószándékú policájnak köszönhette, hogy megúszta ezt a »kis munkát«, a malenkij-robotot, mert az utcán őt is összeszedték e célra, de az utcai menet közben – mivel a sor végén volt –, a kísérő policáj egy alkalmas pillanatban intett neki, hogy tűnjön el, mire ő beugrott egy közeli kapun.*”⁵³

Egy másik adatközlő esetében inkább gyanakodhatunk policokra, mint egyszerű muszkavezetőkre, hiszen az adatközlőt vörös karszalagos magyarok hurcolták el. „*1945. január 19-én két karszalagos illető megjelent, és azt mondta, hogy a ráckevei vasútállomás, illetve a vasútvonal javítására menjünk be. Bementünk, lezártak mindjárt Tökölre, mindjárt lezártak egy pincébe. Utána német hangzású nevéket hoztak Csepelről, több mint 300-at, mink 17-en ültünk a pincében addig. Nekem is német hangzású nevem volt, Niederkirchner, mindjárt beleestem a szórásba, úgyhogy aztán nem a vasútvonalra mentünk, hanem egyenesen sorakozó és hatnapi gyaloglás után, Kiskunhalason, február 1-jén bevagoníroztak.*

– *Magyarok voltak ezek a karszalagosok? Ezek kik voltak?*

– *Hogyne, mind a kettő jó ismerős volt! [...] Az egyik kocsmáros volt, a másik a szomszédunk. [...] Magyarok voltak, helybeli községbeliek. [...] Azzal jöttek be, hogy*

51. Kalapos, 2014: 135, 154.

52. Kissné – D. Szűcsné, 2016: 32–33.

53. Uo. 33.

*Rezső bácsi, mindkettejüknek el kell menni, munkára, amit mondtam, a ráckevei vasútvonalra.*⁵⁴

Az ismerősök mellett természetesen előfordult, hogy teljesen ismeretlenek érkeztek a kiválasztott, deportálandó személyekért. Tiszalúcon 1945. január 21-én például egy 17 éves magyar lányt a szülei nem akartak elengedni két idegennel – egy szovjet katonával és egy magyar kollaboránssal –, ezért a szülők a lányukat elkísérték a gyűjtőpontig, ahol azonban az édesapát, mivel úgy tűnt, hogy jó erőben van, szintén ott fogták és el is hurcolták.⁵⁵ Sajószögedről pedig már 16 éves kortól összeszedték a lányokat a nemzetőröknek nevezett policok.⁵⁶

Az egész folyamatot és a két szerep összefüggését leírja Rózsa Péter: *Ha túléled, hallgass!* című visszaemlékezésében: „Novemberben, amikor a front átvonult a mi vidékünkön, megjelent a faluban, Vajkócon néhány orosz katona.⁵⁷ Addigra már igyekeztek megszervezni a közbiztonságot és a közigazgatást oly módon, hogy kineveztek egy vezető embert, és felállították a polgárőrséget. Nem vagyok már biztos abban, hogy így hívták, de az a lényeg, hogy a magyar lakosokból szerveztek egy kis rendfenntartó csapatot. November végén a vezető – aki a bíró szerepét is ellátta – kidoboltatta, hogy az orosz hadseregnek három napi közmunkára van szüksége. [...] Amikor a begyűjtésünk megtörtént, egy orosz katona egy polgári őrral végigjárta a falut, nem maradt-e otthon férfi.” Őrizet alá kerültek, majd nemsokára átkísérték őket a szomszéd faluba. „A menetet a vajkóci polgárőrök kísérték, és köztük volt az egyik osztálytársam is.”⁵⁸ Egyikük se gondolt bele komolyan a helyzetbe: a gimnáziumi osztályból egy tanuló fogoly lett, az osztálytársa meg őrzi. Következő reggel már a szovjetek vették át a felügyeletet. Ugyanitt találhatóunk egy teljesen kirívó adatot is, eszerint a szovjetek még a gyűjtőtáborban is szerveztek rendfenntartókat. „A német koncentrációs táborok mintájára a foglyok soraiból kiemelték néhány embert. Ezeket kinevezték felügyelőnek, csak éppen nem kápóknak, hanem policájnak hívták őket. Bennünket pedig a katonai egységek mintájára szakaszokba és századokba soroltak. Ezek élén álltak a policáj emberei. Franciák voltak. Őket emelték ki. Nagyon durván és nem éppen a legemberségesebben bántak velünk.”⁵⁹

Szintén a teljes folyamatot láthatjuk magyar levéltárakban megőrzött bejelentésekből is. Hernádnémetiben a karszalagos policok rendelték be a népet a községházára, ahol a szovjetek mellett a falusi bíró is benne volt a bizottságban. Ezután a kiválo-

54. Interjú Nánási Rezsővel.

55. Bognár, 2018: 152–153.

56. Uo. 153.

57. Vajkóc (szlovákul: Kapušianske Vojkovce, korábban Vajkovce): Mátýócvajkóc településrésze, korábban önálló község Szlovákiában, a kassai kerület Nagymihályi járásában.

58. Rózsa, 1989: 24–25.

59. Uo. 26,

gatott embereket már szovjet lovasok kísérték tovább – először Tiszalúkra, majd Szerecsre.⁶⁰

A kollaborációs minták összefonódása

Ahogy láthattuk is, a kollaboránsok három típusa között volt átjárás, sőt, néha nem is típusokról, hanem különböző szerepekről beszélhetünk.

Rákoscabán a községházán levő anyakönyvekből válogatták ki a „német hangzású neveket az orosz katonákkal közösen azok a vörös karszalagos, tolmácsként is segédkező pribékek”.⁶¹ Ugyanezt erősíti meg egy másik visszaemlékezés is, szintén Rákoscabáról: „Valami furcsa, soha nem hallott idegen nyelven kiabálást hallottam. Hirtelesen felocsúdtam és már mellettem is állt az, akinek a hangjára felébredtem, egy katona, és ezt kiáltozta: »Davaj-davaj! Málenkij robot!« és közben már rántott is egyet a vállamon. Értetlenül hallgattam, nem értettem ezeket az orosz szavakat, amit aztán a mellette álló vörös karszalagos civilek egyike lefordított.”⁶²

Itt tehát a tolmács-muszkavezető, a lista-összeállító és a policáj szerepe teljesen egybemosódott. Más esetekben pedig a különböző típusú kollaborációs minták egymásra „épülését” láthatjuk. Ezt a teljes folyamatot írja le egészen röviden egy rátkai (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) helytörténeti munka is: „...a szovjet parancsnokság elküldte a katonákat a helyi nemzetőrök kíséretében, hogy a valószínűleg Mezei jegyző által összeállított lista alapján keressék meg a [transzportból] hiányzókat, s tereljék be őket.”⁶³

Az összeképet és a három egymásra utalt típust, illetve azok összefonódó szerepét Majorszki András helytörténész vázolta fel tömören a Miskolc melletti Ond község esetében. „1945. január közepén megkezdődött a munkaképes lakosság összeírása, számbavétele. Ehhez az NKVD egységeinek és a Vörös Hadsereg alakulatainak, kényszerből vagy önszántukból, a jegyző, a bíró, a helyiekből szervezett rendfenntartók, a »policok«, és a szintén a településen élő vagy onnan származó tolmácsok. 1945. január 20-án kezdték meg az emberek összehívását és összegyűjtését, a gyűjtőhelyet a községházán alakították ki. [...] Az 1945 januárjában történt események fontos szereplői voltak a helyi rendfenntartók, a »policok«, akiket a megszálló erők szerveztek meg a rend fenntartására. A rendfenntartók egy része önként, míg mások kényszerből vettek részt az összegyűjtésekben. A szovjet katonák több embert zsarolással kényszerítettek a becsutelt munka elvégzésére. A »policokat« »köpönyegforgatóknak« és »nyolomsógoroknak« nevezték.”⁶⁴ A kényszer kérdéséről máshol is írnak, a muszkavezetőkre vonatkoztatva: „Árulás! Mert hiszen az volt! Igen nehéz helyzetbe hozott,

60. Bognár, 2018: 153.

61. Uo. 145.

62. Berghoffer Róbertet idézi Bank–Bognár–Tóth, 2016: 37.

63. Endrész, 2005: 12.

64. Majorszki, 2017: 211, 214.

egyelőre kideríthetetlen maradt a számomra, vajon ki volt az az aljas orosz-bérenc személy, aki pontos névsorral és lakcímmel elindította Gálföldi Mihályt és Grencsó Józsefet. A tett végrehajtására valószínűleg őket is kényszerítették. A falu fiataljai mind jól ismerték egymást, mint barátok, összejártunk.”⁶⁵ Igaz, a személyes ismeretség nem mindig jelentett előnyt, sőt, néha egyenesen mellbevágó lehetett tapasztalni, hogy akár a komának gondolt falubeliek vagy akár az osztálytársak kísérik egymást, ahogyan azt feljebb, a Vajkóc községi „polgárőrök” példáján is láthattuk.

Kormos Valéria még az 1980-as évek második felében interjúorozatot készített a Felső-Tisza és a Bodrogköz vidékén idős, egykor málenkij robotot megjárt túlélőkkel. Ezekből a visszaemlékezésekből szintén a teljes folyamat képe rajzolódik fel: „Mikor Natkó István, a falu bírása kiállt a nép elé. 1945. január 25-én, így szónokolt: »Magyar testvéreim! Önként jelentkeztek az ország újjáépítésére! Azok is jelentkeznek, akik nincsenek összeírva! Kell a fiatal erő az újjáépítéshez...«, de ugyanez a bíró policokat küldött a házakhoz, hogy adják elő, akiket összeírtak, különben felgyújtják a házat. Eleinte persze azt hírelték, hogy a templomot kell felépíteni. Hát összegyűltünk kétszáznál többen, az iskola előtt. Egyszer csak azt vettük észre, hogy körbevettek bennünket orosz lovaskatonák.”⁶⁶

Egy másik interjúrészlet a policok könyörtelenségére mutat rá: „Délután jöttek be a házba a policok, hogy mennünk kell répát ásni a szerencsi cukorgyárba. Velünk lakott a nővérem, három kisgyerekekkel. Az ő férje egy bombázásnál meghalt. Itt élt a húgom is, neki decemberben született kisbabája, másfél hónapos volt a gyerek. A policok annyit mondtak, hogy tőlünk csak nekem kell menni. Tizenhét éves voltam. Azt gondoltam, jól van, nem dől össze a világ, kibírom, kiássuk a cukorrépat, aztán jövök haza. A bátyámat, aki Bodrogkeresztúron lakott, s gyalog jött haza a Don-kanyarból, szintén megfogták. Nemkülönböztetve a sógoromat, akinek a felesége kisbabástól velünk élt. Végül a kisebb bátyám menyasszonya került sorra. Nem volt pardon: a fegyveresek szabályszerűen behajtottak mindenkit a keresztúri iskolába.”⁶⁷

Ennek a térségnek az esetében egy korabeli dokumentum – a dadai felső járás szolgabírájának jelentése Szabolcs vármegye főispánjához – is rendelkezésre áll, amely igazolja a megtörténtekeket és különösen a visszaemlékezésben említett Natkó István kollaboráns szerepét. „Jelentem, hogy a járás területéről összesen 931 embert (férfit és nőt) vittek el az oroszok. Az összeszedést és elszállítást a járás községeiben egyszerre, de különböző módszerekkel hajtották végre. Ibrány, Buj, Tiszabercel és Gáva községekben a községi elöljáróságokkal összeírtatták a német nevűeket. Össze kellett írni azokat is, akiknek csak az anyjuk, vagy a házastársuk volt német nevű. Ezekből az összeírásokból kiküldött orosz tiszt az elöljáróságok nélkül, egyedül írta ki a 18-45 éves nőket és a 18-47 éves férfiakat. Ezek közül elengedtek már a gettóból [sic!] egy párat, mert beteg vagy szoptató anyja volt. Vencsellő községben az orosz főhadnagy elrendelte,

65. Csizsek, 2003: 19–20.

66. Kormos – Várhelyi, 1990: 11–12.

67. Uo. 30.

hogy a lakosság férfi tagjait 16-45 évig, a nő tagjait 16-40 évig 2 órán belül írják össze. Az utasítás szerint, ha egyetlen ember is kimarad, a főjegyzőt és a községi bírót azonnal főbelövik. (...) Ezen névjegyzéket az orosz főhadnagy elvette, és ennek ellenőrzéseként a lelkészekkel és tanítókkal ugyanezen egyéneket, mondván nekik, hogy ezekkel, mint hadimunkásokkal, a lerombolt vencesellői templomot felépíttetik. A kész névjegyzékeket az orosz főhadnagy levitte a lakására, és ott id. Natkó István volt községi főbíró, mint tolmács segítségével, abból egy kivonatos orosz nyelvű névjegyzéket állított össze. Majd január 26-ra gyűlést doboltatott össze az orosz főhadnagy, és azon a gyűlésen, a népet körülfogva fegyveres erővel, felolvasták a névjegyzéket, és az ott levőket az iskolába zárták. [...] Akkor este még, a névjegyzéket átvizsgálva az orosz főhadnagy a meg nem jelentekért nemzetőröket küldött.”⁶⁸

Ahogyan olvashattuk, ebben a folyamatban minden benne volt: a kétfajta összeírási módszer, a fegyverrel való kényszerítés, a muszkavezető-tolmács szerepe, illetve az ideiglenes karhatalom (a policok, vagyis a nemzetőrök) közreműködése. Kormos Valéria említett interjúsorozata azért is egyedi, mert sikerült egy volt policot megszólaltatni.

„– Emlékszik arra a januári napra 1945-ben, amikor maguk összeszedték az embereket?

– Emlékszem, hogyne. Egy rokonunk, egy nőszemély szintén beleesett, nekem kellett őt felszólítanom. Oda is vészett.

– Hogyan állították össze a névsort, hogy kiket visznek el?

– A kisbírók elfelejtették elégetni az anyakönyvet, így aztán könnyen megtalálták.

– Milyen szempontok szerint válogattak?

– Az orosz tiszt felolvasta a névsort, mi arra voltunk kötelezve, hogy fejenként tíz embert állítsunk elő. Voltak ott még más baloldaliak is, azok szintén megkapták a feladatot. Úgy durván háromszázra emlékszem, hogy annyit gyűjtöttünk be.

– Nem nyolcszázat? Nekem ennyit mondtak.

– Kétszáznál nem lehetett több.

– Maguk ott álltak, és hallgatták a neveket. Milyen érzés volt, amikor jó ismerősük vagy rokonuk nevét olvasták fel? Netán egy haragosukét?

– Megmondták, ha olyan nevet hallunk, hogy az illető szimpatizál az új renddel, vagy tett érte valamit, akkor jelezzünk. Épp a sógoromat szólították. Szóltam érte, hogy álljunk csak meg! Hisz őt már gyerekkorában megverték a csendőrök...

– Tehát véleményt mondtak, vétőjoguk volt, és akadt, akinek odadobhatták a »mentőövet«. De a többiek? A tizenhat, tizenhét éves lányok, fiúk? Ők máris az új rendszer ellenségei voltak?

– Nekünk nem mondták, hogy hova kerülnek.

– Nem volt semmi rossz érzésük?

68. L. Balogh, 2015: 290–291. (116. dokumentum).

– Volt, volt. Sorolták, hogy Berger, Kristán, Grünstein... ezek nem németek, csak a nevük az – magyaráztuk. Már amikor bevitték őket Szerencsre, tudtuk, hogy nagy probléma lesz ebből, csak akkor már nem tudtunk mit tenni.”⁶⁹

Kikből verbuválódtak a muszkavezetők, a tolmácsok és a policájok?

Vannak arra utaló visszaemlékezések és feljegyzések, amelyek szerint az egykori szélsőséges, nácibarát helybeliek „öltöztek át”. Feljebb már idéztünk erre példát Szabolcs vármegyéből: „Ezeknek a tolmácsoknak nagy előnyük, hogy oroszul tudnak, de nem egy esetben éppen német származásúak, sőt, gyakran valamelyik nyilas mozgalom vagy párt exponensei voltak.”⁷⁰ Másik helyen egy radikális jobboldali társadalmi szervezet egykori tagjáról van szó, mint muszkavezetőről: „Pokománcsi Gábor volt az egyik civil, ismertem, MOVE lövész volt.”⁷¹ Csepelről körülbelül 300 főt hurcoltak el, s a már idézett interjúrészt szerint vörös karszalagosok végezték az összegyűjtést, azonban egy másik adat ezt pontosítja: „magyar rendőrök és vörös karszalagos helybeliek”. Az utóbbiak között akadtak korábbi nyilasok is.⁷² Azt, hogy ez nem volt elképzelhetetlen, mutatja az egyik zuglói nyilas testvér, Gelencsér Sándor megjegyzése, miszerint a háború után „leveti a zöld inget, felveszi a piros karszalagot és ő lesz a legnagyobb kommunista”.⁷³

Majorszki András Ond községről szóló munkájában egy volt csendőrrel is esik szó: „Tolmácsként a szovjet katonák és a »policok« mellett teljesített szolgálatot egy Polyák nevű idősebb ember, aki korábban csendőr volt.”⁷⁴ Majorszki még egy csendőrt említ, igaz, ő már a fogságban lett „kápó”: „A tábor legrettegettebb személye egy tolmács volt. Babuscák! Ezt a nevet félve ejtette ki az a 1223-as láger minden magyar lakója. Kegyetlenkedésben, embertelenségben minden magyar tolmácsot és orosz munkavezetőt fölülmúlt. Babuscák tarcali származású volt, a Horthy-korszakban csendőrként teljesített szolgálatot. Mivel jól beszélt oroszul, ezért a foglyok mellé rendelték tolmácsnak, valószínűleg már Szerencsen. Már a kiutazás során elkezdte a foglyok sajnálgatását, a táborban azonban még keményebbé vált. A lágerben hamar kiemelkedett a többi tolmács közül, mivel teljesen kiszolgálta a fogvatartókat, ezáltal a tábor »magyar urává« lépett elő. A tolmács [Babuscák] egy idő után már az őrszemélyzet számára is vállalhatatlan módon viselkedett, ezért száműzték egy másik lágerbe. A fogságot túlélte, de szülőföldjére nem mert hazatérni.”⁷⁵

69. Kormos–Várhelyi, 1990: 40–41.

70. L. Balogh, 2015: 280. (109. dokumentum).

71. Szekeres, 1996: 55.

72. Bognár, 2018: 139.

73. BFL XXV.4.a. FB. 1967/4831. VI. doboz, 7116.

74. Majorszki, 2017: 215.

75. Majorszki, 2017: 221–222.

Van olyan visszaemlékező, aki szó szerint átöltözésről beszélt: „Volt ugyanis a két ember a faluban, akik, amíg a németek itt voltak, az SS-karszalagot viselték, a front ideérkezése után egyből a csillagos viseletre váltottak át – gerinctelenül. Ők vették át a község vezetését és dirigálták. [...] A szovjet parancsnokság kiadta, hogy mennyi emberre van szükség, és ezt a szorgalmas »magyarok« teljesítették. Ők a németek itt létekor még más jelvényt viseltek, de amint a front Magyarországra érkezett, már Leninsapkájuk volt, és átvették a község irányítását, összeállították az elhurcolandó személyek listáját. Aki nekik nem tetszett, az rákerült, mint ahogy meg is mondták annak idején: Na, hál' Istennek, megszabadultunk ezektől a gyűttmentektől.”⁷⁶

Az „átöltözéssel” szemben a másik oldalon a volt munkaszolgálatosok is megjelennek egyes esetekben. Majorszki alapos helytörténeti munkájában például megemlíti: „A visszaemlékezések szerint a Vörös Hadsereg munkáját tolmácként volt munkaszolgálatos ondi zsidók is segítették. Volt köztük olyan, aki nagyon keményen lépett fel a falu lakóival szemben, volt azonban olyan is, aki egy áldott állapotban lévő anyát mentett ki a foglyok közül.”⁷⁷ Scheffler János szatmári római katolikus püspök Angelo Rotta nunciushoz intézett levelében jegyzi meg: „Sokan gyanítják, hogy ebben a tevékenységben [ti. az elhurcolások lebonyolításában] részt vesznek a visszatért zsidók is.”⁷⁸ Ez a gyanú a fentiek szerint nem feltétlenül volt alaptalan. Egy másik – igaz, a trianoni határokon kívülről, Nagyváradról származó – visszaemlékező ezt így írja le: „Az ajtón egy karszalagos zsidó fiú kopogott, és miután nem várta meg, amíg kimondom: szabad, már bent is volt. Megkérdezte, hogy én vagyok-e az a bizonyos Jungel Zoltán. Miután bevallottam neki, hogy hát az én vagyok, azután már sok mondani valója nem is volt, csak annyi, hogy biztosan tudom, hogy miért jöttek.”⁷⁹ Arról, hogy a kommunista párt számított a túlélő magyar zsidók egy részében érthető módon megjelenő retorziós érzésekre, egy, a szocialista időszakban kiadott forrásgyűjtemény is tanúskodik: „Bánó Mihály rendőr főkapitányi megbízása után volt munkaszolgálatosokból és Budapestről elmenekült fiatalemberekből félelmetes tettekre kész politikai nyomozócsoportot állított össze. (...) Miután a politikai nyomozók többségének bő tapasztalatuk volt a fasiszta rendszer embertelen bánásmódjából, vallatási módszereiből, nem tudtak szabadulni a bosszú érzésétől. [...] Tagadhatatlan, hogy a pol. osztály alapos munkát végzett.”⁸⁰ Az adott szövegrészlet Kecskemétről szól, de Kádár János rendőrfőkapitány-helyettesi beszámolójában Budapestről jegyzi meg: „Jellemző tünet a zsidók beáramlása.”⁸¹

Itt egy pillanatra meg kell állnunk bizonyos módszertani megfontolások miatt. Nevezetesen először amiatt, hogy akiket munkaszolgálatosként azonosítottak, azok

76. Kalapos, 2014: 85–86.

77. Majorszki, 2017: 215.

78. Stark, 2017: 98. (9. dokumentum).

79. Jungel, 2005: 12.

80. Bálintné–Szabó, 1971: 86.

81. Idézi Ungváry, 2000: 89.

egyáltalán nem biztos, hogy mind zsidó származásúak lettek volna, hiszen a munkaszolgálatra baloldaliak és más, politikailag megbízhatatlannak minősített állampolgárok is be voltak sorozva. A második megfontolandó felvetés pedig arra vonatkozik, hogy muszkavezetőként, tolmácsként lehet, hogy egy-egy szökött, elmenekült munkaszolgálatos vagy a deportálásból valamiképpen hazajutott magyar zsidó szerepelhetett az elhurcoltak kiválogatásánál, esetleg tolmácsként a deportálások előkészítésénél, de éppen a vidéki zsidóság 1944. tavaszi deportálása miatt megjelenésük a kistelepi policok között nem valószínű. Éppen így nem lehetett jelentős a muszkavezetők, policok között a korábbi nyilasok, volksbundisták vagy más radikális szervezetek tagjainak aránya sem. Egyes helyeken – inkább a nagyobb városokban – van adat arra, hogy az ideiglenes karhatalmat, vagyis inkább annak egy részét volt munkaszolgálatosokból állították fel. Más esetekben viszont magukat az éppen kiszabaduló zsidó munkaszolgálatosokat is elhurcolták a szovjetek, derül ki a magyar külügyi anyagokból.⁸²

A már idézett 1945/13. számú miniszterelnöki rendeletben is szerepelt, hogy a polgárőrségekbe „politikailag megbízható, katona viselt és javakorbéli legénységet toborozzanak”. De mit jelentett ez a gyakorlatban? Ahogyan feljebb láttuk, a politikai megbízhatóság, vagyis a baloldaliság kérdése elmosódó határokkal rendelkezett. „*Ma igen sokan hivatkoznak arra a bizonyos politikai okra, hogy osztályöntudatuk parancsára tették azt, amit akkor kellett. Hát én azt bizony sok esetben kétségbe vonom. Az akkori 19-20 éves kezdőknek abban az időben nemigen volt magas az osztályöntudatuk. Politikai érettségről nem beszélhetett ekkor mindenki, főleg mi, falusi fiatalok. Ebben az időben a szolgálatot teljesítők többségében és elsősorban a szegény paraszti rétegből és a munkásokból állt. A vezetőink, akiket a párt delegált, már nálunk érettebbek voltak.*”⁸³ A „baloldaliság” minősége tehát ha másként nem is, de legalább a kezdeményezők, a vezetők szempontjából adott volt, s lényegében ehhez a gombhoz varrták a kabátot.

Máshol azonban a „baloldaliság” több volt pusztán szóbeszédnél. A Tisztántúlon – a gyömrői helyzethez hasonlóan – néha előre szaladtak a tájékozatlan, helybéli „elvtársak”. Dévaványán a szovjet csapatok átvonulását követően kikiáltották a proletárdiktatúrát, sőt, még az Ideiglenes Nemzeti Kormányt sem ismerték el eleinte, annak összetétele miatt. Hasonló helyzet állt elő Mezőtúron is, ahol 200 fős polgárőr egység „védte a proletárdiktatúrát”.⁸⁴ A Békés megyei Vésztőn helyi „köztársaságot” hoztak létre egy volt 1919-es tanácsköztársasági direktórium tag fiának a vezetésével, amely azonban nem is annyira a fentiekhez hasonlóan, hanem elsősorban önvédelmi és önellátási jelleggel működött.

82. Bognár, 2018: 155.

83. A visszaemlékezést idézi Kovács, 1983: 37.

84. Uo. 34.

Policok a határ menti területeken

E tanulmányban a trianoni országhatárokon belüli eseményeket vizsgálom, hiszen a „policok” szerepe is elsősorban itt értelmezhető. Ugyanakkor kitekintésként érdemes egyes, idetartozó határ menti térségeket is megnézni. Az összegyűjtést végző policok a határmenti területeken ugyanis néha nem magyarok voltak. Különösen a déli, jugoszláv határ az érdekes – ez később is visszatérő elem lesz –, de előtte a román, majd utána a szlovák és a kárpátaljai határmentéről is láthatunk egy-egy példát.

Szatmár megye Romániához csatolt részén román „gárdisták”, karszalagos, fegyveres román policok szedték össze a németeket. Érmindszenten szovjet katonák és román rendőrök végezték el a deportálás első szakaszát a Nagykároly városában kialakított gyűjtőtáborig.⁸⁵ Ugyanide hurcolták Mérk és Vállaj községekből, a határ magyar oldaláról az embereket, jóllehet arra nincs adat, hogy ezt románok végezték volna, bár a policokat itt is említik, akik a kisbírókat kísérték az összegyűjtés során.⁸⁶ Észak-Erdély számos vidékén a román falusi lakosságot pedig felfegyverzett nemzetőrségekbe szervezték, miközben a magyar lakosság ki volt szolgáltatva az ilyen román nemzetőrségeknek.⁸⁷

A déli határhoz közel eső Bácsbokodon pedig a visszaemlékezők egyértelműen „partizánokról” beszélnek mind a három, a községben lezajlott elhurcolási hullám kapcsán. Az első elhurcolási hullám szenvedő alanyától egy adat: *„Eljöttek a házhoz is a bácsalmási rendfenntartók, úgynevezett partizánok.”* A második hullámról egy visszaemlékezés: *„1945. január 3-án délután megjelent 3 partizán a tanyánkon. Egy délvidéki és két bácsalmási.”* Ők hárman vitték be a visszaemlékezőt – aki a két ismerős bácsalmásival még egyezkedni is próbált. De ugyanígy a harmadik hullám időszakában, 1945. január 27-én a visszaemlékezőért *„a legjobb barátjának a bátyja”* szállt ki egy szovjet katonával.⁸⁸ Arról nincs adat, hogy ezek a partizánok konkrétan jugoszláv partizánok lettek volna, illetve a nemzetiségükre sincs utalás. Magyarul biztosan tudtak. Az is tény, hogy a határ átjárhatóvá válásával a közeli Bajmokon tömeggyilkosságot rendező délszláv fegyveresek önbizalma megnőtt, és lépéseket tettek egyes községek elfoglalására. Fegyveres jugoszláv csoportok szállták meg Baját és a környező falvakat, és jugoszláv mintára *„népfelszabadító bizottságokat és rendőrséget”* (odbor és milicija) szerveztek.⁸⁹ Baján, Csikérián, Tompán, Bácsalmáson a szovjetek fegyverrel tartóztattak fel egyes jugoszláv fegyveres csoportokat, és a szovjetek *„mereven elzárkóztak az elől, hogy a jugoszlávok a trianoni országhatáron belül is tért hódíthassanak”* – idézi az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik jelentését A. Sajti Enikő

85. Bognár, 2018: 119.

86. Uo. 120.

87. Benkő, 2017: 97.

88. Idézi Bognár, 2018: 136.

89. A. Sajti, 2012: 591.

történész.⁹⁰ Bácsalmáson a szovjet Vaszjuta nevű kapitány került konfliktusba a csak „Miloš” néven ismert szerb hadnaggyal. Néhány szovjet parancsnok azonban természetesen szimpatizált a jugoszláv erővel, s egyikük utasítására a Tompa községbe kiküldött, a magyar közigazgatás megszervezésével megbízott Harmath Albertet a szerb partizánok őrizetbe vették és másik 13 emberrel együtt elhurcolták. Ráadásul a háborús helyzetben nemcsak a határok váltak ideiglenesen átjárhatóvá, hanem a jugoszláv partizánok egységei és az egyszerű, fegyveres civilek között is elmosódott a határvonal. Ezek voltak az úgynevezett „álpartizánok”, ahogyan a helybeli lakosok nevezték őket. Az új honvédség lassú berendezkedésének időszakában a bajai 51. Hadkiegészítő Kirendeltség vezetője 1945. március 28-án ezt írta a Bajai Nemzeti Bizottsághoz: „*A partizánokkal békésen fogunk együttműködni a határőr szolgálat közben, viszont az álpartizánokat a Szabadság székeli partizánparancsnokkal egyetértve fogjuk leszerelni.*”⁹¹ Mindez azt jelenti, hogy a málenkij robotra való elhurcolásokban közreműködő, partizánnak nevezett fegyveresek akár lehetek jugoszláv partizánok is, de lehetek akár „etnikumközi” – szó szerint internacionalista – helybeli lakosok, akik túlnyomórészt kommunisták voltak. Annál is inkább, mivel a térségben (pl. Bácsalmáson) is szervezeteket létrehozó Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja helyi alapító tagjai többnyire egyúttal a Magyar Kommunista Párt tagjai is voltak, s a Front délszláv tagozatának főtitkára, Rob Antal (Antun Rob) 1947-ben az MKP listájáról jutott be a választásokon az országgyűlésbe.

Menjünk tovább egy másik határsávhoz! Az ismét Szlovákiához került Gömör vármegyei Abafalván (jelenleg: Abovce) egy szovjet százados a lakosság egytizedét (650 lelkes faluból 65 főt) vitetett el, s a szovjetek mellé őrzésükre még három helyi rendőrt is kirendelt. Utóbbiak azonban pórul jártak, mert ráadásként őket is elhurcolták – áll az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik, szovjetekhez intézett átiratában.⁹²

Végül, érdekességként lehet megemlíteni, hogy egy kárpátaljai beszámoló szerint Tiszújlak községben a szovjetek által újonnan kinevezett „*Petrusinec, községi bíró jobb és bal oldalán egy-egy 16-17 éves fegyveres cigánygyerekekkel, mint valami testőrökkel*” jelent meg a református templom ajtajában az istentisztelet alatt.⁹³

90. A. Sajti, 2015: 13.

91. Horváth, 2018.

92. Idézi Bognár, 2018: 154.

93. Kovács, 1990: 15.

Levéltári források

Terror Háza Múzeum videóarchívuma
Interjú Nánási Rezsővel,

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
XXV.4.a. Fővárosi Bíróság iratai Büntetőperes iratok

Hivatkozott irodalom

Bank–Bognár–Tóth, 2016

Bank Barbara – Bognár Zalán – Tóth Gábor (szerk.): *Magyarok szovjet fogságban. Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Bálintné–Szabó, 1971

Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor (szerk.): *Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény Bács-Kiskun megye 1944–45. évi történetéhez.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya.

Benkő, 2017

Benkő Levente: Magyarok és németek fogsága 1944-1945-ben Romániában. In Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor (szerk.): *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében.* Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 85–112.

Bognár, 2018

Bognár Zalán: „Málenkij robot”. *A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története.* Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz Kiadó.

Csizsek, 2003

Csizsek István: *A G.526. számú GULAG-lakó. Fogolynapló.* Tatabánya, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány.

Endrész, 2005

Endrész György: „...nemsokára hazamentek...” *Rátkaiak kényszermunkán.* Rátka, Schwarzwald Hagyományőrző Egyesület.

Hadas, 1991

Hadas Ferenc: *Hol sírjaink domborulnak...* /Nánási Füzetek, 10./ Hajdúnánás, k. n.

Hajagos, 2017

Hajagos Csaba (szerk.): „...*Csak még egyszer hazamenjünk innen.*” *Rabigába hajtva... Mozaikok a Vörös Hadsereg Kiskunfélegyházi járásban folytatott tevékenységéből. Szovjetizálás, hadifogság, kényszermunka.* Kiskunfélegyháza, Huszka József Hagyományőrző Egyesület.

Horváth, 2018

Horváth Zoltán: Bácsalmás város déli határszakaszán kiépített katonai erődrendszer szükségessége. http://www.bacsalmas.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2947:2018-12-19-10-34-01&catid=59:kozelet&Itemid=231. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Jungel, 2005

Jungel Zoltán: *Hol tanul németül a német?* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.

Kalapos, 2014

Kalapos Gábor: *Rabok mégis szabadok. Ko(ó)rkép. Az 1944–45-ben a Szovjetunióba, málenkij robotra hurcoltak csodás élettörténetei.* Verőce, k. n.

Kis, 1995

Kis András: *A magyar honvédség újjászervezése.* Budapest, Zrínyi Kiadó.

Kissné – D. Szűcsné, 2016

Kiss Imréné Mikes Éva – D. Szűcsné Horváth Erzsébet: *Mezőtúri rekviem a kommunizmus áldozataiért. Az üldözöttek, az elhurcoltak, a kisemmizettek és 1956 az emlékezők tükrében.* Mezőtúr, „1956 Öröksége” Alapítvány.

Kormos–Várhelyi, 1990

Kormos Valéria – Várhelyi András: *Emberrablás orosz módra.* Budapest, Kelenföld Kiadó – Magyar Nők Lapja.

Kovács, 1983

Kovács József Sándor: A demokratikus rendőrség megszervezése a Tisztántúlon. In Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve. 10. kötet.* Debrecen, 45–58.

Kovács, 1990

Kovács Zoltán: *Bilincsben is békességben Istennel. Szibériai rabságom története*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.

Körösi, 2017

Körösi Mihály: „Túlélni akartuk, hazajönni!” Mezőberényiek „málenkij roboton” a dokumentumok és visszaemlékezések tükrében. In Máthé Áron (szerk.): *Gulag történetek. Dél-alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban*. Kiskunmajsa, Konecsni György Kulturális Központ, Tájház és Városi Könyvtár, 24–39.

Kőváry, 1989

Kőváry E. Péter: Apám, a katpolos. *Mozgó Világ*, 2. sz. 89–102.

Krahulcsán, 2007

Krahulcsán Zsolt: A Bokor-ügy A szegedi külterületi rendőrség vezetőjének letartóztatása 1945 áprilisában. *Betekintő*, 3. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_3_krahulcsan.pdf. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Krahulcsán–Müller, 2009

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf: A magyar politikai rendőrség, 1944. december – 1946. október. In: uők (szerk.): *A politikai rendészeti osztályok*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó, 9–62.

L. Balogh, 2015

L. Balogh Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár.

L. Balogh, 2017

L. Balogh Béni: Kukoricaszedés Bácskában? A magyarországi németek Szovjetunióba hurcolása 1944–1945-ben. *Kommentár*, 2. sz. 66–79.

Ludányi, 2014

Ludányi Gyula: Rendőrkarzalagok viselése, 1945–1946. *Katonaiújság*, 1. sz. 48–53.

Majorszki, 2017

Majorszki András: „Málenkij robot”. Ondiak kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947). In Bodnár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Ember az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi*. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017. Budapest, Kairosz Kiadó, 209–227.

Márkus, 2014

Márkus Bea: „Málenkij robot” Baranya vármegyében. *Múltunk*, 3. sz., 62–104.

Martin, 2008

Martin Kornél: Finálé – a fogságba eséstől a leszerelésig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9–12. sz. 767–796.

Miklós, 2017

Miklós Péter: A dél-alföldi némettség sorsa 1945 után, különös tekintettel a Szovjetunióba kényszermunkára hurcoltakra. In Máthé Áron (szerk.): *Gulag történetek. Dél-alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban*. Kiskunmajsza, Konecsni György Kulturális Központ, Tájház és Városi Könyvtár, 51–67.

Nagy, 2017

Nagy Péter: *Távol a szülőföldtől. Ózd vidékiek szovjet fogságban*. Ózd, Ózd Német Nemzetiségi Önkormányzat.

Nagy–Móricz, 1985

Nagy Gábor – Móricz Lajos (szerk.): *Új haza, új hadsereg*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

Palasik, 1995

Palasik Mária: A gyömrői gyilkosságok és következményeik. *Valóság*, 4. sz. 58–67.

Palasik, 2010

Palasik Mária: *Félelembe zárt múlt, politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Rakó, 2011

Rakó József (szerk.): *Gyömrői rabok a Gulágon 1945–1947*. Gyömrő, Id. Pál Mihály Hagyományörző és Művészeti Kör.

Rigó, 2017

Rigó Róbert: A „félreérthetetlen terror” időszaka. A politikai rendőrség Kecskeméten 1945-ben. In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 273–302.

Ritter, 2017

Ritter György: „Fejlapot kaptam, nyemcinek lettem nyilvánítva”. A Dunakanyarból 1945-ben német származásúként szovjet munkatáborokba deportáltak emlékezete az „oral history” források tükrében. In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 229–272.

Rózsa, 1989

Rózsa Péter: *Ha túléléd, hallgass!* Székesfehérvár, Szabad Tér Kiadó.

A. Sajti, 2012

A. Sajti Enikő: Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei. In Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 587–606.

A. Sajti, 2015

A. Sajti Enikő 2015: Magyarország és Jugoszlávia, 1944–1947. *Délvidéki Szemle*, 1. sz. 5–25.

Schmidt, 1998

Schmidt Mária: *A holocaust helye a magyar zsidóság modernkori történetében*. In uő: *Diktatúrák ördögszekerén*. Budapest, Magvető Kiadó, 54–83.

Spannenberger, 2017

Spannenberger Norbert: A magyarországi németek „málenkij robotja”. In Kiss Réka – Simon István (szerk.): *Gulag-Gupvi. A szovjet fogság Európában*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 217–238.

Stark, 2006

Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, Lucidus Kiadó.

Stark, 2017

Stark Tamás: „*Akkor azt mondták kicsi robot*”. *A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba korabeli dokumentumok tükrében*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

Szekeres, 1996

Szekeres Imre Gyula: *Nyolc év rabmunka a Szovjetunió vorkutai lágerében 1945–1953*. Szeged, k. n.

Ungváry, 2000

Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, Corvina Kiadó.

Varga, 2017

Varga Ottó: Rendőrségi karszalagok 1945–1946. <http://hpica.hu/?p=3362>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Zielbauer, 1989

Zielbauer György: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948). *Történelmi Szemle*, 3-4. sz. 270–271.

Kulcsszavak: *fegyveres erők, hatalommal való visszaélés, Szovjetunió*

Army forces in the interim period (1944–1945) The role of the provisional Hungarian police force units in the laying of the basis of the Communist dictatorship

It is obvious that every occupying army on foreign soil starts looking for local collaborators. Policing is not the most tempting task for soldiers, thus the temporary „law enforcement” units are usually made up of locals. It happened also this way in Hungary from the autumn of 1944 to the end of the campaign in April 1945. But these local militias provided not only police force, but they also took part in the deportations – for beyond the POWs, more the 200 thousand civilians were taken into captivity to the GUPVI forced labour system in the USSR proper. This paper is about the role of the temporary militias and of the transitional authorities, which beside being collaborators of the Soviets to deporting their own compatriots, also played a key role in laying down the foundations of the rule of the Communist Party.

Pál István

Új lakó az Élysée-palotában. A francia politikai rendőrség magyar szemmel a François Mitterand elnökké választása utáni években

Amikor a Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége (a továbbiakban MNVK2) – 1950-től 1990-ig a Katonai Felderítő Szolgálat¹ – 1982-ben elkészítette a Franciaországban végzendő felderítési műveleteket segítő ún. operatív tankönyvét,² a kelet–nyugati párbeszéd az afganisztáni szovjet bevonulás következtében holtpontra jutott.³ Az európai közvélemény a vasfüggöny mindkét oldalán az újabb világégés lehetősége miatt aggódott, aminek fényében nem feltétlenül keltett meglepetést, hogy az 1981. május 10-én megrendezett franciaországi elnökválasztás a PSF (Partie Socialiste Française – Francia Szocialista Párt) jelöltje, François Mitterand győzelmével zárult.⁴ Az eredmény Moszkvában csalódást okozott, ugyanis a Szovjetunió Giscard d’Estaing újraválasztásában reménykedett.

Az addigi államfő a jobboldalon elvárt antikommunizmustól függetlenül megértően viszonyult a mindenkori szovjet külpolitikához, mert ezt is a nemzeti önállóságra való törekvés szimbólumaként interpretálta. Ezzel egy időben az SZKP (Szovjetunió Kommunista Pártja) eleve bizalmatlansággal tekintett a nyugat-európai mérsékelt baloldalra. Az 1970-es években jónak tekinthető szovjet–francia viszony alaposan megromlott,⁵ ugyanis az új államfőről hamar kiderült, hogy valójában az atlanti szolidaritás híve (egyértett az amerikai közép-hatótávolságú atomrakéták telepítésével, komoly összegeket költött a saját atom-ütőerő fejlesztésére, felgyorsította a neutronfegyver fejlesztését⁶), valamint retorikai fordulataiban is egyre többször került elő a szovjet katonai fenyegetés. Mitterand megbízhatóbb partnere volt Washingtonnak, mint az Ötödik Köztársaság korábbi vezetői, még akkor is, ha nem lépett vissza a NATO katonai szervezetébe, vagy bizonyos kérdésekben igyekezett

1. Okváth, 2013: 19.

2. ÁBTL 4. 1. A-3655. 4–9.

3. Fischer, 1993: 379–395.

4. Bell, 2005: 88–91.

5. Kecskés, 2013: 108–125.

6. Vincour, 1982: 1.

megőrizni önállóságát.⁷ Mitterand a párbeszéd folytatását Moszkva afganisztáni és lengyelországi politikájától tette függővé, és ezzel párhuzamosan korrigálta a viszonyt Izraellel. Bár az 1950-es évekbeli szövetség nem született újjá, a kétoldalú kapcsolatokban a megértés légköre uralkodott.⁸

A biztonsági erők általános szervezeti felépítése, alárendeltségük, feladataik

A katonai felderítési tankönyv születésével egy időben komoly átalakítás zajlott a francia titkosszolgálatoknál. Ennek célja az elhárítás és a hírszerzés tevékenységének szorosabb politikai ellenőrzés alá vonása volt.⁹ A Francia Szocialista Párt nem igazán tudott megbízni a rendőri szervezetben, mivel Charles de Gaulle 1958. május 10-i hatalomátvételét követően Mitterand is rajta volt azon a listán, amely a IV. köztársaság vezetői politikusainak letartóztatásáról rendelkezett.¹⁰ Magyar hírszerzési információk szerint az 1981-es hatalomváltást követően tervbe vették a Nemzetbiztonsági Tanács (CNS – Conseil Nationale de la Sécurité) létrehozatalát, amely úgy fogta volna át a védelmi és titkosszolgálati apparátus egészét, hogy közvetlenül az elnök irányítása alá tartozzon.¹¹

Az MNVK2 túlzott jelentőséget tulajdonított az átszervezésnek, mert valóságban a vezetési struktúra nem változott, ugyanis Védelmi Bizottság (Comité de Défence) néven már létezett egy, a köztársasági elnök által irányított grémium.¹² 1959-től a Minisztériumközi Hírszerző Bizottság (CIR – Comité Interministériel du Renseignement) a miniszterelnök, a pénzügy-, a belügy- és a védelmi minisztériumok részvételével, valamint az Állandó Hírszerzési Bizottság (CPR – Comité Permanante du Renseignement), amely a miniszteri titkárságvezetőkől toborzódott, koordinálta a hírszerző és elhárító szervek munkáját.¹³ Az 1962-ben alakult Nemzetvédelmi Főtitkárság (SGDN – Secrétariat Général de la Défense Nationale) Hírszerzési Főosztálya (La Division Renseignement) az egyes vezérkarok felderítő szolgálatainak tevékenységét irányította. Az (inkább katonai jellegű) Információkat Felhasználó Központ (CER – Centre d'Exploitation du Renseignement) és a Tudományos és Technikai Információkat Felhasználó Központ (CERST – Centre d'Exploitation du Renseignement Scientifique et Technique) még azelőtt értékelt a

7. Bell, 2005: 113–125.

8. Sachar, 2000: 316–323.

9. ÁBTL 4. 1. A-3655. 9.

10. Falligot–Krop, 1999: 179–180.

11. ÁBTL 4. 1. A-3655. 10–11.

12. Richelson, 1988: 177.

13. Arboit, 2014: 333–335.

megszerzett értesüléseket, hogy azok átkerültek volna a Minisztériumközi Hírszerző Bizottság hatáskörébe.¹⁴

A belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó biztonsági erők és szervezetek

1983-ban a francia belügyminisztérium alárendeltségben lévő biztonsági szolgálatok túlnyomó többsége a Nemzeti Rendőrség (PN – Police Nationale) kötelékébe tartozott, amelynek létszáma 1974-ben elérte a 105 ezer főt, amivel Nyugat-Európában a személyi állomány létszámát tekintve a legnagyobb erőnek volt tekinthető.¹⁵ A legfontosabb elhárító szervnek a korban a Területi Felügyeleti Igazgatóságot (DST – Direction de la Surveillance du Territoire) tekintették, amely 1889-ben jött létre. 1942-ben ugyan feloszlatták, de Franciaország felszabadulását követően, 1944. november 22-én újjáalakították.¹⁶

A valós születési dátum meglehetősen bizonytalan. Az első „contrôleur de surveillance du territoire”-t (területi megfigyelési igazgató) 1899-ben nevezték ki, ám a szóban forgó rendőrfőnök utódai sokáig csak a rendszerellenes politikai erők elleni fellépés koordinációjával foglalkoztak. A szervezet hatáskörét 1934-től terjesztették ki a katonai és gazdasági területekre.¹⁷ Az 1930-as évek közepén a Surveillance du Territoire az Országos Rendőr-főkapitányság (Sûreté Nationale) szervezetétől félig-meddig független szervezatként működött, azonban mindössze 17 rendőrtiszt tartozott az állományába. Ebből hat fő a párizsi központban a nyilvántartást kezelte, a maradék 11 pedig összekötői feladatokat látott el az egyes katonai körzetek szerinti régiókban.¹⁸

A DST a rendőrség többi ágazatától tevékenységének titkosságában és a feladatok megoldásához szükséges eszközökben különbözött, de a kémelhárítás terén az egész országban és tengeren túli megyékben is szoros együttműködött a Nemzeti Rendőrség többi egységével, a katonai biztonsági szervekkel, a csendőrséggel és a bíróságokkal. Ugyancsak a DST feladatai közé tartozott a biztonság szavatolása a honvédelmi érdekeket szolgáló, a legfejlettebb technikával rendelkező, az ország szempontjából jelentős intézményeknél, vállalatoknál és üzemeknél, valamint új elemként a baloldali pártok apparátusának védelme a Franciaország területén jelen lévő azon idegen hírszerző szolgálatoktól, amelyek tevékenységük során számítottak e politikai erők közreműködésére. Ezzel egy időben a DST-hez tartozott a szocialista országok diplomatainak, külképviseleti munkatársainak figyelése. A szolgálat mindenekelőtt belföldön

14. Faure, 2004: 665–667.

15. Arrighi–Asso, 1979: 202.

16. ÁBTL 4. 1. A-3655. 48.

17. Bonnet, 2000: 102–103.

18. Falligot–Krop, 1999: 18–41.

tevékenykedett, ám a francia területen felgöngyöltett szálak felderítését külföldön is folytathatta.

A DST bűnügyi eljárási hatáskörrel is rendelkezett, a büntető törvénykönyv 70–85. cikkelye által kodifikált államcsíny, kémkedés és a nemzetbiztonságot veszélyeztető egyéb bűncselekmények megakadályozására¹⁹ büntetőjogi intézkedéseket fogantathatott. A DST szervezeti felépítése a következőképpen alakult: Az Aktív Harci Szolgálat az akkori szocialista országok Franciaországban lévő külképviseleteinek munkatársairól gyűjtött adatokat, végezte a külső figyelést, a lehallgatást és az ellenőrzést, sokszor ügynöki módszerekkel. Az E-2 Operatív Szolgálat (E-2 Manipulation)²⁰ az ország területén felkutatott hírszerzőkre állította rá ügynökeit, folyamatos ellenőrzésre és visszafordításra törekedett. A Dokumentációs Elemző Szolgálat kiterjedt kutatómunkát végzett, hogy feltárja a külföldi hírszerző szervek Franciaországban tevékenykedő ügynökeit.

A DST 01. részlege a külügy- és a honvédelmi minisztérium által adott feladatok kapcsán járt el. A 021. részleg nyugatnémet, belga, holland, skandináv és japán; a 022. részleg USA, brit, olasz, spanyol és dél-amerikai; a 031. részleg török, afrikai, közel- és közép-keleti, a 041. részleg szovjet, jugoszláv és román; a 042. részleg lengyel, bolgár, csehszlovák, magyar és albán irányban tevékenykedett. Ide tartozott még az ún. „B/N” részleg, amely a Francia Kommunista Párt elhárítási felügyeletként működött.

A III. Ügyosztály a szocialista országok titkosszolgálatai ellen folytatott küzdelmet, létszáma kb. 30 fő volt. A Technikai Osztály az operatív munka kiszolgálását végezte. Az Iparititok-védelmi részleg minden jelentősebb vállalatnál jelen volt, felügyelve a titokvédelmi eljárások betartását, míg a Rádióelektronikai Összeköttetés Rendőrsége (PCR – Police des Communications Radioélectronique) rádiólehallgatást, -felderítést és -iránymérést végzett. Az utóbbi részleg derítette fel és mérte be állandó, telepített és álcázott mozgó gépjárművekkel az illegális rádióadókat, ellenőrizte a rádióamatőröket és az éterben folyó egyéb rádióadásokat. A területi állomások a katonai körzeteknek megfelelően szerveződtek, élükön rendőrbiztos állt.²¹

A DST a valóságban négy aligazgatóságából tevődött össze: a megfigyelő, ügynöki játszmák, a dokumentációs és nyomozó, valamint a rádiólehallgató szolgálat. A nyilvántartási és nyomozati aligazgatósághoz tartoztak az egyes országokkal foglalkozó ügyosztályok: CARU (szovjet), CAPO (lengyel), CAKO (csehszlovák), CARA (keletnémet), CAGY (magyar), CAYU (albán, jugoszláv, román), CAYA (algériai).²² Ez utóbbi 1974-től közel-keleti részleggé alakult át.²³ Yves Bonnet, a DST 1982 és 1985 közötti főigazgatója viszont (aktív) kémelhárítási, biztonsági és védelmi (passzív elhárítási), technikai

19. Arrighi–Asso, 1979: 141.

20. Merlen–Ploquin, 2003: 126.

21. ÁBTL 4. 1. A-3655. 48–54.

22. Falligot–Krop, 1999: 216–226.

23. Burdan, 1990: 61–62.

szakszolgálati és adminisztrációs aligazgatóságnak nevezte a négy fő szervezeti egységet. A párizsi központhoz hét területi részleg csatlakozott – Lille, Rennes, Tours, Bordeaux, Lyon, Metz és Marseille –, összhangban a vidéki katonai körzetekkel.²⁴

A kémelhárítás területén ugyancsak jelentős szerepet játszott az Általános Tájékoztató Szolgálat (RG – Renseignement Généraux), amely a politikai rendőrség szerepét látta el. A RG feladatai közé tartozott a kormány számára létfontosságú politikai, gazdasági, társadalmi jellegű információk felkutatása, feldolgozása, összesítése; a szakszervezetek és más politikai szervezetek feletti ellenőrzés, a tömegkommunikációs eszközök felügyelete, az országban tartózkodó külföldiek, emigráns közösségek és társaságok folyamatos ellenőrzése, a bűnügyi információk gyűjtése és értékelése, a határátelőhelyeken, repülőtereken a személyforgalom ellenőrzése, a vámstervekkel közös fellépés a csempészek elleni harcban, valamint a sport- és tömegrendezvényeken a biztonsági felügyelet. Tevékenysége az egész országra és a tengeren túli megyékre is kiterjedt. A regionális hivatalok illetékességi köre megegyezett a katonai körzetek határával, míg a megyei részlegek a helyi prefektusnak is alá voltak rendelve. Az RG napi jelentést állított össze a kormányfő és a belügyminiszter számára, amelyről a közvélemény úgy tartotta, hogy „az [RG] részlegei a Belügyminisztérium utcán lévő szemei és fülei”.²⁵ Állománya 2500 fő körül járt (kb. 240 főfelügyelő, 1500 felügyelő, 230 vizsgáló, kb. 500 adminisztrátor).²⁶

A tankönyv szerint az RG szervezeti felépítése a magyar katonai hírszerzők szerint következő volt: A Technikai Szolgálat részlegei kezelték a központi irat-, kartoték- és fényképtárat, egyben a híradó-részleg biztosította a rádió-összeköttetést a területi szervekkel. Az Adatgyűjtő Szolgálat információszerzést folytatott a lakosság széles köreiből. A Felügyeleti Szolgálat a politikai pártok, szakszervezetek, játéktermek, sportlétesítmények ellenőrzésével, a külföldiek felügyeletével és a terrorizmus elleni harccal foglalkozott. A Sajtó-, Rádió-, TV- és Filmszolgálat a tömegkommunikációs eszközök által továbbított információkat gyűjtötte és elemezte, míg a Miniszteri Ellenőrző Csoport a távbeszélő-lehallgatásra koncentrált. A Tájékoztató Szolgálat dolgozta fel a különféle forrásokból érkező adatokat, és szerkesztett összefoglaló jelentéseket a kormány számára a mindenkori belpolitikai helyzetről. Ehhez más szervek által gyűjtött anyagokat is felhasznált. A Felügyeleti Szolgálat 6. Osztálya ellenőrizte a szocialista országokból érkező menedékkérőket.²⁷

A valóságban az Általános Tájékoztató Szolgálat Központi Igazgatósága (DCRG – Direction Centrale du Renseignements Généraux) három fő szervezeti egységből tevődött össze. Az Általános Politikai Információs Aligazgatóság keretében működött a szélsőbaloldali mozgalmak osztálya, a politikai pártok osztálya, a sajtó-, rádió- és televízió-osztály, valamint a minősített információk védelméért felelős osztály. A

24. Bonnet, 2000: 103–105.

25. ÁBTL 4. 1. A-3655. 55–57.

26. Arrighi–Asso, 1979: 259.

27. ÁBTL 4. 1. A-3655. 58–59.

Társadalmi Ügyek Aligazgatósága a szakszervezeti, munkaügyi és diákmozgalmi ügyek osztályát, pénzügyi műveleteket, a tengeren túli bevándorlókat és külföldieket ellenőrző osztályt, valamint a társszervekkel való összeköttetésért felelős osztályt foglalta magában. A harmadik helyen a Verseny- és Szerencsejáték-felügyeleti Aligazgatóság szerepelt a palettán.²⁸ A 6. Osztály viszont a Párizsi Rendőr-főkapitányság Tájékoztató Szolgálat (RGPP – Renseignements Généraux de la Préfecture de Paris) keretében működött,²⁹ amelynek felépítése abban is eltért a főigazgatóságétól, hogy szerencsejáték-felügyelettel nem foglalkozott, mert a törvény a fővárosban sokáig nem engedte játékkaszinók üzemeltetését.³⁰ A Verseny- és Szerencsejáték-felügyeleti Igazgatóság, amely abban különbözött a többiektől, hogy bűnügyi nyomozást is folytathatott, egy igazgatási és négy műveleti osztályból állt: lóversenyek, kaszinók, klubok ellenőrzése és vizsgálati osztály. Igaz, letartóztatási jogkörrel csak ez az utóbbi is rendelkezett.³¹ Az 1962 óta a telefonlehallgatásokkal foglalkozó Minisztériumközi Ellenőrző Csoport (GIC – Groupement Interministériel du Contrôle) viszont mindig is a Miniszterelnöki Kabinet alárendeltségében dolgozott. De Gaulle elnök ezt azért hozta létre, hogy függetlenedni tudjon a titkosszolgálatok hagyományos struktúrájától.³²

A Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe tartozó biztonsági erők és szervek

A Nemzeti Csendőrség (GN – Gendarmerie National) a 10 000 főnél kisebb településeken látta el a közrendvédelmi feladatokat. Az operatív tankönyv szerint 70 000 fős testület két fegyvernemi csoportra oszlott: megyei (Gendarmerie Départementale) és gépesített csendőrségre (Gendarmerie Mobile). A gépesített csendőrség század és zászlóalj alegységekre szervezett, nehézfegyverekkel is ellátott karhatalmi alakulat volt, amely a közúti forgalom ellenőrzésére hivatott motorkerékpáros és gépkocsi járőröket is biztosította. A Csendőrség irányítását 1968 óta a hét katonai régió (Párizs, Lille, Rennes, Bordeaux, Lyon, Metz, Marseille) székhelyén működő kerületi parancsnokság végezte, amelyhez 20 új körzeti parancsnokság is csatlakozott (Tours, Lille, Amiens, Rouen, Rennes, Caen, Nantes, Bordeaux, Poitiers, Limoges, Toulouse, Lyon, Clermont-Ferrand, Nancy, Strasbourg, Chalons-sur-Marne, Dijon, Besançon, Marseille, Montpellier). A kerületi parancsnokságok a hét katonai kerületi székhelyen működtek. Az ún. Megyei Csendőrség kerületi századokra, míg az utóbbiak járási csendőrbrigádokra tagozódtak. Ezekből 3965 ténykedett országsszerte, míg egy-egy járási brigád létszáma 6–10 főre volt tehető. Az összes járőr rádió-adóvevővel

28. Arrighi–Asso, 1979: 256–258.

29. Porch, 1995: 424.

30. Vié, 1988: 58.

31. Arrighi–Asso, 1979: 136–140.

32. Porch, 1995: 424–425.

volt felszerelve, az országutakon 10–15 kilométerenként felbukkant egy csendőrmotoros vagy egy járőrkecs. A csendőrség rendszeresen igazoltatott, razziákat tartott, útlezárást foganatosított. A MNVK2 felderítői szerint „azokat a katonai attasékat, akik utazásaikat kötelesek bejelenteni, rendszerint gépkocsizó csendőrrjárőrök követik”.³³

A katonai hírszerzés szervezetében annyi változásra került sor, hogy a haderőnemenél működő 2. osztályok – ahová a katonai, légügyi és haditengerészeti attasék is tartoztak –, valamint az SDGN közé 1977-től besorolták a Katonai Információkat Felhasználó Központ (CERM – Centre d’Exploitation de Renseignement Militaire) nevű elemzőegységet. Ez a már említett CER és a katonailag veszélyeztetett területeken lévő Előretolt Felderítő Központok (CRA – Centres du Renseignements Avancé) egyesítésével jött létre.³⁴

A magyar katonai kémszolgálat Franciaország legfontosabb hírszerző szervezetének a Külbiztonsági Vezérigazgatóságát (DGSE – Direction Générale de la Sécurité Extérieure) tekintette, amely a Külföldi Hírszerző- és Elhárító Szolgálat (SDECE – Service de Documentation et Contre-Espionage) utódként kezdte el működését 1982. április 4-től.³⁵ Az elődszervezet a különböző politikai behatások folytán beleüppedt a személyes kapcsolatok szövevényes hálójába, ugyanakkor az elburjánzott karrierizmus, a vezetők megfelelési kényszere sem segített az eredeti célok megvalósításában. Az állomány zömét közvetlenül a hadsereg tiszti karából toborozták, viszont akik bekerültek, csupán szolgálati idejük meghatározott részét töltötték a szervezetnél. A működési zavarok abból származtak, hogy amikor az elhárítók már képesek lettek volna önálló munkavégzésre, vissza kellett térniük az eredeti beosztásukhoz.³⁶ A SDECE égisze alatt számtalan botrány történt, a tiszti kar egy része fegyvert vagy kábítószer csempészett. Alexandre de Marenches szerint, aki 1970-től 1981-ig igazgatta a hírszerzést, az elhárító szolgálat tíz év alatt bizonyos szintig megszabadult a nem kívánatos jelenségektől, menesztette a vezérkar egy részét és számtalan alacsonyabb rangú tisztviselőt. A vezetői szintek számának csökkentése révén javult a hatékonyság, a SDECE visszatért a nyugati szolgálatok közé, tevékenysége ellenőrizhetőbbé vált.³⁷

A szervezeten belül a Hírszerző Szolgálat folytatta legális és illegális eszközökkel az információk gyűjtését, valamint szervezte és működtette az ügynökhálózatot külföldön. A Támadólagos Elhárítás ellenőrizte a Hírszerző Szolgálat forrásait minőségi és megbízhatósági szempontból, ügynököket próbált beépíteni az ellenséges hírszerző szervekbe, feltárta az utóbbiak kutatási orientációit, védelmezte a DGSE és a DST külföldi részlegeit, meggátolta a külföldön lévő francia intézmények titkos híradása-

33. ÁBTL 4. 1. A-3655. 29–30.

34. Arboit, 2014: 336.

35. Falligot–Krop, 1989: 281.

36. ÁBTL 4. 1. A-3655. 32–33.

37. Follain, 2001: 166–167.

it, meggátolta a külföldön tartózkodó francia állampolgárok államellenes cselekedeteit.

Az Adminisztratív Szolgálat gondoskodott az anyagi és személyi szükségletekről: az anyagi részleg az eszközök, berendezések, a tárgyi működés feltételeinek biztosításával; a személyügyi részleg az állomány toborzásával, ki- és továbbképzésével, előléptetésével, áthelyezésével vagy elbocsátásával; a pénzügyi részleg a kifizetésekkel foglalkozott. A pénzügyi eszközöket a Honvédelmi Minisztérium és a kormányfő egy titkos alapból biztosította, a DGSE viszont saját pénzeszközökkel is rendelkezett. A Műszaki Igazgatóság irányítása alatt állt a nyomda, a filmezés, fotózás, rejtjelezés és rejtjelmegfejtés, a távbeszélő és egyéb lehallgató berendezések kezelése, a nyelvoktatás, a titkosírás és előhívás, a laboratórium. A Tájékoztató Osztály elemezte, értékelte és dokumentálta a szerzett információkat, ugyanakkor ide került a még szervezés alatt álló előrejelző csoport, amely a hírszerzési tervek készítésével és a politikai vezetés tájékoztatásával foglalkozott.

A Kutató Osztály a nyílt forrásokat – szakfolyóiratokat és szemléket –, valamint a műszaki eszközöket, az új fegyvereket, az ellenséges hadseregek felépítését tanulmányozta. A Biztonsági Szolgálat DGSE belső védelmével, valamint a külföldön felfedezett terroristák és felforgató csoportok franciaországi tevékenységének nyomon követésével foglalkozott. A Műveleti Szolgálat feladata a propaganda, a diverzió és a szabotázs minden lehetséges formájának alkalmazása, ahol ezt a francia politikai érdekek megkövetelték. A kommandókat a 13. dragonyos ejtőernyős ezredből és az I. ejtőernyős tengerészgyalogos zászlóaljból toborozták. Az 1975-ben formálisan is a SDECE alá besorolt Rádiótechnikai Ellenőrző Csoport (GCR – Groupement des Contrôle Radioélectronique)³⁸ pedig a Franciaországban lévő külföldi képviseltek rádió-, telefon- és telefaxforgalmát hallgatta le, és ellenőrizte a külföldre irányuló illegális rádióadásokat.

Időközben a szolgálat érdeklődése a katonai kérdésektől a gazdaságiak felé tolódott el, ugyanakkor az állományt legalább hároméves szakmai múlttal bíró köztisztviselőkkel, valamint a hadsereg aktív szolgálatából ideiglenes távozó tisztekkel és tiszthelyettesekkel egészítették ki. A felvételnél kizáró oknak számított, ha valakinek nem francia volt a házastársa, illetve világnézete nem egyezett a DGSE politikai vonalával.³⁹ Az operatív tankönyv nem fogalmazott egyértelműen, ugyanis nem tett különbséget a hírszerzés igazgatóságai és osztályai között. 1971-től a SDECE élén a főigazgatóság állt, amelynek alárendeltségében három főigazgatóság és a külföldi szolgálatokkal való kapcsolattartásért felelős iroda működött. A Hírszerző Igazgatósághoz tartozott a Technikai Források Osztálya, a Kutató Osztály, az Értékelési és Előrejelzési Osztály, Kémelhárító Osztály és Akció Osztály.

Az Infrastruktúra és Erőforrások Igazgatósága egy katonai és egy polgári személyzeti osztályból, a kiképzési osztályból, a műszaki fejlesztési osztályból és az általános

38. Falligot–Krop, 1989: 254–255.

39. ÁBTL 4. 1. A-3655. 32–47.

szolgálatok osztályából állt. A Biztonsági Osztály pedig a szervezet védelméért volt felelős.⁴⁰ Az 1982-es reformot követően a Főigazgatóság az Adminisztrációs, Technikai és Kutatási/Hírszerzési Igazgatóságot foglalta magában, az akcióosztály és a kémelhárítási osztály az utóbbihoz került, amely elveszítette a technikai eszközökkel folytatott adatgyűjtést. A Belső Biztonsági Osztály a főigazgató közvetlen alárendeltségében maradt.⁴¹

A katonai elhárítás 1981. október 24-től már a Honvédelem Biztonságát Védő Igazgatóság (DPSD – Direction de la Protection et de la Sécurité Défense) néven működött.⁴² A változás az új, szocialista kormányzatnak volt köszönhető, amely ezzel azt kommunikálta, hogy a régi, önmagát lejárató katonai elhárítással sem politikailag, sem érzelmileg nem óhajt azonosulni. A DPSD a honvédelmi miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozott. Feladatai: a csapatok, katonai berendezések és objektumok biztosításának megszervezése, a parancsnokság által kiadott biztonsági intézkedések végrehajtásának ellenőrzése, a katonai titkok védelme, a szabotázscelekmények megelőzése és elhárítása, az érzékeny területek fokozott védelme, az erkölcsi-politikai állapot, a fegyelmi helyzet javítása, a felforgató és földalatti tevékenységek minden fajtájának felfedése a francia fegyveres erőknél belül, otthon és külföldön egyaránt.

A DPSD állománya 2000 fő körül mozgott, hivatásos tisztjei minden egységénél, valamint a honvédelmi szempontból fontos intézménynél megtalálhatók voltak, tevékenységét a bizalmi és informátorhálózatra alapozta. Haderőnemenként elhárító osztályok, hadsereg és hadtest szinten alosztályok, ezredszerinten pedig elhárító részlegek működtek, ugyanakkor az összes magasabb egység törzsénél, egységénél, intézeténél vagy alegységénél biztonsági tisztet neveztek ki. A kiképzés, szervezés, tervezés, mozgósítás a Fejlesztési és Kiképzési Osztály hatásköre volt, a Kutatási Osztály a kémkedési és behatolási ügyeket tanulmányozta és elemezte, a Védelmi Osztály a katonai objektumok, hadiipari létesítmények védelmével kapcsolatos rendszabályok betartásával, míg az Ellenőrző Osztály a fegyveres erőknél alkalmazott polgári személyek biztonsági kérdéseivel foglalkozott. A Kiszegítő és Támogató Osztály intézte a személyi ügyeket, az anyagok és technikai eszközök, berendezések beszerzését és kezelését. Az utóbbi három részből állt. A híradó részleg az elhárítás önálló hírszisztemét működtette, az önálló kémelhárító részleg a hadiipar területén koordinálta az elhárító tevékenységet, a nyilvántartó részleg elektronikus adatfeldolgozással tárolta a megszerzett információkat és személyi vonatkozású adatokat.⁴³

40. Falligot–Krop, 1989: 252–254.

41. Faure, 2004: 476–477.

42. Porch, 1995: 423.

43. ÁBTL 4. 1. A-3655. 59–62.

Az elhárítás tevékenysége, munkamódszerei, eljárásai

Az MNVK2 tapasztalatai szerint a francia biztonsági szolgálatok módszereit egyrészt rutineljárások, másrészt alaposan átgondolt, technikai szempontból sokszorosan biztosított akciók jellemezték. A felfedett eljárások viszont azt igazolták, hogy egy időben több módszerrel is dolgoznak a célszemélyeknél. A francia elhárítás végig arra törekedett, hogy a mindenkori magyar katonai attaséban az állandó ellenőrzés érzetét keltse, valamint felderítse és visszafordítsa a kapcsolatait. A felfedett ügynököket rendszerint kettős játékra kényszerítették dezinformációs célzattal. Az ellenséges hálózat felszámolására akkor került sor, ha jelentős állami vagy katonai érdeket sodortak veszélybe vagy ezt fontos politikai érdek indokolta. Mindentől függetlenül a DST 1947 és 1967 között 473 főt adott át a bíróságoknak, 1300 fő kiutasítását kezdeményezte, elutasítottak 2700 vízumkérelmet, elérték 140 rendszerellenes egyesület és szövetség felosztatását, valamint meggátolták számos újságcikk megjelenését.⁴⁴ Az 1945 utáni Franciaországban, a szovjet ügyeket nem számolva, 74 jelentősebb kémper zajlott, amelyből 28 csehszlovák, 17 lengyel, 14 keletnémet, nyolc román, öt bolgár és mindössze kettő volt magyar vonatkozású.⁴⁵

A korban a francia törvényi szabályozás állami, nemzetvédelmi és hivatali titok között tett különbséget. A „szigorúan titkos” minősítés kormányfői, a „titkos/nemzetvédelmi” minősítés pedig kizárólag miniszteri hatáskörbe tartozott. A hozzáférési engedélyt polgári intézményekben a DST, a fegyveres erőknél a DPSD adta ki, ám ennek hatálya csak a szolgálati kötelezettség ellátásához feltétlenül szükséges információkra korlátozódott. Az engedély három évre szólt, amelyet a hivatalvezető vagy a biztonsági szolgálat illetékes a tulajdonos személyi anyagában őrzött. Ezzel egy időben zárt körletnek minősítettek minden olyan helyiséget, ahol minősített anyagokat tároltak. Ide tilos volt felügyelet nélkül belépni, és a széf kombinációját csak a tulajdonos ismerte.

Az értekezletek és előadások előtt szakértők vizsgálták át a helyszínt, a rendezvényeket csak az látogathatta, aki rajta volt a jogosultak jegyzékén. A DST a védett objektum vezetésével szoros kapcsolatot tartott, illetve kötelezően látogatandó előadásokon ismertette a személyi állománnyal a külföldi hírszerző szolgálatok munkamódszereit és operatív eszközeit. Mindezzel párhuzamosan hálózatának felhasználásával eltávolította azokat a személyeket, akiről kompromittáló adat állt a rendelkezésükre, mint például gyanús ismerősökkel, a szocialista országok követségével vagy a Francia Kommunista Párttal kapcsolatban állókat. Az elhárítás különösen nagy hangsúlyt helyezett a titokgazdák közvetlen védelmére, azaz elemzés/értékelés alapján meghatározta a potenciális célszemélyeket és azokat a szituációkat, ahol az érintetteket megkörményezhették. A DST szerint az érzékeny pontok blokkolása hatékonyabb volt, mint a számos érdeklődő egyenkénti ellenőrzése. A fontos objektu-

44. Uo. 64–68.

45. Wolton, 1986: 76–77.

monkat az egész ország területén csendőr alegységek őrizték, amihez korszerű rádió-elektronikai és optikai eszközöket és speciálisan idomított kutyákat alkalmaztak.⁴⁶

A DGSE, az RG, a DST, valamint a PSD széles körben épített ki informátorhálózatot, amelynek tagjai között számtalan olyan ember tevékenykedett, akik korábban a fegyveres erők állományába tartoztak. A legtöbbjük nyilvános helyeken, szállodákban, kereskedelmi cégeknél, a tömegközlekedésben, nagyobb könyvesboltokban tevékenykedett. A magyar hírszerzők szerint többség passzív magatartást tanúsított, a megfigyeléssel szerzett értesüléseiket adta tovább, de az is megtörtént, hogy barátkozni kezdtek, kérdésekkel álltak elő. A szállodákban dolgozó titkos munkatársak a gyanúsnak vélt vendégeket olyan szobákban helyezték el, amely operatív technikával volt felszerelve. Az MNVK2 szerint erre az Hotel Stockholm, az Hotel Duplex, az Hotel Acacias, az Hotel Elysée, az Hotel Lisbonne, a Grand Hotel de France és az Hotel Beausejour esetében lehetett számítani. Az RG a közvélemény-kutató intézetekben, a társadalmi szervezetekben, valamint az egyetemeken és a főiskolákon is beépült, míg a DSPD az objektumok védelméhez igénybe vette a polgári lakosságból szervezett informátorokat. A fegyveres erőkön belül a tiszteket és a légénység rendszerhű tagjait is használta, sokszor beépítve őket a különféle tiltakozó mozgalmakba. A DGSE több ezer „tiszteletbeli munkatársat” is alkalmazott, akik úgymond hazafias lelkesedésből vállalták az együttműködést, a kiválasztásnál kevésbé a jelölt politikai nézetei, hanem a hírszerzési lehetőségei, a kapcsolatrendszere és az alkalmasság esett nagyobb súllyal a latba.⁴⁷

Az aktív intézkedések

A francia biztonsági szolgálatok egyik legáltalánosabban használt módszere a külső figyelés volt. A DST mellett az RG és a DSPD is rendelkezett külső figyelőszolgálattal, amelynek általános céljai között szerepelt a külföldi, elsősorban a szocialista országok hírszerzőinek felderítése, kapcsolataik és módszereik megismerése. Emellett szemmel tartották a Francia Kommunista Párt vezetői és az idegen hírszerzőszervek közötti viszonyt, megerősítették és kiegészítették a titkosan szerzett információkat, megfigyelték a feltételezett hírszerző tevékenységet. A francia külső figyelőszolgálat letartóztatásokat is eszközölhetett.

A DST figyelőcsoportja általában 100 főből és 35–45 gépkocsiból állt, akcióit a Belügyminisztérium parancsnoki részlegében tervezték a Rue de Saussaies 13. szám alatt, ahol az irányító központ is működött, ám a beosztottai a főváros 13. kerületében lévő Rue Jules Breton 4. szám alatt léptek szolgálatba. A munkaidő általában reggel nyolctól este kilencig tartott, 13 és 14 óra közötti váltással. Az ettől eltérő – gyakorlatilag három műszakos⁴⁸ – munkarend sem volt szokatlan, ugyanakkor

46. ÁBTL 4. 1. A-3655. 69–73.

47. Uo. 73–75.

48. Burdan, 1990: 42–43.

szombaton és vasárnap is tevékenykedtek. ⁴⁹ A DST központja, valamint a C és D aligazgatóság (aktív harci szolgálat és adminisztráció) a Rue de Saussaies alatt működött, az A aligazgatóság (offenzív elhárítás) a Rue d'Argenson, míg a B aligazgatóság (defenzív elhárítás) a Rue Murillo egyik épületében nyert elhelyezést. A DST végül 1986-ban átköltözött a Rue de Cognac Jay 2. szám alá. ⁵⁰

A figyelők többsége 25 és 45 év közötti, átlagos francia középosztálybeli polgárra hasonlító személy volt, míg a női munkatársak csak speciális feladatoknál kerültek elő. Egy-egy akció 4–6 fő és 2–3 gépkocsi, míg az összes fontosabb művelet 12–20 figyelő és 8–10 gépkocsi bevonásával zajlott. A külső figyelőszolgálat zömmel hazai gyártmányú járműveket használt (Simca 1100, 1300, 1500; Renault 12, 16), ⁵¹ amelyek alacsony hengerűrtartalmú, korlátozott teljesítményű alsóközép kategóriaként írhatók le. ⁵² Nagyobb teljesítményű Renault és Citroen vagy épp külföldi modellekkel inkább csak a 70-es évek végén a közel-keleti részlegből létrejött terrorelhárító osztály rendelkezett. ⁵³

Az összes vélelmezett hírszerző lakó- és munkahelyének közelében statikus figyelpont létesült, ahol állandó vagy időszakos szolgálatot tartottak, ugyanakkor e helyiségeket rádió-adóvevőkkel, optikai és filmfelvevő eszközökkel, valamint a hatékonyságot javító segédanyagokkal látták el. (Pl. a környéken lakók gépjárműveinek rendszámai, fotóalbum a célszemélyről és családtagjairól, az épület alaprajza.) A forgalmas helyszíneken az elhárítás emberei a járókelők között rejtőzködtek, sokszor azt imitálva, hogy a kirakatokat nézegetik vagy tömegközlekedési eszközökre várnak, de nem egy ízben álcázás nélkül, jelzett rendőrségi autókból végezték a figyélést. A demonstratív módszert viszonylag ritkán használták, akkor sem tartott tovább egy hétnél. Ennek célja a pszichológiai ráhatás volt, a hírszerző tevékenység vagy a legális rezidentúrától véglegesen hazatérő munkatárs esetén a kapcsolatok átadásának megzavarása. A sokkal gyakrabban végrehajtott, váratlan, szűrőpróbaszerű ellenőrzésre kijelölt munkacsoportok járművei a parancsnokság által meghatározott körzetekben álltak vagy mozogtak a fontosabb kereszteződések, csomópontok, kikötők, pályaudvarok környékén. (Pl. Gare Saint Lazare, Gare de L'Est, Gare du Nord, Gare de Lyon.) Ez nemcsak a szocialista követségek áthaladó, de a közelben parkoló járműveire is kiterjedt, észleléseik eredményeit azonnal jelentették a központba, ahonnan automatikusan jött az utasítás a további teendőkre.

Az útvonalfigyelés ama célszemélyek ellen irányult, akiknek a mozgását időközben feltérképezték. (A leggyakoribb helyszínei a Rue Grenelle, a Port Alexandre III, a Quai de New York, az Avenue Henri Martin, a Place Trocadéro, az Avenue President Wilson, az Esplanade des Invalides voltak.) Amint a kirendelt figyelőbrigád

49. ÁBTL 4. 1. A-3655. 76–78.

50. Bonnet, 2000: 119–123.

51. ÁBTL 4. 1. A-3655. 79–80.

52. Bonnet, 2000: 105.

53. Burdan, 1990: 62–65.

meglátott valakit, a parancsnok kirendelte a tartalék csoportot. Ha a megfigyelt személy taxiba ült, a figyelő értesítésére a központból kapcsolatba léptek a diszpécserközponttal, és azonosították a taxi úti célját. Az autóbuszon vagy a metróon a rendőrség emberei a célszeméllyel tartottak, azonban a földalattin már nem üzemelt a rádió-adóvevő. A készülékeik hatótávolsága kb. 800 méter körül járt, amely az Eiffel-toronyon és a Meudon-toronyban lévő átjátszóállomás jóvoltából 15 kilométerre növekedett. A szolgálati gépjárművek adóvevőivel 50 kilométeres távolságból is megbízható volt az összeköttetés az irányító központtal és a figyelőcsoportokkal.⁵⁴ A rádióforgalmazást a szabályok pontos betartása jellemezte: a megfigyelt objektumról és személyről (tevékenység, felbukkanási hely) tilos volt nyílt közleményt továbbítani.⁵⁵

Ha a célszemély elhagyta Párizst, a kivezető főutakon 30 kilométeres távolságon belül rendszeresített figyelőpontokról jelzést küldtek a központba, amely egyből riadót fújt azon megye figyelőszolgálatának, amerre az áthaladást vélelmezni lehetett. A parancsnoki részleg ilyenkor azonnal tájékoztatást küldött a megye figyelőszolgálatának, ahol a megfigyelt személy minden bizonnyal áthalad. Amennyiben a DST területi részlege nem tudta felvenni, az ügyet továbbadták a csendőrség számára. (A párizsi figyelőszolgálat kivételes esetben a fővároson kívül is intézkedhetett.) A konspirált vagy demonstratív módszer alkalmazása nagymértékben függött a két ország közötti viszonytól, az adott terület gazdasági-katonai értékétől és a figyelés helyszínétől. 1982-től a célszemély felvétele már nem annyira a munka- és a lakóhely közelében történt, hanem attól távolabb. Amennyiben a már ismert követségi jármű menetvonalát sikerült megállapítani, a figyelés átkerült a közlekedésrendészethez, amely azt bárhol felvehetette vagy kamerái segítségével nyomon követhette. A megfigyelt személy ugyanakkor rendszerint csak azt a gépkocsit azonosíthatta, amely valamilyen okból hosszabb szakaszon át kényszerült a követést folytatni vagy hozzá felzárkózni, miközben kisebb, ám annál feltűnőbb szabálytalanságot követett el. Az MNVK2 számított rá, hogy a konspiráció színvonala emelkedni fog, ugyanakkor az előzetes személyi tanulmányozás, telefonlehallgatás, valamint a besúgóhálózat aktivizálása felé mozdultak el a biztonsági szolgálatok, ugyanis a PSD és a DST a külső figyelést nem tartotta annyira hatásosnak, mint amennyire költséges volt.⁵⁶

Mitterand választási győzelmét követően a magyar elhárítás információi szerint megnőtt „a jóindulatú, szolgálataikat levélben, távbeszélőn önként felajánló provokátorok száma, akik titkos anyagok nyílt találkozóhelyeken történő átadására tesznek javaslatot”. Az akciók túlnyomó többsége a szovjet külképviseleti szervek ellen irányult, amelyben orosz emigránsok és cionista szervezetek is komoly szerepet vállaltak, így például a Francia Cionista Mozgalom, a Zsidó Újjászületés Mozgalma, a Szovjet Zsidók Védelmi Tanácsa. A provokátorok szándékosan keresték a kapcsola-

54. ÁBTL 4. 1. A-3655. 81–85.

55. Burdan, 1990: 41–42.

56. ÁBTL 4. 1. A-3655. 86–87.

tot a célba vett diplomatákkal, míg az elhárítás egyre gyakrabban próbálkozott a külképviseleti munkatársak megközelítésével és együttműködésre bírásával.

A zsaroláshoz a jellembéli hibák, a viselkedési normák sorozatos megsértése, az ügynöki kapcsolatok felfedése szolgáltatott alkalmat. A technikai és személyi behatolás célpontjai között a keleti blokk országainak diplomáciai, konzuli és kereskedelmi kirendeltségeinek helyiségei és kiküldött személyek lakásai álltak az első helyen, míg a nagyobb fővárosi szállodák, a repülőterek, pályaudvarok, kikötők csak ez után következtek. A telefonlehallgató szolgálat egyszerre kb. 3000 beszélgetés folyamatos rögzítésére volt képes, így a szocialista országok külképviseleti szervei teljes megfigyelés alatt állhattak. A technika beépítését azonban az elhárítás nagyon munkaigényesnek tartotta. A kivitelezés akár három hétig is eltartott, a behatolást a figyelőszolgálat biztosította, igen komoly apparátussal. Néha 10 gépkocsit is bevetettek. A személyi behatolás előkészítése céljából a DST rendszeresen beidézte a keleti blokk konzuli útlevéllal kint élő állampolgárait és a francia alkalmazottakat, akiket igyekeztek beszervezni. A DST a nagykövetségek környékén parkoló taxikat is bevonta, hangrögzítő készülékekkel szerelte fel, hogy rögzítsék az idegen nyelvű beszélgetéseket.⁵⁷

A szocialista országokból érkező és visszatérő utasok csomagjainak átvizsgálását külön szolgálati helyiségekben végezték, ugyanakkor sokkal szigorúbban odafigyeltek a vízum érvényességének lejártára, miközben az 1970-es években lazább volt az ellenőrzés. A repülőtéri hatóságoknak a MALÉV-képviselettel szembeni készséges magatartása alaposan megváltozott, ugyanis a postai/szolgálati küldeményeket alapos ellenőrzésnek vetették alá. A DST potenciális hírszerzőnek tartotta a szocialista országok azon állampolgárait, akik gyakran utaztak, és rövid időn belül megkapták a kiutazási engedélyt. Az ellenőrzés eszköze a hatóságok általi feltartóztatás, kikérdés, jegyzőkönyvfelvétel volt, és olyan is előfordult, hogy a tartózkodási engedély meghosszabbításának fejében bizalmas értesüléseket akartak megtudni.⁵⁸

A terrorizmus elleni harc lehetséges hatása az operatív tevékenységre

Az 1980-as években viszont újabb kihívás jelentkezett: a terrorizmus elleni küzdelem égisze alatt aktivizálódott a biztonsági szolgálat. 1982 folyamán megnövekedett a bombatámadások és fegyveres merényletek száma, mivel úgy tűnt, hogy Franciaország válik a különféle csoportok és egyes közel-keleti országok – Szíria, Irak, Irán, Líbia – kormányai és ellenzéki erői között zajló leszámolások és egymás elleni merényletei helyszínévé. A Renseignements Généraux visszakapta beavatkozási jogkörét, amikor a terrorizmus elleni harc égisze alatt létrejött a Központi Műveleti Csoport (BOC – Brigade Opérationelle Centrale).⁵⁹ Ez a DST és a DGSE, valamint a Bűn-

57. Uo. 87–91.

58. Uo. 91–97.

59. Berlière–Lévy, 2011: 320–340.

ügyi Rendőrség Főigazgatósága (DCPJ – Direction Centrale de la Police Judiciaire) keretében a merényletek utáni nyomozást végző 6-os Osztály (SAT – Section Anti-terrorist) mellett tovább gyarapította az antiterrorista egységek számát.⁶⁰ A terrorizmus elleni küzdelem összehangolására Christian Prouteau csendőr ezredes, a Csendőrségi Beavatkozó Csoport GIGN (Group d’Intervention de la Gendarmerie Nationale) első parancsnoka vezetésével külön akciócsoport alakult Mitterand titkárságán, ez azonban nem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket.⁶¹ A GIGN, amely 1976 óta a Versailles melletti Satory laktanyában állomásozott az 1972-es müncheni túsdrámához hasonló helyzetben, akár külföldön is megküzdhetett a terroristákkal.⁶² Ezzel egy időben létrejött ELI (Equipes Legeres d’Intervention) néven az az egység, amely olyan éles helyzetben léphetett közbe, amikor a GIGN beavatkozása még nem volt szükséges.⁶³ Az MNVK2 felderítői szerint az ellenintézkedések az ügynöki/operatív helyzet veszélyes és alig kiszámítható elemévé válhattak, hiszen megtörtént vagy bejelentett terrorakció pillanatokon belül mindent meg tudott változtatni a körzetlezárásokkal, tömeges ellenőrzésekkel, razziákkal, ugyanakkor számítani lehetett a terrorcselekmények és a bűnözés növekedése folytán is a biztonsági erők keményebb fellépésére.⁶⁴

Levéltári források

ÁBTL (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára)

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyag

A-3655. Francia ügynöki operatív helyzet. 3. Elhárítás, rendőri-, közigazgatási rendszer Franciorszáiban. Helyzet: 1983. 01. 01

Sajtó

Vincour, 1982

John Vincour: France to Produce Neutron Bomb with U. S. Help, Allied Aide Says. *New York Times*, 131. sz. október 15.

60. Hamon–Marchand, 1983: 362–387.

61. Follain, 2001: 168–169.

62. Alary, 2011: 247–251.

63. Matelly, 2006: 64–66.

64. ÁBTL 4. 1. A-3655. 101–110.

Hivatkozott irodalom

Alary, 2011

Alary, Eric: *Histoire de la gendarmerie*. Paris, Perrin.

Arboit, 2014

Arboit, Gérard: *Des Services secrets pour la France. Du Dépôt de la Guerre à la DGSE (1856–2013)*. Paris, CNRS Éditions.

Andrew–Mitrohin, 2000

Andrew, Christopher – Vaszilij Mitrohin: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és nyugaton*. Budapest, Talentum Kiadó.

Arrighi–Asso, 1979

Arrighi, Jean-Pierre – Bernard Asso: *La Police Nationale. Missions et Structures*. Paris, La Revue Moderne.

Bell, 2005

Bell, David S.: *François Mitterand. A Political Biography*. Malden, Polity Press.

Berlière – Lévy, 2011

Berlière, Jean Marc – René Lévy: *Histoire des Polices en France De L'Ancien Régime Á Nos Jours*. Paris, Le Grande Livre Du Mois.

Burdan, 1990

Burdan, Daniel: *DST. Neuf ans à la division antiterroriste*. Paris, Éditions Robert Laffont.

Falligot–Krop, 1989

Falligot, Roger – Pascal Krop: *La Piscine. The French Secret Service since 1944*. New York, Basil Blackwell Ltd.

Falligot–Krop, 1999

Falligot, Roger – Pascal Krop: *DST. Police secrète*. Paris, Flammarion.

Faure, 2004

Faure, Claude: *Aux services de la république du BCRA à DGSE*. Paris, Fayard.

Fischer, 1993

Fischer Ferenc: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai 1941–1991*. Budapest, IKVA.

Follain, 2001

Follain, John: *Carlos, a Sakál*. Budapest, Gulliver Kiadó.

Hamon–Marchand, 1983

Hamon, Alain – Jean-Charles Marchand: *P... comme police*. Paris, Éditions Alain Moreau.

Kecskés, 2013

Kecskés D. Gusztáv: *Magyar–francia kapcsolatok, 1945–1990. Források*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Matelly, 2006

Matelly, Jean-Hugues: *Une police judiciaire... militaire? La gendarmerie en question*. Paris, L'Harmattan.

Merlen–Ploquin, 2003

Merlen, Éric – Frédéric Ploquin: *Carnets intimes de la DST. 30 ans au coeur du contre-espionnage française*. Paris, Fayard.

Okváth, 2013

Okváth Imre: A BM II/1. (Katonai Elhárító) Osztály. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó. 19–45.

Porch, 1995

Porch, Douglas: *The French Secret Services. A History of the French Intelligence from the Dreyfus Affair to the Gulf War*. New York, Farrar, Straus and Giroux.

Sachar, 2000

Sachar, Howard M.: *Israel and Europe. An Appraisal in History*. New York, Vintage Books.

Vié, 1988

Vié, Jean-Émile: *Memoirs d'un directeur des Renseignements généraux*. Paris, Albin Michéle.

Wolton, 1986

Wolton, Thierry: *Le KGB en France*. Paris, France Loisirs.

Kulcsszavak: *hidegháború, hírszerzés, titkos állambiztonsági eszközök és módszerek*

New tenant in the Élysée-palace The French political police with Hungarian eye in years after François Mitterrand was elected president

When the MNVK2 – the Hungarian Military Intelligence Organization – compiled its second operative manual on France in 1983, François Mitterrand had already been the fourth President of the Fifth French Republic for two years. However, the electoral victory of the French Socialist Party did not match with more lax working conditions for the Eastern Bloc intelligence due to the Mitterrand's demonstration of allegiance to the United States and the NATO and the emergence of terrorism as well. The general evaluations of the operational situation made by Military Attaché's Office of the Hungarian People's Republic proved to be adequate, but the description of the French intelligence and security services were full of shortcomings and despite of the fact that information on this subject in general tended to be more accessible than in Britain or in Italy. P. e. 'La Police Nationale', a book written by two retired inspectors named Jean-Pierre Arrighi and Bernard Asso in 1979, revealed the most important aspects on the internal structure of the RG, but the authors of the 1983-operative- manual did not transcend what their predecessors had already reached in 1967.

Híradás

Cseh Gergő Bendegúz

A Történeti Levéltár funkcióváltásai A nyilvánosság lehetőségei a magyar titkosszolgálati levéltárban¹

A Történeti Levéltár (vagy teljes nevén: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) immáron több mint húsz éve működő állami közgyűjtemény, melynek feladatai és prioritásai több ízben is gyökeresen megváltoztak az elmúlt időszakban. Az alábbiakban az elmúlt pár év fejleményeit, az intézmény tevékenységét meghatározó jogszabályi környezet változásait, valamint az információs társadalom kihívásaira adott és adandó válaszait próbálom röviden összefoglalni. Mindehhez azonban – mintegy bevezetésként – szükséges egy rövid áttekintést adni az intézmény létrejöttéről, iratairól és főbb feladatairól.

A Történeti Levéltárat 1997-ben alapította a magyar Országgyűlés, többé-kevésbé a németországi BStU (*Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen*) mintájára. A két intézmény közti hasonlóságokat és különbségeket nincs mód itt részleteiben tisztázni, általánosságban elmondható azonban, hogy funkcióit és az iratok megismerésének feltételeit tekintve több hasonlóságot fedezhetünk fel, mint amennyi különbség elválasztja egymástól a két ország gyakorlatát a szocialista állambiztonsági múlt feltárása terén. Egy általános megjegyzést azonban szabadjon megtennem: a hazai közhiedelemmel ellentétben a teljes iratnyilvánosságot Németországban sem biztosítja a törvény, sőt Közép-Európa később létrejött hasonló levéltáraiban általában kevésbé szigorúak a személyes adatok védelmével kapcsolatos korlátozások – és így az iratok megismerésének feltételei – a német gyakorlathoz képest.²

A Történeti Levéltár 1997-ben jött létre hosszadalmas és a múlttal való őszinte szembenézésbe vetett társadalmi bizalmat erősen erodáló politikai-közéleti viták után. A név egyébként mindvégig problematikus kérdés volt: a korábbi elnevezés, a Történeti Hivatal nem tükrözte az intézmény tudományos és közgyűjteményi jellegét, a 2003. évi III. törvény elfogadása óta használatos név, az Állambiztonsági Szol-

1. Az itt közölt szöveg egy 2019 júniusában a lengyelországi Plock városában rendezett levéltári konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2. Ezzel kapcsolatban lásd: Cseh, 2012.

gálatok Történeti Levéltára ugyanakkor azt sejteti, hogy a levéltár a jelenleg működő szolgálatokkal szervezeti, intézményes összefonódásban, esetlegesen azok alárendeltségében működik.³ Az igazság ezzel szemben az, hogy a Történeti Levéltár valójában egy állami, a magyar Országgyűlés felügyelete alá rendelt szaklevéltár, melyre a 2003. évi III. törvény speciális előírásain túl általánosságban a levéltári jogszabályok és szakmai követelmények vonatkoznak. A Levéltár jelenlegi megnevezése egyébként más szempontból is anakronisztikusnak tekinthető immár. Mivel a 2017. évi törvénymódosítás a jelenleg működő szolgálatok iratkezelésének felügyeletére és irataik majdani átvételére is felhatalmazta az intézményt, ezután a „történeti” jelző használata sem tekinthető indokoltnak.

A kezdetben a Belügyminisztérium József Attila utcai épületének föld alatti pincéjében lévő titkos irattár helyiségeiben megalakított új intézmény alapvető feladata az úgynevezett információs kárptöltés lett, vagyis a szocialista korszak állambiztonsági szerveinek áldozatai számára biztosítani a róluk összegyűjtött adatok ingyenes megismerését. E feladat mellett természetesen garantálni kellett az iratok tudományos kutatásának lehetőségét is, itt azonban az érzékeny személyes adatok (magánéleti információk, szexuális szokásokra, egészségügyi állapotra vonatkozó adatok) kimagaslóan magas aránya miatt az átlagos levéltári szabályoknál szigorúbb feltételeket állapított meg a törvényhozó.⁴ Az intézmény jelentős átalakuláson ment keresztül a 2003. évi III. törvény eredményeként: a jogszabályváltozás új levéltárat hozott létre, felgyorsította az iratátadást, és a közszereplők állambiztonsági múltjának megismerését is lehetővé tette. Az immáron Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára névvel létrejött régi-új levéltár máig a fenti – többször módosított – törvény alapján működik az Eötvös utcai székházban. A név ugyan nem változott meg 2017-ben, az ekkor történt törvénymódosítás azonban legalább olyan fontos változásokat eredményezett az intézmény feladatellátásában, mint a 2003. évi átalakítás. A legfontosabb újítás az intézmény illetékességi körében történt, hiszen ettől az időponttól kezdve a Történeti Levéltár már nemcsak az 1990 előtti állambiztonsági, hanem az 1990 után létrejött nemzetbiztonsági szolgálatok iratainak kezelésére és majdani átvételére is felhatalmazást kapott. Ezzel a módosítással létrejött – Közép-Európában egyébként egyedülként – egy olyan titkosszolgálati levéltár, mely rendszerváltástól függetlenül kezeli (vagy kezelni fogja) a különböző titkosszolgálati iratokat.⁵ A két évvel ezelőtti módosítás másik fontos velejárója, hogy a Történeti Levéltár – az 1990 előtt keletke-

3. Ez a szervezeti megoldás egyébként nem ismeretlen a volt „keleti blokk” országaiban: önálló levéltár híján a titkosszolgálatok jogutódai kezelik a szocialista korszak állambiztonsági iratait például Oroszországban vagy Ukrajnában is.

4. A Levéltárat érintő jogi szabályozásról lásd Kónyáné, 2012.

5. Megjegyzendő, hogy ezzel végleg megtévesztő lett az intézmény elnevezése, hiszen a Levéltár már nemcsak állambiztonsági iratokat kezel, továbbra sem a „szolgálatok levéltára”, hanem az Országgyűlésé, ráadásul nem is „történeti”, hiszen élő kapcsolata és feladatköre van most működő iratkepző szervekkel. Némi iróniával azt is mondhatnánk, hogy a jelenlegi körülményes elnevezésből már csak a „levéltár” titulus állja meg a helyét.

zett források nagyfokú hiányossága miatt⁶ – feladatul kapta azt is, hogy hazai és külföldi közgyűjteményekben feltárja és másolatban beszerezze a magyar vonatkozású állambiztonsági iratanyagot. Ez az új feladatkör a korábbi funkciók változatlan ellátása mellett természetesen rengeteg új kihívást jelent az intézmény számára, ami értelemszerűen újragondolásra készítette a Történeti Levéltár vezetését a prioritások és a rendelkezésre álló erőforrások elosztása tekintetében is.

A Történeti Levéltár alapvető feladatait a jelenlegi jogszabály alapvetően a következőkben határozza meg: 1. az egykori megfigyelték (áldozatok) és családtagjaik információs önrendelkezési jogának gyakorlása, vagyis a „saját” iratok megismerési jogának biztosítása; 2. a kutatási lehetőségek biztosítása; 3. minden egyéb, a levéltári törvény által meghatározott feladat ellátása (vagyis a levéltári anyag őrzése, kezelése, rendezése, segédletek készítése, állományvédelem, sőt immáron gyűjtőterületi feladatok is); 4. a külföldön vagy hazai közgyűjteményekben őrzött, magyar vonatkozású állambiztonsági anyag másolatban való gyűjtése és archiválása.

A Történeti Levéltár előtt álló legkomolyabb kihívások igen sokrétűek, mégis érdemes néhány fő területet kiemelni ezek közül.

a) A levéltárban őrzött iratok iránt rendkívüli érdeklődés figyelhető meg immáron több mint két évtizede, különösen a kutatók körében, akik számára az 1944 és 1990 közötti állambiztonsági iratok különleges és mással nem pótolható forrásanyagot jelentenek.⁷ Emellett természetesen a saját iratait megismerni kívánó 2-3 ezer állampolgár kiszolgálása is folyamatos és rendkívül sokrétű feladatot jelent a Történeti Levéltár munkatársai számára. Az egyéni betekintési kérelmek száma – némileg talán meglepő módon – érdemben alig változik az idő előrehaladtával, hiszen a személyükben érintettek egyre csökkenő száma mellett ma már a másod- és harmadgenerációs kérelmezők jelentik az érdeklődők zömét. A folyamatos érdeklődés azért jelent komoly kihívást a Történeti Levéltár számára, mert a személyes adatok jogszerű védelme többszörösére növeli az iratok előkészítésére fordítandó időt. Ennek az előkészítő munkának az összetettsége és az adatvédelmi szabályok következetes érvényesítése miatt sajnálatos módon csak átlagosan több hónapos várakozás után tud az intézmény érdemi adatokat szolgáltatni az egyéni kérelmezők számára.

b) A mind szélesebb körű, de mind gyorsabb adatszolgáltatás igénye mellett igen lényeges és méltányolható elvárás ugyanakkor mind a kutatók, mind az állampolgárok részéről, hogy levéltári ügyeiket a legkevesebb utazással, nyitva tartási időtől függetlenül, online módon tudják intézni. Ez a – 21. században teljes mértékben indokolt – elvárás azonban mind technikai, mind adatvédelmi szempontból számos új kihívást jelent intézményünk számára is.

6. Ennek okairól lásd: Baráth, 2004.

7. A kutatói érdeklődést jól tükrözik a 2018. évi kutatási statisztikai adatok is: közel négyszáz kutató több mint 3200 alkalommal folytatott kutatómunkát a Levéltárban, és számukra kis híján százezer oldalnyi iratmásolatot készítettek elő a Levéltár munkatársai.

c) A következő komoly kihívást – mint említettük – az iratokban lévő személyes adatok kezelése jelenti az intézmény számára. Közismert, hogy a titkosszolgálatok minden időben előszeretettel gyűjtik az állam és/vagy a politikai rendszer ellenfeleinek személyes adatait, különös tekintettel az olyan, zsarolásra alkalmas érzékeny információkra, mint a szexuális élettel, egészségi állapottal, kóros szenvedélyekkel kapcsolatos adatok. Az intézmény megalakulásától kezdve az egykori áldozatok magánéletének védelme képezte a megbízható és jogszerű működés egyik legfőbb kritériumát, és természetesen az ezzel kapcsolatos megismerési korlátozások jelentették a levéltári gyakorlat legvitatottabb pontjait is. Ezen a téren a kihívás több szempontból is számottevő. Egyfelől az iratok előkészítése során minden egyes dokumentumot oldalról oldalra, sőt sorról sorra ellenőrizni kell, ez pedig rendkívül idő- és munkaigényessé teszi a folyamatot akár kutatók, akár betekintő állampolgárok számára történik az előkészítés. A problémát emellett fokozza, hogy a jogszabályi előírások meglehetősen képlékenyen fogalmazznak a védendő adatok tekintetében, így a Történeti Levéltár munkatársainak folyamatosan vitatható (és nyilván vitatott) döntéseket kell hozniuk abban a tekintetben: mi számít például kóros szenvedélynek vagy szexuális szokásnak. Ezek a munkafolyamatok a digitális iratfeldolgozás és szövegelemzés ma rendelkezésre álló informatikai eszközei segítségével egyelőre nem automatizálhatók, így mindenképpen rengeteg élőmunka befektetését igénylik a levéltárosoktól. Érdeemes hangsúlyozni, hogy az általános adatvédelmi rendelet (*General Data Protection Regulation, GDPR*)⁸ 2016. májusi hatályba lépése, illetőleg 2018 májusától való alkalmazásarendkívüli mértékben megnöveli a személyes adatok védelmének felelősségét minden adatkezelő, így a levéltárak esetében is.

d) A Történeti Levéltár előtt álló számos kihívás közül negyedikként érdemes megemlíteni az 1990 előtti állambiztonsági iratok rendkívül rossz fizikai állapotát. A korabeli titkosszolgálatok ezen iratok jelentős részét évtizedeken keresztül folyamatosan használták és szakszerűtlenül kezelték, a megrongálódott oldalakat rendszeresen ragasztgatták, a dossziékat újra és újra összefűzték, bekötötték. Az ilyen kezelés mellett az iratok jelentős része súlyosan károsodott, sok helyütt adattartalmuk is olvashatatlaná vált már. A Történeti Levéltárnak a fent említett folyamatos érdeklődés kiszolgálása mellett ezért az iratok állományvédelmére, restaurálására is komoly anyagi és emberi erőforrásokat kell fordítania. A tömeges digitalizálás és a digitális formában történő hozzáférhetővé tétel nyilvánvalóan nagyon fontos eszköz az iratok további kímélése és károsodásuk megelőzése szempontjából, azonban a már rongálódott iratok restaurálása, savtalanítása szintén megkerülhetetlenül fontos feladat. Emiatt a Történeti Levéltár nagyszabású állományvédelmi programot is folytat, melynek központi eleme az iratok ún. Neschen-eljárással történő tömeges savtalanítása, mely folyamatot Magyarországon először nálunk sikerült bevezetni, és fenntartani immáron több mint egy évtizede.

8. Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679. rendelete. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

e) A Történeti Levéltár előtt álló kihívások sorában nem hagyható említés nélkül az a hiány, amit az államvédelmi/állambiztonsági iratok korábban is említett, évtizedeken keresztül zajlott, hol kampányszerű, hol módszeres selejtezése és megsemmisítése okozott ezen források köreiben. Az alig becsülhető mértékű pusztulások ellensúlyozására a Történeti Levéltárnak kevés eszköz áll ugyan rendelkezésére, ezeket azonban a lehető legalaposabban ki kell aknáznia. Ilyen lehetőség egyfelől a hazai és külföldi levéltárakban őrzött magyar vonatkozású iratanyagok másoltatása, az oral history-interjúk készítése, vagy az egykori megfigyelték, esetlegesen emigrációs szervezetek magánirat-hagyatékának gyűjtése.

Az itt felsorolt kihívások olyan funkcióváltozásokat és hangsúlyeltolódásokat kényszerítenek ki a Történeti Levéltár munkájában, melyek egy része – kisebb intenzitással ugyan – már több éve zajlik, más része pedig teljesen új feladatként jelenik meg az intézmény hétköznapjaiban. A Történeti Levéltár hagyományos és új feladatainak, illetve az ezzel kapcsolatos kihívásoknak a vázlatos áttekintése után érdemes számba venni azokat a szolgáltatásokat és kezdeményezéseket, melyek révén az intézmény megpróbál megfelelni a fenti elvárásoknak.

A 2017. évi törvénymódosítás több ponton is érintette a Történeti Levéltár illetékességét és feladatkörét. Ezek közül legfontosabb, hogy ettől kezdve az intézmény már nemcsak az 1944 és az 1990 közötti állambiztonsági szervek iratanyagait őrzi és kezeli, de a jövőben át fogja venni az 1990 után létrejött nemzetbiztonsági szolgálatok⁹ – hírszerzés, kémelhárítás, katonai elhárítás, technikai szakszolgálat stb. – iratanyagát is azután, hogy a szolgálatok napi működéséhez azokra már nem lesz szükség. A napi feladatellátásban mindez azt jelenti, hogy a Történeti Levéltár innentől rendszeres felügyeletet kell gyakoroljon ezen szervek iratkezelése felett, másrészt fel kell készülnön az akár minősített iratok átvételére és biztonságos őrzésére is. Ez utóbbi felelősség egyaránt kiterjed a papíralapú és az elektronikusan keletkezett vagy digitalizált iratokra is, ezért a Történeti Levéltárnak az elkövetkező években komoly informatikai és infrastrukturális fejlesztéseket kell végrehajtania a digitális archiválás szakszerű biztosítása céljából.

A két évvel ezelőtti törvénymódosítás másik fontos eredménye, hogy a Történeti Levéltár felhatalmazást kapott a külföldön keletkezett, magyar vonatkozású állambiztonsági anyag feltárására, nyilvántartásba vételére és másolatban való gyűjtésére is. Történelmi okok miatt legnagyobb mennyiségben különböző moszkvai levéltárakban található ilyen iratanyag, ez a 20. századi magyar történelem ismeretében nem igényel különösebb magyarázatot. Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy a magyar állambiztonsági szervezetekben kezdetektől jelen lévő szovjet „tanácsadók”¹⁰ gyakorlatilag minden ügyhöz hozzáfértek, sőt az 1940-es és 1950-es évek nagy koncepciói periei-

9. A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 1. §-a szerint ezek a) az Információs Hivatal, az Alkotmányvédelmi Hivatal, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, valamint a Terrorrelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központ.

10. Lásd ezzel kapcsolatban: Baráth, 2017.

nek többsége egyenesen az ő irányításuk alatt zajlott le. Mivel e perek iratainak nagy részét 1956 után Magyarországon megsemmisítették, a moszkvai levéltárak rejthetik a magyar történelem eme rendkívül fontos forrásainak másolatait, vagy talán éppen-séggel az idehaza eltűnt eredeti iratokat is.

Mindezek miatt az elmúlt két évben munkatársaink komoly energiákat fordítottak e levéltári kapcsolatok kiépítésére és a potenciális iratórzó helyek feltérképezésére, sőt egy intézménnyel, az Oroszországi Állami Katonai Levéltárral (RGVA) már írásbeli megállapodás alapján meg is kezdődött a magyar vonatkozású iratok másoltatása. Hasonlóan gazdag magyar anyagot őriz a romániai CNSAS¹¹ levéltára (az ÁBTL ottani partner-intézménye) az egykori Securitate bel- és külhoni magyarságra vonatkozó tevékenységéről. Szerencsére az évek óta ápolt szoros szakmai kapcsolatok eredményeként az iratmásolatok itt már „üzemszerűen” működik, aminek következtében már több száz ezer oldalnyi digitalizált iratmásolatot sikerült az ÁBTL-ben archiválni.¹² 2019 nyarán sikerült együttműködési megállapodást kötni az ukrán titkosszolgálati levéltárral is, mivel ez az intézmény nagy mennyiségben őriz levéltári forrásokat egyebek mellett Magyarország 1944–45-ös és 1956-os megszállása kapcsán. Reményeink szerint a közeljövőben ez a nexus is közös kiadvány(ok), illetve az ÁBTL-ben archivált iratmásolatok formájában fogja segíteni a hazai tudományos kutatókat és az információs kárpótlás érintettjeit.

Az említett törvénymódosítás következményeként – és természetesen új kihívásokat is generálva – vehette át 2017-ben a Történeti Levéltár az egykori titkosszolgálatok által keletkeztetett és a magyar közéletben elhíresült mágnesszalagokat, szám szerint 18-at. Ezen adathordozók, pontosabban a rajtuk megőrződött adatállományok elemzése önmagában is megérne egy rövid és közérthető összefoglalást, hiszen keletkezésük, történetük és tartalmuk egy háromoldalú, kilenc tagú bizottság egyéves munkájának eredményeként nemrégiben látott napvilágot egy 120 oldalas tanulmányban.¹³ A közel harminc éve „rejtőzködő” adatbázisok feltárása, az adathordozók tartalmának lementése és feldolgozása nemcsak a szocialista korszak megismerésének, de az elektronikus iratok kezelésének szakmai, technikai és jogi problémáira is új fényt vetett. Összefoglalóan annyit érdemes erről megjegyezni, hogy a korabeli szoftveres környezet és a szükséges metaadatok hiányában, a jogi és történelmi értelemben vett hitelesség garanciái nélkül ránk maradt adatsorok a múlt feltárásához döntő jelentőségű bizonyítékokat nem, legfeljebb a teljes kép árnyalásához szükséges mozaikdarabkákat jelenthetnek.

11. Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság). <http://www.cnsas.ro/index.html>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

12. Ezeket az iratmásolatokat az ÁBTL iratanyagán belül kialakított külön-gyűjteményben, a II. Levéltár 7. szekciójában helyeztük el.

13. A jelentés szövegét lásd: https://www.ABTL.hu/magnesszalag_jelentes. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

A kutatói elvárások teremtette kihívásokra reflektáló legfontosabb – és Magyarországon egyedülálló – szolgáltatás, hogy a Történeti Levéltár immáron évek óta közvetlen hozzáférést biztosít egyedi, központi adatbázisához a tudományos kutatók számára akár helyben, akár az interneten keresztül. Az adatvédelmi szabályok szigorúsága miatt ez egyelőre nem jelent teljes körű, a digitalizált iratok megismerését is magában foglaló online szolgáltatást, de a több mint nyolcszáz ezer nevet és több mint kétszáz ezer dosszié részletes adatait tartalmazó adatbázis távoli elérése így is egyedülálló lehetőséget kínál minden tudományos kutató számára. Megjegyzendő, hogy a Történeti Levéltár jövőre induló hétéves fejlesztési terveinek első fázisában már a teljes körű online kutatási lehetőség biztosítása is szerepel, ami új szintre emeli majd a korszak feltárásának és megismerésének terén nyújtott levéltári szolgáltatásokat.

A közel ötmillió oldalra rúgó digitalizált iratállomány elektronikus kutatása – mint említettem – egyelőre nem biztosított az interneten keresztül, viszont az intézmény székhelyén működő digitális kutatóteremben már évek óta minden tudományos kutató igénybe veheti ezt a szolgáltatást. Ez a lehetőség ugyanakkor egyúttal kényszer is, hiszen az eredeti iratanyag védelme érdekében a már digitalizált dokumentumokat csak ebben a formában tesszük elérhetővé és használhatóvá. Ez a megoldás mindkét fél számára haszonnal jár, hiszen a kutató mennyiségi és időbeli korlátozás nélkül sokkal nagyobb, ráadásul jobban is olvasható iratmennyiséggel dolgozhat egyszerre, a levéltárosok számára pedig az előkészítés, adminisztráció, szállítás területén jelent komoly energia- és időmegtakarítást a belső hálózaton történő online kutatás.

A tudományos kutatók egyedi jogosultságokon alapuló „kiváltságai” mellett a Történeti Levéltár több területen igyekszik a szélesebb nagyközönséget is elérni és megszólítani szolgáltatásaival. Ezek közül legfontosabbak a levéltári anyag feldolgozásán alapuló nyilvános adatbázisaink, mint az egykori állambiztonsági szervek vezetőinek archontológiája,¹⁴ az állambiztonsági parancsgyűjtemény,¹⁵ az online fotóadatbázis, az 1986-os atomkatasztrófa irataira épülő Csernobil-archívum¹⁶ vagy az 1988–1989-es rendszerváltó tüntetések honlapja.¹⁷ Ezek a folyamatosan bővülő adattárak bárki számára ingyenesen, korlátozás nélkül elérhetők az intézmény honlapján keresztül, és nagyban hozzájárulnak a korszak e speciális területének megismertetéséhez.

Az internetes adatbázisok mellett egy igen népszerű szolgáltatást is létrehozott és üzemeltet a Történeti Levéltár. Több éve nagy siker kíséri az 1950-es évek elején működött politikai kényszermunkatáborok működését bemutató, sőt az egyes helyszi-

14. <https://www.ABTL.hu/ords/archontologia/f?p=108:1>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

15. <http://www.abparancsok.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

16. <http://www.csernobil-archivum.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

17. <http://www.tuntetes-archivum.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

neket háromdimenziós virtuális modell formájában is megjelenítő applikációnkat, mely az interneten keresztül,¹⁸ illetve a leghírhedtebb kényszermunkatábor területén, Recskén működő állandó kiállításunkon felállított érintőképernyős számítógépen is folyamatosan megtekinthető.

Az internetes adatbázisok folyamatos építése mellett a Történeti Levéltár a klasszikus publikációs formákat is igyekszik felhasználni a korszak történeti eseményeinek bemutatására. E tevékenység körében két évtizedes fennállás alatt hozzávetőleg kilencven önálló vagy koprodukcióban készült kötetet jelentetett meg az intézmény. A megjelent publikációk meglehetősen vegyes tematikájúak: számos forrásközlő kötet mellett évkönyvek, konferenciakötetek, önálló monográfiák, életrajzi kötetek, de még a korszak állambiztonsági történetébe ágyazott kalandregény is napvilágot látott. A tavalyi évben például munkatársaink megjelentettek egy monográfiát az állambiztonság és a labdarúgás kapcsolatáról,¹⁹ egy másik kötetünk a titkosszolgálatok fedővállalatainak történetét vizsgálta,²⁰ ezenkívül az 1951-es budapesti kitelepítésekről tartott konferenciakötetet,²¹ valamint a csernobili katasztrófa hazai forrásait tartalmazó – a Magyar Nemzeti Levéltárral közösen készített – forrásgyűjteményt²² is bemutathattuk a Levéltárban.

A Történeti Levéltár tudományos tevékenységének közzétételében meghatározó szerepet játszik a *Betekintő*²³ című negyedéves online folyóiratunk, mely immáron tizenharmadik éve közöl a korszakkal és a titkosszolgálatok történetével kapcsolatos hazai és külföldi tanulmányokat, forrásközléseket és recenziókat. A folyóirat mára az egyik legelfogadottabb és leggyakrabban hivatkozott történelmi periodikává vált Magyarországon.

Mivel a szorosabban vett szakmai közönségnek – vagy fogalmazzunk így: a szak-történészeknek – szánt fenti publikációk meglehetősen szűk (bár fontos) részét képezik a levéltári szolgáltatások „célközönségének”, intézményünk folyamatosan keresi a lehetőséget a szélesebb nyilvánosság megszólítására is. Ezt a célt szolgálják például a havi rendszerességgel megtartott ún. kávéházi előadások, melyeken egy szakértő kollégánk vagy külső kutatónk által megtartott előadás kapcsán kínálunk beszélgetési lehetőséget és kávéházi körülményeket az érdeklődők számára. Ugyancsak komoly, általában a befogadóképesség határait feszegető érdeklődés kíséri a Levéltár havonta jelentkező dokumentumfilm-klubját, melyen a korszakkal foglalkozó mozgóképes

18. <http://www.munkataborok.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

19. *Takács*, 2018.

20. *Borvendég*, 2018.

21. Gyarmati–Palasik, 2018.

22. *Csernobil*, 2018.

23. <http://www.betekinto.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Az intézmény fontos célközönségének tekinti a hazai egyetemek történész-, jogász-, politológushallgatóit, sőt a történelemre specializálódó gimnáziumi csoportokat is – mivel közülük kerülhetnek ki a jövő levéltári kutatói, de esetleg az intézmény majdani munkatársai is –, ezért számukra rendszeresen ingyenes előadásokat, rendező történelemórákat és levéltár-bemutató látogatásokat szervezünk.

A Történeti Levéltár évek óta igyekszik megnyitni kapuit a nagyközönség előtt, amihez kiváló keretet biztosítanak az olyan országos vagy akár nemzetközi rendezvények is, melyek egy időben teszik lehetővé máskor nem látogatható közintézmények megismerését. Ilyen rendezvények pl. az ún. Kulturális Örökség Napjai, a Kutatók Éjszakája, a Levéltári Piknik, de legutóbb az Irodalom Éjszakája című rendezvény-sorozat egyik helyszínéül is kiválasztották a Levéltár Eötvös utcai székházát.

Szintén a szélesebb közönség elérését szolgálják a Történeti Levéltár időszakos helyi, illetve vándorkiállításai, ez utóbbiak immáron már nemcsak az ország különböző múzeumai, művelődési házai és kiállítóhelyei között vándorolnak folyamatosan, de mind gyakrabban igénylik azokat határon túli magyar felsőoktatási intézmények vagy közösségek is. A számos kiállítás közül egyre konkrétan is szeretném felhívni a figyelmet: az „56 Graffiti” című kiállítás²⁴ egy művészeti középiskolások számára kiírt pályázat eredményeként jött létre, ahol a diákok a Levéltár fényképanyagára reflektálva készíthettek plakátterveket az 1956-os forradalom 60. évfordulója alkalmából.

Eredetileg a fiatalabb generációk elérését szolgálta volna, hogy az intézmény a közösségi média legnépszerűbb alkalmazása révén is kommunikálja tevékenységét, és bemutassa iratait, az elmúlt évek tapasztalatai szerint azonban a szakmai közönség, a sajtó munkatársai vagy a nyugdíjas generáció legalább olyan intenzitással használja tájékozódási pontként ezt a felületet, mint a fiatalok. A Történeti Levéltár rendszeres és igen aktív, ráadásul nem csak hírekre, de az 1990 előtti korszak fontosabb állambiztonsági történéseire is rendszeresen reflektáló tevékenysége ezen a téren azt eredményezte, hogy mára az ÁBTL a legnépszerűbb és legintenzívebben követett hazai levéltári intézménnyé vált ezen a fórumon.

Szerénytelenségnek tűnhet, de nem hallgatható el, hogy a Történeti Levéltár a hazai családtörténeti kutatások szakszerű és eredményes támogatása okán nemrégiben elnyerte Az Év Kutatóhelye megtisztelő címet a Magyar Családtörténet-kutató Egyesülettől.

Végezetül szabadjon néhány szót ejteni azokról a fejlesztési tervekről, melyek révén a Történeti Levéltár az elkövetkező években tovább kívánja szélesíteni ismertségét, és mind sokoldalúbbá kívánja tenni a korszak bemutatásának lehetőségeit.

I. A már jelenleg is több millió oldalnyi digitalizált iratanyag mind hatékonyabb feldolgozása, az állambiztonsági iratok mélyebb összefüggéseinek automatizált elemzése és új típusú kutatási irányok biztosítása céljából tervezzük kihasználni a modern számítógépes adatbányászat (*data mining*) nyújtotta lehetőségeket. Ezt a szolgálta-

24. https://www.ABTL.hu/szolgáltatások/nyilt-ter/virtualis_kiallitas/56_graffiti. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

tást a közeljövőben mind a belső feldolgozó munka, mind pedig a kutatók rendelkezésre kívánjuk majd bocsátani a minél gyorsabb és árnyaltabb elemzési lehetőségek biztosítása érdekében.

II. Az iratanyag kutatásának jelenleg még komoly akadályát képezi, hogy a digitalizált dokumentumok csak helyben, a Történeti Levéltár kutatótermében érhetők el. Amennyiben a teljes kutatási folyamatot sikerül kellő adatbiztonsági fejlesztések után az internetes felületen keresztül is biztosítani, az nagyságrendekkel megnövelné az iratok „hasznosulásának” lehetőségét a vidéken vagy külföldön élő, esetleg csak a kutatótermi nyitva tartáshoz alkalmazkodni nem tudó kutatók körében.

III. A számos ok miatt hiányos iratanyag pótlása rendkívül fontos új feladatot jelent az intézmény munkatársai számára. A külföldi levéltárakban (elsősorban Oroszországban, Ukrajnában és Romániában) őrzött magyar vonatkozású iratanyag feltárása és másolatban való hazahozatala alapvető hozzájárulás lehet a korszak és a hazai állambiztonság történetének feltárásához, ezért munkatársaink ezen a téren kénytelenek lesznek nagyon sok erőfeszítést tenni. Ugyanígy komoly – és sajnos veszélyeztetett helyzetben lévő – forrásanyagnak számít a magyar emigrációs szervezetek vagy jelentős emigráns személyiségek kallódó irathagyatéka, ezért ezeket a hagyatékokat a lehető leggyorsabban fel kell mérnie és a lehetőségek szerint idehaza archiválnia intézményünknek.

IV. A Történeti Levéltár iratfeltáró és publikációs tevékenységét közelíteni szükséges a hazai közoktatási tananyaghoz és tantervekhez, valamint a felsőoktatási elvárásokhoz, ezért olyan internetes, interaktív oktatási segédanyagok fejlesztésében és szolgáltatásában is részt kell vennünk a közeljövőben, melyek az 1944 utáni magyar történelem eredményesebb és hatékonyabb megismerését is elősegítik.

A Történeti Levéltár nemrégiben elfogadott és az Országgyűlés által támogatott, 2020 és 2027 közötti intézményfejlesztési stratégiájában a most vázolt feladatok kiemelt helyen szerepelnek. A Történeti Levéltár elkövetkező hét éve meghatározó jelentőségű lesz tehát abból a szempontból, hogy meg tud-e felelni a fenti sokoldalú kihívásnak, és egyszerre tud-e megalapozott szakmai tartalmat a legkorszerűbb eszközökkel közvetítő, nyitott állambiztonsági archívummá válni a szocialista korszak iratai tekintetében, ugyanakkor a legszigorúbb titokvédelmi követelményeknek is megfelelő, hiteles nemzetbiztonsági levéltárként funkcionálni az 1990 után keletkezett iratok kezelése terén.

Hivatkozott irodalom

Baráth, 2004

Baráth Magdolna: Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése. In: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 255–279.

Baráth, 2017

Baráth Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Borvendég, 2018

Borvendég Zsuzsanna: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Titkosszolgálati vállalatalapítások és valutakitermelés a Kádár-rendszer idején*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Cseh, 2012

Cseh Gergő Bendegúz: Stasi-iratok – kvázinyilvánosság. Gondolatok az egykori keletnémet állambiztonsági források kezelése kapcsán. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_2_cseh.pdf. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Csernobil, 2018

Cseh Gergő Bendegúz – Haász Réka – Katona Klára – Ring Orsolya – Tóth Eszter (szerk.): *„Ez a sugárzás nem ismer határokat”. Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről*. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó.

Gyarmati–Palasik, 2018

Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből*. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó.

Kónyáné, 2012

Kónyáné dr. Kutrucz Katalin: A Történeti Levéltár működésének jogi keretei és annak változásai. *Betekintő*, 3. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_3_kutrucz_0.pdf. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Takács, 2018

Takács Tibor: *Büntetőterület. Hatalom és futball a szocialista korszakban*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Kulcsszavak: történeti emlékezet, Történeti Levéltár

The functional changes of Historical Archive

The possibilities of publicity in the Hungarian secret police archive

The Historical Archives (of the Hungarian State Security) is a national archive in Hungary that has been operating for over twenty years and whose tasks and priorities have been subject to repeated and drastic changes in the course the last two decades. This study summarizes the most recent developments, changes in the legislative environment that determines the activities of the institution, the most relevant tasks we have to fulfil and our answers to the challenges posed by information society. Among the most important tasks the study lays the emphasis on the online research solutions, uncovering of relevant state security records found in foreign archives and traditional or online publication tools and methods. The 2020–2027 institutional development strategy of the Historical Archives has been accepted and supported by the Hungarian National Assembly, and includes the high-priority tasks. The next seven years of the Archives will be crucial in terms of whether the institution will be able to respond to current challenges and simultaneously fulfill its obligations, and becoming an open state security archive with regard to the documentation of the socialist era, while also complying with strict confidentiality requirements and operating as an authentic national security archive in the course of managing post-1990 documentation.

Közlemények

Orbán-Schwarzkopf Balázs

Az Onódy-ügy különös mellékszereplője: Szóbel Ármin története

Bevezetés

A korai Kádár-korszak meghatározó politikai skandalumát jelentette az 1964 végén kipattant ún. Onódy-ügy, amely eredendően gazdasági visszaélésnek indult, ám szövvényes, a pártvezetésen belüli erőviszonyokat is felforgató történetté vált. Az eseményekről több feldolgozás is napvilágot látott.¹ Most egy olyan mellékszálát szeretnénk bemutatni, amelyről eddig nem esett szó.

Egy néhány héttel Onódy Lajos, az Éttermi és Büfé Vállalat vezetőjének letartóztatását követően kelt hálózati jelentésben a következőket tudhatjuk meg egy évvel korábban bekövetkezett légi katasztrófa kapcsán. A Malév menetrendszerű járata 1962. november 23-án zuhant le Párizs mellett, s ehhez kapcsolódott a „Tölgyfai János” fedőnevet viselő ügynök beszámolója: *„A legfelsőbb vezetők hallgatólagos tudtával a Debreceni Gyógyszeráru Gyár »heroint« állított elő, melyet magas állású funkcionáriusok, akikben bízni lehetett, vitték ki külföldre, Párizsba, Londonba. Ez akkor tudódott ki, amikor másfél évvel ezelőtt Párizsban lezuhant egy MALÉV utasszállító gép és a roncsok között vizsgálat során találtak »heroint«. Innen eredt az »INTERPOL« nyomozása és ennek következményeképpen tudható be Fehér Sándor öngyilkossága is.”*²

Sajnos az Onódy-ügyre vonatkozó operatív dossziék nincsenek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának őrzetében. Az operatív nyilvántartó kartonok szerint az ügyre vonatkozó felderítési anyagokat az O-12691 számú dossziéba iktatták dr. Kelemen Imre nevére, és e terjedelmes ügycsomó összesen hét kötetből állt. Ugyancsak ehhez az ügyhöz kapcsolódott az O-12686 számú dosszié, amely Tódor Géza nevét viselte.

Barna István, a Budapest Táncpalota helyettes vezetője, nem mellékesen Onódy Lajos beosztottja, és a Budapest Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának „Lengyel Gyula” fedőnevű hálózata, minden kommentár nélkül az alábbiakat

1. Tischler, 2003; 2004; Odze, 2017.

2. „Tölgyfai János” jelentése, 1965. január 30. ÁBTL 3.1.2. M-36253. 37.

közölte tartótisztjével: „*Onódy Lajos ügyében városszerte tartja magát a heroin csempészs is, most már nem Szepesivel kapcsolatban beszélnek, hanem a hidegtálakkal történő csempészésről beszélnek.*”³ A jelentést vevő Solti Elemér rendőr őrnagy a nyomaték kedvéért a heroincsempészs szót aláhúzta.

De vajon indult-e nemzetközi vizsgálat heroin-ügyben? A kérdésre a választ Ritterodesz Zoltán, a Borsod megyei Rendőr-főkapitányság munkatársa adta meg, aki többek között a hadiiparban érintett Diósgyőri Gépgyár elhárítását is végezte, amikor „Dávid János” fedőnevű hálózatának jelentését értékelve az állítólagos kábítószerügyről a következő megjegyzést tette: „*Az nemzetközi viszonylatban is nagy port vert fel, mert az Interpol is kérte a beavatkozását.*”⁴

Barna István az Onódy-perben tanúként szerepelt. Tihanyi Sándor ezredes, a Budapesti Rendőr-főkapitányság helyettes vezetője az egyik vallomáshoz a következő megjegyzést fűzte: „*Barna István csak azért szerepel tanúként az Onódy ügyben, mert ellenkező esetben szélesíteni kellett volna az ügyet, többek között ki kellett volna terjeszteni az ügyet Barna főnökére és még több személyre.*”⁵

Figyelemre méltó az is, hogy Barna szerint Onódynak nemcsak jó kapcsolatai voltak a moszkvai vezetéssel, hanem egy időben orosz származású barátnője is volt: Ludmilla Korzakova táncosnővel jegyben jártak. Korzakova Onódyt erőszakos és durva embernek írta le. Az orosz hölgy 1956-ban magyar származású férjével disszidált és az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, ahol balettiskolát alapított.⁶

Barna István egy másik jelentésben azt is elmondja magáról, hogy jó viszonyt ápolt korábbi apósával, Alejandro Hodosival, aki 1944-ig a Dr. Wander Gyógyszer- és Tápszergyár kereskedelmi főosztályvezetőjeként dolgozott. A kőbányai Wander elődje volt az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyárnak (EGYT), amely 1985-ben az EGIS Gyógyszergyár nevet vette fel, és manapság is sokan így ismerhetik. Hodosi 1945-ben Argentínába disszidált, de 1948-ban visszatért és a Nehézipari Minisztériumban helyezkedett el, ahonnét a Kőbányai Gyógyszergyár kereskedelmi igazgatói pozíciójába helyezték át. 1953-ban azonban lefokozták, majd nyugdíjazását kérte, és 1956-ban újból Argentínába költözött. Barna István megemlítette róla, hogy igen jó barátságban volt Hamburger Lászlóval, a Medimpex vezérigazgatójával.⁷ A Medimpex később többször megbukott illegális kábítószer-kereskedelemmel.

Egy csempész színre lép

A kábítószer szerepe az Onódy-ügy során elsősorban Szóbel Ármin esetében mutatkozott meg. Az iratokban folyamatosan leánykereskedőnek titulált Szóbel 1945-ben

3. „Lengyel Gyula” jelentése Onódy Lajos ügyéről, 1964. december 3. ÁBTL 3.1.2. M-24612. 323.

4. „Dávid János” hangulatjelentése, 1964. december 9. ÁBTL 3.1.2. M-37355. 70–71.

5. Barna István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1964. november 20. ÁBTL 3.1.9. V-151696/2. 324.

6. „Lengyel Gyula” jelentése a Budapest Táncpalotáról, 1965. június 18. ÁBTL 3.1.2. M-24612. 374.

7. ÁBTL 3.1.9. V-151696/1. 265.

távozott Magyarországról. Erről így ír az egyik jelentés: „Szóbel Ármin 1945-ben hagyta el Magyarországot, saját bevallása szerint munkaszerződéssel vándorolt Ausztriába. A kérdőíven említést tesz arról, hogy a budapesti szovjet parancsnokság engedélyével hagyta el az országot. A bécsi szovjet parancsnokság engedélye alapján lehetőséget kapott varieté műsorok megszervezésére.”⁸ Más változat szerint feleségével 1947–1948 körül szökött ki Magyarországról, és az ausztriai szovjet zónában legális mulatót alapítottak.⁹ A szórakozóhelyet együtt vezette feleségével, a litván származású Grajonza Szonjával, akivel Budapesten ismerkedett meg. Grajonza meg nem erősített információk szerint korábban a leningrádi balettegyüttesben táncolt.¹⁰

Szóbel Ármin rendszeresen, általában sportvezetőként utazott vissza Magyarországra. Ilyen esetekben a rendőrséget és titkosszolgálatokat is felügyelő Belügyminisztérium alá tartozó Újpesti Dózsa meghívására látogatott hazánkba. Ez a momentum azért is érdekes, mert az egyik magyarországi kapcsolatának elmondta, hogy rendőrtiszt tárgyalópartnerei megsúgták neki, hogy a magyar elhárítás figyeli a tevékenységét.¹¹ Más forrásban pedig azt olvashatjuk, hogy dr. Dániel Ernő rendőr ezredessel, a klub elnökével is kapcsolatban állt.¹² Maga az a körülmény is figyelemre méltó, ahogy a Belügyminisztérium sportegyesülete átvette, miután leánykereskedelem miatt a Nemzetközi Koncert Iroda megszüntette vele a kapcsolatot: „Szóbel Ármin menedzserrel az Újpesti Dózsa 1963 óta áll sportüzleti kapcsolatban. E nexus csak azután kezdett élnkülni, miután Szóbel a budapesti Nemzetközi Koncert Iroda ismert okoknál fogva a kapcsolatot megszakította. Szóbel ezt követően a magyarországi beutazásait sportvonalra tette át. Beutazásai alkalmával túralehetőségek miatt tárgyalásokat folytatott a Vasas és az Újpesti Dózsa elnökségével is. Szóbel Ármin későbbi tárgyalásai az Újpesti Dózsára korlátozódtak. Szóbel Ármin több éves beutazásai eredménytelenek voltak. Az Újpesti Dózsa labdarúgó szakosztályának eddig csak egy túrát szervezett.”¹³ Ez az 1966-os Internazionale Milano – Újpesti Dózsa barátságos mérkőzés volt.

Szóbel mulatóiba Magyarországról keresett munkaerőt, nemcsak táncosnőket, hanem például artistákat is. Az általa kivitt lányoknak csak egy része tért vissza, őket az állambiztonság részletesen kihallgatta. Akik nem jöttek haza, azoknak a közeli hozzátartozóit keresték meg. Beszámolóikból fény derül alkalmazásuk körülményeire is. Egyikük leírta, hogy Ausztriában, Libanonban és Egyiptomban voltak fellépéseik.

Szóbel gyakran megfordult a Budapest Táncpalotában is, ahol lányokat toborzott külföldi munkára. A titkosszolgálatok ellenőrzése alatt álló Táncpalota munkatársai

8. Jelentés Szóbel Ármin ügyében, 1967. március 16. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 15.

9. Tájékoztató jelentés, 1968. március. 8. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 120–121.

10. Feljegyzés „Manager” ügyében, 1968. május 4. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 161.

11. Tájékoztató jelentés Szóbel Hermann ügyében, 1968. május 17. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 163.

12. „Erika” fedőnevű ügynök jelentése, 1968. január 4. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 72.

13. Tájékoztató jelentés, 1967. július 13. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 23–24.

közül nemcsak a hely akkori vezetőjével, Egri Borisszal ápolt jó viszonyt, hanem az Onódy-ügyben érintett korábbi üzletvezető-helyettessel, Barna Istvánnal is, aki ekkor a Pannónia Szálloda és Étterem Vállalat központ előadójaként dolgozott, egy későbbi forrás már a cég reklámfőnökének nevezi.¹⁴¹⁵

Barna István akkor került ismét előtérbe, amikor dr. Tímár György, Onódy Lajos ismerőse, valamint az Onódy ügy egyik mellékszereplőjének az ügyvédje nyomásgyakorlás vagy pénzkereset céljából megpróbálta az ügy lefotózott vádiratának és az Onódy családjától kapott néhány fényképnek a külföldre csempészését. Ez utóbbi negatívokon Onódy magas rangú vezető politikusokkal volt látható. Ezeken a képeken Tischler János tanulmánya szerint Onódy Hruscsovval, Kádárral, Nezvállal és Szalayval szerepelt.¹⁶ Szalay József 1963-tól a Legfelsőbb Bíróság elnöki posztját töltötte be, Nezvál Ferenc pedig igazságügy-miniszter volt 1957-től 1966-ig. Tímár többek között a bécsi amerikai nagykövetségnek is megpróbálta eladni az anyagot, de ők előbb látni akarták, mielőtt fizettek volna érte. Tímár nem tudott gyorsan megszabadulni a negatívoktól, így végül dr. Köves Tamás fotóriporterig jutott, akit családi kapcsolatok révén ismert, és rábízta a képeket. Köves az egyik amerikai hírügynökség munkatársának adta ki magát, ehhez képest a bécsi magyar nagykövetségre ment, ahol végül 15 000 schillingért megvásárolták tőle a felkínált dokumentumokat. Állítólag ő is ennyit fizetett értük. Kövesnek a mit sem sejtő Tímár újabb anyagokat is ígért, aki ezért a megbízásért ezer dollárt kért a magyar államtól. Az átadott mikrofényképezőgépből azonban nem tudtak adatot kinyerni. Amikor Kövest az eset után megpróbálták számon kérni, megtagadta a további együttműködést, és az ezer dollárt sem fizette vissza.¹⁷ Köves úgy emlékezett az esetre, hogy az iratok átadása előtt értesült Tímárt letartóztatásáról és arról, hogy a szintén letartóztatott Barnát meg már ki is engedték. A fejlemények hatására megijedt, és megsemmisítette a negatívot.¹⁸

Köves elmondása szerint a második rész futárral érkezett. A futár pedig nem volt más, mint Barna István, aki a bécsi „Casanova” bár egyik vezetőjének adta azt át. A „Casanova” képbe kerülése több szempontból is figyelemre méltó. A bár tulajdonosa Schwalbe Armand volt, aki Budapesten született, és gyakran utazott Magyarországra, mivel közeli hozzátartozói közül testvére itt élt, és ez kellő legális fedést jelentett az országba való belépéshez. Társa a ma Ukrajnához, 1921-ben Romániához, 1945 után pedig annak felbomlásáig a Szovjetunióhoz tartozó Csernovicban (Csernovci) született Laufer Abraham Bert lett. Barna Laufernek adta át a dokumentumokat, aki Köveshez juttatta el őket. Hogy még egy csavar legyen a dologban, Barna

14. Jelentés „Manager” ügyében, 1968. február 12. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 123.

15. Jelentés Rajos Gyula előzetes letartóztatott operatív ellenőrzése ügyében, 1973. február 5. ÁBTL 3.1.5. O-15453/9. 61–64.

16. Tischler, 2004: 260.

17. Jelentés Tímár György és társai ügyében, 1965. szeptember 13. ÁBTL 3.1.9. V-151696/1. 122–125.

18. Távirat Bécsből, 1965. szeptember 3. ÁBTL 3.2.4. K-1699. 105.

és Laufer onnan is ismerhette egymást, hogy Barna felesége a „Casanova” bárban állt alkalmazásban, mint táncosnő.

Barna vagy „Lengyel” 1965 áprilisában egy hónapra Bécsbe utazott. Az utazásról 27 oldalas jelentést írt. Ebből néhány momentumot kiemelnék. A „Casanova” egy másik, Barnával beszélgető, sorsa alakulásával elégedetlen magyar táncosnőjének a gondolatai így jelentek meg a dokumentumban: *„Elmondta, hogy a régi ügynöke Szóbel tette őt tönkre. Barna kérdésére zavarosan valami morfiumpor históriáról kezdett el mesélni és megkérdezte Barnát hogy mit csináljon.”*¹⁹

Barna István találkozott Judea, más dokumentumokban Juda Frankel bécsi ékszerésszel is. Róla a következőket írja: *„Frankel nagyon megörült Barnának, kicsit beszél magyarul is, felesége magyar táncosnő, 15 éves házasság. Frankelről Bécsben úgy tudják, hogy az elmúlt hónapokban nagyarányú csempészügyben lebukott és többszáz ezer schillingre büntették. Frankel élénk összeköttetésben van a magyar Artex vállalattal és a Magyar Nemzeti Bankkal. A Bankban Fekete igazgatóval szokott üzletileg tárgyalni.”*²⁰

Barna megbeszélést folytatott Franz Cyrusszal, a UPI amerikai hírügynökség bécsi irodájának vezetőjével is, sőt, a bécsi útra is az ő meghívólevelével kerülhetett sor. Ez arra utalhat, hogy Barna személye felkeltette az amerikaiak érdeklődését. Cyrus és Barna, egy harmadik személy társaságában, közösen mentek a Casanova bárba. A műsor után Cyrus *„többek között elmondta, hogy ő Pesten nem akarta Barnának elmondani, hogy a Casanova egy nagyon rosszul vezetett és rosszul menő üzlet. Újból elismételte azon megállapítását, amely szerint Bécsben el van terjedve, hogy az üzemben az Osztrák Kommunista Párt pénze van és ezért nem népszerű az üzlet.”*²¹

Visszatérve Szóbelra, 1968. december 29-én Budapestre érkezett, és tárgyalásokat folytatott Boross Évával, a Kis Royal bár énekesnőjével annak esetleges szerződötetéséről. Az elhárítás szerint Borossal a katonai titkosszolgálat, az MNVK/2 foglalkozott. A tárgyalásokon az éjszakai élet közismert figurája, György Bertalan kötő kisiparos közvetített.²²

Egy másik hálózati jelentés azt is megemlíti, hogy Szóbel részt vett a kábítószer-kereskedelemben, ügyletei emiatt Ausztriában eljárás alá vonták.²³ Mivel Szóbel az osztrák és más külföldi hatóságok látókörében volt, ejtették a vele való kapcsolatot, és kiutasították az országból. De nem csak Magyarországról: csempésztevékenység miatt ekkor már nem utazhatott Törökországba, Portugáliába, Egyiptomba, Libanonba és Görögországba sem.²⁴

19. Jelentés Barna István, Budapest Táncpalota üzletvezetőjének 1965. április 10.–május 10. bécsi útjáról, 1965. május 22. ÁBTL 3.1.2. M-24612. 343.

20. Uo. 355.

21. Uo. 349.

22. Tájékoztató jelentés Szóbel Ármin ügyében, 1968. január 10. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 87–88.

23. Feljegyzés „Manager” ügyében, 1968. május 4. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 161.

24. Feljegyzés Nagy Katalinnal történő beszélgetésről, 1967. augusztus 2. ÁBTL 3.1.5. O-13181. 98.

Miután Szóbel felesége a Szovjetunióból származott; szovjet engedéllyel hagyta el Magyarországot; szovjet engedéllyel telepedett le Bécsben; szovjet engedéllyel éjszakai mulatót nyitott; ezekben lányokat futtatott, akiket a titkosszolgálatok által ellenőrzött pesti éjszakából verbuvált, majd megmozgatta őket a Közel-Keleten, amelyek a szovjet titkosszolgálatok számára fontos terepnek számítottak; ráadásul beutazásai a Belügyminisztérium sportegyesületének, az Újpesti Dózsának a meghívására történtek (mindezek mellett még kábítószerrel is kereskedett), az elhárításnál felmerült a gyanú, hogy Szóbelt esetleg a szovjet elvtársak foglalkoztatják. *„Tisztázandó lenne az, hogy Szóbel a szovjet elvtársak foglalkoznak-e, vagy sem.”*²⁵

Ugyan Szóbelt 1968 májusában kitiltották az országból, de üzlettársa, Emerich Csillag szerint tovább folytathatta tevékenységét. Csillag Imre, szintén ismert játékosügynök, azt mondta, hogy Szóbel 1968–1970 között többször járt a Szovjetunióban, és kötött le mérkőzéseket szovjet klubcsapatok részére.²⁶

Epilógus

Az üzleti életben játszott szerepén túl Szóbel Ármin rendszeresen publikált az *Új Magyarország* című, szélsőséges, nyilaskeresztes emblémával megjelenő bécsi lapban, amely abban az épületben működött, ahol az irodája is megtalálható volt.²⁷ Más dokumentum szerint egyenesen a „legvadabb reakciós lap” kiadásában is szerepet vállalt.²⁸

Az említett bécsi ékszerész, Franklin felesége, Csillag Anna 1949-es disszidálásáig az ÁVH informátora volt. 1953-ban kötött házasságot férjével, és az ékszerboltot is közösen vezették. Csillaggal a hírszerzés mint szervezési jelölttel foglalkozott „Sellar Marianne” fedőnéven. Az Artex vállalattal lefolytatott üzleti tevékenységük 1962-ben közel 150 000 USA dollár értékű volt. Az egyik összefoglaló jelentés így emlékezik meg személyükről: *„Az ügynöki úton beszerzett és a baráti állambiztonsági szervek adataiból ellenőrzötten megállapítható, hogy »Sellar« és férje diplomatákon keresztül csempésztevékenységet folytat Csehszlovákia, Lengyelország és Románia felé.”*²⁹ Ezek után nem túlzás azt állítani, hogy a csempészek útjai sokszor keresztették egymást, akár prostitúcióról, akár kábítószer-kereskedelemtől, akár a politikai rendőrség számára történő információszállításról volt szó.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

25. O-13181. Jelentés Szóbel Ármin ügyében, 1967. március 17. ÁBTL 3.1.5. 15–16.

26. Jelentés Szóbel Árminról, 1970. február 5. ÁBTL 3.1.5. O-14862. 36–37.

27. Jelentés, 1963. január 26. ÁBTL 3.1.2. M-41697. 11.

28. Jelentés a „Csontos” fedőnevű ügyben, 1963. január 23. ÁBTL 3.1.2. M-41697. 7.

29. Összefoglaló jelentés, 1963. január 29. ÁBTL 3.2.4. K-1774. 229–230.

3.1.2. M-dossziék

M-36253 „Tölgyfai János”

M-24612 „Lengyel Gyula”

M-37355 „Dávid János”

M-41697 „Víg”

3.1.5. O-dossziék

O-13181 Szóbel Hermann Ármin („Manager”).

O-14862 „Menedzser”

O-15453/9 „Hannoveri”

3.1.9. V-dossziék

V-151696/1 Tímár György, dr.

V-151696/2 Tímár György és társai

3.2.4. K-dossziék

K-1699 „Barry”

K-1774 „Sellar Marianne”

Hivatkozott irodalom

Odze, 2017

Odze György: *Sorstöröttek. Onódy Lajos és Bara Margit története*. Budapest, Noran Libro Kiadó.

Tischler, 2003

Tischler János: „Egy becsületes tsz-főkönyvelő többet sikkaszt, mint ez a 23 ember együtt.” Az Onódy-ügyről az MSZMP Központi Bizottságában, 1965. március 11. *Archivnet*, 5. sz. http://www.archivnet.hu/politika/egy_becsuletes_tszfokonyvelo_egyedul_tobbet_sikkaszt_mint_ez_a_23_ember_egyutt.html. (Letöltés ideje: 2019. november 14.)

Tischler, 2004

Tischler János: Az Onódy-ügy, 1964. In Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest, 1956-os Intézet, 239–272.

Kulcsszavak: *gazdasági bűncselekmények, kémelhárítás, utazás*

In the Wake of a Network: Ármin Szóbel and the Ónody Case

The case of Lajos Ónody in 1964 was one of the most well-known economic crimes of the Kádár era, which also reached the political elite. There has been several legends around the story, that's why it is still difficult to distinguish fiction from reality. In the study the author examines a satellite case, the story of Ármin Szóbel. If he lived nowadays, Szóbel would be called a young manager. He lived in the grey zone of western Hungarian diaspora, but he had also good contacts with the official sport union of the Ministry of the Interior, Újpesti Dózsa. He used his network to smuggle banned drugs to Hungary. Now even the Hungarian counter-intelligence service could, however, unveil Szóbel's intelligence contacts.

Várad Natália

Etnikai tisztogatások, egyházüldözés Kárpátalján, 1944–1946

A nemzetiségi kérdés megoldásának sztálini módszere Kárpátalján

A mai Kárpátalja területe mindig is többnemzetiségű volt. A szovjet csapatok bejövetelkor ukránok, oroszok, magyarok, románok, ruszinok és számos más nemzetiség lakott itt. 1944 végétől közel tíz évig a kárpátaljai magyarok és németek etnikai alapú megtorló intézkedések áldozataivá váltak.¹ Egy korábbi tanulmányomban Kárpátalja közjogi és gazdasági kérdéseit tekintettem át, jelen írásomban a nemzetiségi kérdéssel és az egyházak helyzetével foglalkozom.²

1944 novemberében a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa rendeletben utasította a lakosságot a magyar és német nyelvű feliratok eltávolítására, helyettük ukrán és orosz nyelvű feliratokat kellett használni. Tilos lett minden magyar nemzeti szimbólum használata, és ha valaki ezt nem tartotta be, 100 pengő bírság fizetésére kötelezték.³ Ennek értelmében az ún. Népi Bizottságok 1944 decemberében minden körzetbe körleveleket küldtek ki, hogy a magyar és cseh feliratokat távolítsák el a közterületekről. A sort a nagyszőlősi körzet kezdte december 26-án.⁴ Egy 1945. június 30-án kelt rendelet értelmében a magyar nemzetiségű pedagógusoknak átképző tanfolyamokon kellett részt venniük.⁵ Az 1945/1946-os tanévben határozat született magyar nyelvű általános iskolák nyitására, a magyar nyelvű tankönyvek ellenőrzésére is.⁶ Ahol szórányban éltek a magyarok, ott nem létezett magyar iskola.⁷ 1945 nyarára megalakult

1. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 52.

2. Lásd: Várad Natália: A szovjet hatalom kiépítésének kezdeti lépései Kárpátalján, 1944–1946. *Betekintő*, 2019. 1. sz. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2019_1_varadi.pdf. Jelen tanulmány megírását a Tempus közalapítvány – a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj keretében – támogatta.

3. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1. a.

4. Uo. 19.

5. Uo. 626.

6. Uo. 614.

7. Orosz, 1995: 6.

az Ungvári Állami Egyetem is.⁸ Mindeközben megkezdték a lakások elkobzását a „német–magyar határsértőktől”, és 1945 decemberére összeírták az üresen álló házakat, amit később a saját kádereiknek adtak át.⁹ 1945 augusztusának közepétől jelentős számban telepítettek be Kárpátaljára leszerelt szovjet katonákat is.¹⁰

1945. szeptember 1-jén felállítottak egy rendkívüli bizottságot is, ami a „*fasiszta magyar–német megszállók*” által elkövetett bűncselekmények és az általuk okozott károk kivizsgálásával foglalkozott.¹¹ Pár nappal később a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa határozatot fogadott el azoknak a németeknek és magyaroknak kitelepítéséről Kárpátontúli Ukrajna területéről, akik a megszállás idején érkeztek erre a területre.¹² Az iskolai könyvtárakban található nem orosz és ukrán nyelven íródott könyveket eltávolították.¹³ Ezután a magyar iskolákban a magyar nyelvet fokozatosan kiszorította az orosz „*mint az állampolgári egyenrangúság biztosítékának hirdetett birodalmi nyelv*”.¹⁴ A tanterv kulcseleme a Szovjetunió története című tantárgy lett.¹⁵ Egy 1946. július 25-én megjelent rendelet értelmében közel száz település nevét változtatták meg¹⁶ „*abból a célból, hogy megőrizték a meglévő elnevezések történelmi eredetét*”. Emellett az utcaneveket is megváltoztatták, amiket elsősorban szovjet-orosz hősookról neveztek el.¹⁷

Az etnikai tisztogatások legsúlyosabb megnyilvánulása az úgynevezett háromnapos „*málenkij robot*” volt.¹⁸ A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-i ülésén jóváhagyta a 0036. sz. szigorúan titkos rendeletet, amelynek aláírói Petrov hadseregátbornok, valamint a Front Katonai Tanácsának tagjai: Mehlisz vezérezredes, Novikov vezérőrnagy és Kariofilli tüzérségi altábornagy voltak.¹⁹ A határozatban többek között a következő állt: „*Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek élnek, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és hadifogolytáborba irányítani...*”²⁰ A határozat alapján született meg még ugyanazon a napon a beregszászi városparancsnokság 2. számú parancsa, amelynek értelmében 1944. november 14-től három napon belül a legközelebbi városparancsnokságon jelentkeznie kellett azoknak a katonáknak és tiszteknek, akik a ma-

8. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 610.; Brenzovics, 2009: 98.

9. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 138.

10. Uo. 101.

11. Uo. 11.

12. Uo. 168.

13. Uo. 1. a.

14. Bővebben: Balogh, 1992: 52.; Soós–Medvecz, 1999.

15. Oficinszkij, 2010: 301.

16. Vehes et al. (szerk.), 2011: 137.

17. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 239.

18. Csanádi, 2004: 171.

19. Dupka, 1993: 1–5.

20. Dupka–Korszun, 1997: 15.

gyar és a német hadsereg kötelékébe tartoztak, illetve minden 18–50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles férfinak is. Hangsúlyozták, hogy „*aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva, és haditörvényszék elé kerül*”.²¹

Mivel a parancs nem tartalmazott közmunkára való felszólítást, sokan önként jelentkeztek a parancsnokságokon.²² Azzal hitegették őket, hogy mindössze három napot fognak dolgozni a németek által felrobbantott utak, hidak, építmények romjainak eltakarításán, újjáépítésén. Innen ered a „*málenyikij robot*” kifejezés, amely azóta a deportálás fogalmát jelöli, mivel a kis munkára vonatkozó orosz kifejezés (mályenykájá rábotá) így rögzült a magyar fülekben.²³ A magukat nem magyarnak vallók megmenekültek a megpróbáltatásoktól.²⁴ Annak ellenére, hogy a rendelkezés a 18–50 év közöttieket érintette, a hatóságok nem vették figyelembe ezt a korhatárt, és jóval fiatalabb, illetve idősebb személyeket is deportáltak.²⁵ A foglyokat az összegyűjtés helyétől gyalogmenetben, élelem nélkül, több napon át hajtották a gyűjtőtáborokig.²⁶ Szökés esetén az örök felszólítás nélkül használták fegyvereiket. Ha valaki nem bírta a menetelést, agyonlőtték.²⁷ Akiknek esetleg sikerült hazaszökni, azokat gyakran a helyi kommunisták árulták be.²⁸ A hadifogoly-gyűjtőtáborokban ágyak nélküli, fűtetlen barakkokban tartották az embereket.²⁹ A túlzásfoltosság, a gyenge étellemezés, a rossz higiénés körülmények miatt legyengült szervezetű emberek között aratott a halál, és orvosság hiányában terjedt a vérhas és a tífusz.³⁰

Kárpátalján nem voltak hadifogolytáborok, viszont hadifogoly-átvevőhelyek működtek. A hadifoglyok átvevőhelyei és a gyűjtőtáborok a front lágereendszerét alkották, amelynek Szamborban volt a központja.³¹ Kárpátalján hadifogoly-átvevőhelyek voltak Szolyván, Perecsenyben és Huszton.³²

A levéltári források között számos lista szerepel az elhurcoltakról, amit 1945-ben állítottak össze. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy Kárpátalja valamennyi magyarlakta településről elhurcolták a férfi lakosságot. Róluk településenként listát készítettek.³³ A listáknak ehhez hasonló címet adtak: „*Azon állampolgárok névsora, akik a különböző katonai fogoly- és munkatáborokban vannak Beregszász/ Munkács/ Ungvár/*

21. Móricz, 2001: 127.

22. Molnár D., 2009: 34–36.

23. Uo. 35.

24. Uo.

25. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 215.

26. Tóth, 2008: 22–30.

27. Bognár, 2005: 181–191.

28. Molnár D., 2010: 43.

29. Stark, 2018.

30. Bognár, 2010: 46.

31. Dupka, 2009a: 6.

32. Dupka, 2009b: 8–9.

33. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 197.

*Huszt városából/ Nagybereznai körzetből.*³⁴ A körzeteket lebontották a települések szintjére is. Sajnos a nevek gyakran kézzel vannak írva – esetenként grafitceruzával –, ami nehezíti az olvasásukat. (Jelentős gondot okoz az olvasásnál, hogy a cirill betűs leírás miatt a nevek a felismerhetetlenségig el vannak torzítva, és az is, hogy nem kivehetők a hosszú és rövid magán- és mássalhangzók és a *ch, tch, sh, cz* betűkapcsolatok sem, az *i* betűre végződő nevek pedig lehetnek *y*-ra végződők is.).

Máig sem tudjuk pontosan, hány magyart hurcoltak el 1944 őszén Szolyvára, majd onnan a Sztárij Szamborhoz tartozó lágerrendszerbe. Becslések szerint több mint 40 ezer kárpátaljai magyart és németet vittek el a Szovjetunió különböző lágereibe.³⁵ Az embereket gyakran iratok nélkül szedték össze az utcán, hogy feltöltsék a szükséges létszámot. Erre utal az ungvári levéltárban több ügyirat is, amelyek azokkal az ukrán nemzetiségűekkel foglalkoznak, akik véletlenül „*keveredtek*” a rabok közé. Többen levéllel fordultak a vezetőkhöz családtagjaik szabadon bocsájtásáért, akik a szolyvai, perecsenyi, sztárij-szambori munkatáboraikban raboskodtak ártatlanul.³⁶ A Szovjet Kommunista Párt derceni szervezete és a falusi lakosság kérte, hogy legalább a kiskorú fiúkat engedjék haza, de eredményt nem értek el.³⁷ Számos levél és fellebbezés érkezett a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának vezetőjéhez és a Vörös Hadsereg vezetőihez az ukrán lakosságtól is, hogy engedjék szabadon azokat az ukrán nemzetiségű kárpátaljaiakat, akik a magyar hadsereg tagjaiként tévedésből kerültek fogságba.³⁸ Ezekre a beadványokra sem érkezett válasz.

A Kárpátalján összegyűjtött személyeket 1945 elején kezdték marhavagonokban továbbszállítani a Szovjetunió belső területeire: ukrainai, belorussziai, kaukázusi és más munkatáborokba, lágerekbe.³⁹ A kegyetlen megtorlásról már 1943-ban döntöttek. Ez bizonyítja Vjacseszlav Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának Sir A. C. Kerr moszkvai brit nagykövethoz intézett levele: „*A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott [...] a felelőséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselni, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.*” (Moszkva, 1943. június 7.)⁴⁰ A férfi lakosság 1944. novemberi deportálásának máig ható következménye van a magyarság helyzetére, hiszen nincsen olyan család, amelyet ne érintett volna.⁴¹ A túlélők csak 1946/1947-től kezdtek hazatérni szülőföldjükre.⁴² Azonban az elhurcoltak 70 százaléka soha nem látta viszont szülőföldjét.⁴³

34. Uo. 216., 217., 218., 219 és 221.

35. Dupka, 2000: 29.

36. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 212–213.

37. Uo. 214.

38. Uo. 207–211.

39. Dupka (szerk.), 1992: 62–80.

40. Bognár, 2017: 9.; Gecse, 2008: 144–169.

41. Molnár D., 2010: 48.

42. Dupka (szerk.), 1992: 73.

43. Botlik–Dupka, 1993: 13.

1944. december 16-án Lavrentyij Berija, a szovjet belügyi titkosszolgálat vezetője benyújtotta Sztálinnak a Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország felszabadított területén élő 17–45 év közötti, munkaképes német nemzetiségű férfiak és a 18–30 év közötti német nemzetiségű nők internálását szabályozó rendeletét. Sztálin parancsának értelmében december 17-én Petrov tábornok megkapta a parancsot, és azonnal nekilátott a végrehajtásának.⁴⁴ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 22-én köriratot adott ki „*A német nemzetiségű lakosság mozgósításáról és kétkezi munkások toborzásáról fakitermeléshez*”.⁴⁵ A mozgósított személyek tizenöt napra elegendő élelemmel voltak kötelesek jelentkezni a gyűjtőhelyeken. Többségük a Nova Horlivka-i (Donyec-medence) szénkombinátban lett munkaszolgálatos.⁴⁶ 1946. január 15-én a Belügyminisztérium elrendelte a kárpátaljai német nemzetiségű lakosság tömeges deportálását.⁴⁷ Kényszerkiteleptetés várt azokra, akik „*leginkább kompromittáltak magukat a német–magyar megszállás idején, többek között: a német nacionalista szervezet, a Völksbund tagjai és támogatói, az SS-tagok családtagjai, akik a visszavonuló német csapatokkal együtt Németországba menekültek, majd visszatértek otthonaikba*”. A rendelet értelmében 1946 folyamán kétezer kárpátaljai németet vittek el Szibériába, gyakran teljes családokat. A többség a szibériai Tyumeny megyébe került, ahol erdőkitermelésre fogták őket. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1949. november 28-án kelt rendelete megtiltotta, hogy a kényszerkiteleptettek visszatérjenek szülőföldjükre. A rendelkezés megsértőit húsz év kényszerszolgálatával sújtották.⁴⁸

A kárpátaljai fiatalok toborzása 1947 első felében kezdődött meg. Ukrajna minisztertanácsa és Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának határozata nyolcezer fős kvótát állapított meg a megye számára. Már az első toborzások alkalmával kiderült, hogy a behívásra nem mindenki jelentkezik, némelyek nyíltan megtagadták, hogy átvegyék a behívót.⁴⁹ A levéltári források szerint 1947 végéig 125 főt küldtek FZO-iskolába (Fabricšno-Zavodszkoje Obucsenije), vagyis üzemi-gyári oktatásra.⁵⁰ Ezeket az iskolákat „*Az állami munkástartalékról*” című, 1940. október 2-án kelt rendelettel hozták létre a Szovjetunióban.⁵¹ 1948-ban zajlott mozgósítással három és fél ezer 18-19 éves fiatal került a Donyec-medencébe,⁵² valamint 100 fő a vorosilovgrádi megyébe.⁵³ 1947–1949 között tizenkétezer kárpátaljai fiatal fordult meg a

44. Dupka, 2012: 83.

45. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 52.

46. Molnár D., 2016: 95.

47. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 52.

48. Dupka, 2012: 90–91.

49. Kovács, 1993: 107.

50. KTÁL, Fond P-195. Opisz 14. Odinica Zberihányá 123.

51. Botlik, 2003: 62.

52. KTÁL, Fond P-195. Opisz 1. Odinica Zberihányá 78.

53. Uo. 59., 70.

bányavidéken. A donyec-medencei iparvidéken kegyetlen munka- és életkörülmények uralkodtak.⁵⁴ A behívásokat, a munkaszolgálatra történő szervezést, irányítást a Kárpátontúli Ukrajna Néptanács végrehajtó bizottsága és hadügyi osztálya szervezte.⁵⁵ Élénk levelezés zajlott a hatóságok között a németek deportálásáról Kárpátontúli Ukrajna területéről.⁵⁶

Sztálin halála után, 1955. december 13-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott „*a kényszer-kitelepített németek és családjaik jogi helyzetének rendezéséről, a korlátozások feloldásáról*”. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy engedélyt kaptak arra, hogy visszatérjenek szülőföldjükre. Ugyanennek a rendeletnek a második pontja értelmében azonban nem kaphatták vissza elkobzott vagyontárgyaikat.⁵⁷ Kárpátalján a milícia (rendőrség) megtagadta az amnesztiában részesült németek lakcímbjelentését. Aki bejelentett lakcím nélkül tartózkodott Kárpátalján, azt megbüntették. Körülbelül kétszáz németet érintett ez.⁵⁸

A „*málenyikij robot*” után kevés idő kellett ahhoz, hogy az itthon maradt, katonaköteles korúvá érett fiatalok is áldozatává váljanak a szocializmus építésének, akiket a katonai sorsszolgálat letöltése helyett a háború által elpusztított bányavidékre, a Donyec-medencébe vezényeltek.⁵⁹ A háború utáni újjáépítés során különösen a Donyec-medence igényelt nagyszámú munkaerőt. A Szovjetunió szénipari fellegrárainak számító Sztálin és Vorosilov (ma Donyeck és Luhanszk) megyékbe toborozták tanoncnak a kárpátaljai fiatalokat. 1940 és 1958 között működtek a Szovjetunióban azok a szakipari iskolák, amelyekben a tömegszakmákra képezték ki a fiatalokat. Ezek a tanintézetek a szénipari, bányászati, kohászati, kőolajipari, építő- és egyéb vállalatokhoz tartoztak. Ezeket 16–18 év közötti fiatalokkal töltötték meg, függetlenül attól, hogy addig milyen iskolát végeztek.⁶⁰

Az első szovjet népszámlálásra Kárpátalján 1959-ben került sor.⁶¹ A népszámlálások arról tanúskodnak, hogy a kárpátaljai szláv lakosság az ukrán nép részévé vált, a kárpátaljai románok, cigányok és magyarok viszont etnikai-nemzeti értelemben izolálódtak. A szovjet időszak alatt Kárpátalja lakossága 65%-kal gyarapodott. A lélekszám növekedése az 1950–1960-as években volt a legnagyobb arányú, akkor, amikor

54. Oficinszkij, 2010: 252.

55. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 404.

56. A levéltári források között ma is olvashatunk, ehhez hasonló címekkel: *Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának és a Szőlősi/ Ungvári/ Munkácsi/ Nagy-Bereznai/ Perecsenyi/ Huszti stb. Körzet Népi Bizottságának körlevelei a Kárpátontúli Ukrajnában élő német nemzetiségű állampolgárok számbavételéről*. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 52.

57. Oficinszkij, 2010: 246.

58. Uo. 247.

59. Molnár D., 2015: 106.

60. Oficinszkij, 2010: 251.

61. Botlik, 1997: 275.

a világban is népességrobbanás következett be.⁶² 1946-ban 776 ezer fő volt Kárpátalja lakossága, ami az 1960-as évek végén lépte át az egymillió határt.⁶³

A történelmi egyházak üldözése

A szovjet rendszer kiépítésének idején kiemelt figyelmet fordítottak a komszomolok,⁶⁴ pionírok nevelésére, a politikai szakkörökre és arra, hogy távol tartsák az egyházat az ifjúsági munkától.⁶⁵ Az egyházak pusztta létükkel is kihívást jelentettek a kommunista ideológia egyeduralmával szemben, hiszen az ateizmus a Szovjetunióban hivatalos állami doktrína volt.⁶⁶ A kommunista párt és a szovjet kormány céltudatosan szorította ki az egyházakat a társadalmi élet minden területéről. A totalitárius rezsim egyetlen felekezetet sem kímélt.⁶⁷ A helyi lakosság döntő többsége, nemzetiségétől függetlenül, vallásos volt, és a szovjet elnyomás alatt is igyekeztek betartani az egyházi előírásokat, megtartani az ünnepeket.⁶⁸ A második világháború végén a kárpátaljai lakosság zöme görög katolikusnak vallotta magát; 460 ezer hívő tartozott ehhez a felekezethez. A pravoszlávok számát 109–121 ezer közé tették, 81 ezren római katolikusnak, 78 ezren pedig reformátusnak tartották magukat.⁶⁹ „*A vallásosság, a hívő emberek meggyőződése elleni harc 1945-től a hivatalos politika szintjére emelkedett.*”⁷⁰

Az egyház minden vagyona állami tulajdonba ment át.⁷¹ 1945–1946 folyamán megfosztották az egyházat épületeinek, templomainak tulajdonjogától, államosították a felekezeti iskolákat.⁷² Az államosított templomokat a hívők bérbe vehették, de magas adókat kellett utánuk fizetni. Általános jelenséggé vált a templomok bezárása, raktárrá, tornateremmé, műhellyé, ateista múzeumká történő átalakítása.⁷³ Az egyházi vagyont, templomot nagyon gyakran erőszakkal vették el.⁷⁴ Az egyházi méltóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy az egyházi vagyont megtartsák vagy visszaszerezzék, de nem jártak sikerrel.⁷⁵

Romzsa Tódor görög katolikus püspök hivatalos levélben is kérte a Szovjetunió Vallásügyi Minisztériuma Kárpátalja területi megbízottját, hogy azok írjanak tájékoz-

62. Oficinszkij, 2010: 245.

63. Uo.

64. KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 60., 58.

65. Uo. 70.

66. Oficinszkij, 2010: 287.; KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 661.

67. Uo. 288.

68. Brenzovics, 2009: 100.

69. Oficinszkij, 2010: 288.

70. Majnek, 1998: 55.

71. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1. a.

72. Uo.

73. Dupka, 1993: 39.

74. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 17.

75. Uo. 18.

tató levelet az egyházakhoz, hogy mely törvények értelmében járnak el az egyházi vagyon elkobzásakor. Erre válasz nem érkezett.⁷⁶ A görög katolikus egyház teljes megsemmisítésére törekedtek, igyekeztek beolvasztani az orosz pravoszláv egyházba.⁷⁷ A pedagógusoknak a tanórákon kötelessége volt az egyházakat tudományellenes színben feltüntetni.⁷⁸ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945 márciusában törvényerejű rendeletben elvette az egyházaktól és az állami szervek feladatává tette a születés, a házasság és az elhalálozás bejegyzését, azaz az anyakönyvezést. Emellett kötelezővé tették a polgári esküvőt az egyházi szertartás előtt.⁷⁹ Összeírásokat készítettek valamennyi felekezet papjáról, egyházi tanácstagjáról, vagyonáról és erről a vezető lelkészeknek meghatározott időnként jelenteni kellett.

Ezrével hurcolták légerekbe a magyar hivatalnokok mellett, a római, a görög katolikus és református papokat.⁸⁰ Minden felekezet papját és a lelkészeket „*a nép ellenségeiként*”, „*ellenforradalmárokként*”, „*német-fasiszta kollaboránsként*”, „*a társadalom ellenségeiként*” tüntették fel.⁸¹ A püspökség vezetőiről külön ügynök dossziét nyitottak „*Kereszthordozók*” megjelöléssel. Folyamatos nyilvántartást vezettek és jelentettek róluk.⁸² Minden lelkésznek, papnak be kellett számolnia, hogy hol és mikor tart istentiszteletet, prédikációt.⁸³

A görög katolikus egyház ingatlanjait 1944–1946 között minden településen a pravoszláv egyház kapta meg.⁸⁴ Az unitus egyház anyagi támogatását is megvonták, a pravoszlávét pedig jelentősen megnövelték.⁸⁵ A hatalom és a helyi pravoszláv egyház a rendszer kiépítésének legelején együttműködött.⁸⁶ Pozitív elbánásban részesültek, amivel azt akarták elérni, hogy közreműködjenek a görög katolikusok elleni fellépésben. Amikor ez megtörtént, a szovjet államhatalom keményebb eszközökhöz nyúlt a pravoszlávokkal szemben is: a kommunista hatalom szövetségeséből a pravoszláv egyház is leszámolások elszenvedőjévé vált.⁸⁷ Totális megfigyelés alá került, vezetőit az állam válogatta ki.⁸⁸ 1945 márciusában a Néptanács rendeletben tiltotta be a „*görögkeleti*” kifejezés használatát, és helyette a „*pravoszlávot*” tette kötelezővé.⁸⁹ 1946. augusztus 21-én a népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának határozata értelmé-

76. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 17.

77. Botlik, 1997: 275.

78. Oficinszkij, 2010: 288.

79. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1. a.

80. Botlik, 2000: 286.

81. KTÁL, P 1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 2.

82. Oficinszkij, 2010: 289.; KTÁL, Fond P-1490, Opisz 1. Odinica Zberihányá 1.

83. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 17.

84. Uo. 666.

85. Uo. 665.

86. Uo. 241.

87. Oficinszkij, 2010, 297.

88. Brenzovics, 2009: 101.

89. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 661.

ben megkezdődött az egyházi és kolostori földbirtokok államosítása.⁹⁰ Romzsa Tódor püspök folyamatosan kérelmekkel fordult a különféle hivatali szervekhez, hogy írják felül a görög katolikus egyház elleni intézkedéseket.⁹¹ A beolvasztási kísérletnek való ellenállása, illetve a hívekre gyakorolt befolyása miatt a szovjet hatóságok Romzsa Tódort az unitus egyház felszámolása egyik legfőbb akadályának tekintették, és 1947-ben kíméletlenül meggyilkolták.⁹²

Az üldözések ellenére a görög katolikus egyház titokban folytatta tevékenységét: keresztelt, esketett, temetett.⁹³ Jelentések olvashatók a levéltári források között „a görög katolikus agitáció veszélyeiről, a görög katolikus papság szerepéről a magyar megszállás ideje alatt és a görög katolikus papok »népellenes magatartásáról«.”⁹⁴ A munkácsi görög katolikus püspökség papjai közülük 128-an a Gulagra kerültek, ahol 27-en haltak meg.⁹⁵

Mindeközben a római katolikus egyház ellen is aktívan felléptek: szovjetellenes tevékenység vádjával 18 római katolikus papot tartóztattak le és hurcoltak lágererekbe.⁹⁶ A katolikus egyház üldözésének egyik célja az volt, hogy a római katolikusokból a Vatikántól független egyházat hozzanak létre.⁹⁷ Az állam gátolta a kapcsolattartást a római központtal.⁹⁸ A katolikus papok nagy számmal kerültek a lágererekbe. Akik itt-hon maradtak, azokat zaklatták, megfigyelték⁹⁹ vagy áthelyezték, mivel „megsértették az állami törvényeket”.¹⁰⁰ Csakúgy, mint a többi felekezet esetében, a római katolikus egyház vagyonáról és lelkészeiről is összeírást készítettek.¹⁰¹ A római katolikus papokat leggyakrabban hazaárulással és izgatás vádjával ítélték el. Egyedül a szentmisét és a temetések végzését engedélyezték számukra, papnövényeket nem vehettek fel, az anyakönyveket titokban vezették, ugyanis az egyházi anyakönyveket át kellett adni az állami hatóságoknak.¹⁰²

A reformátusokat sem kímélte a totalitárius rezsim, sőt annak egyik legfőbb célpontjaivá váltak. A református egyházban a szovjet vezetés „fasisztákat” látott, ezért mindenképpen a megsemmisítésükre törekedtek.¹⁰³ Az 1950-es években a kárpátaljai

90. Vehes et al. (szerk.), 2011: 138.

91. Oficinszkij, 2010: 293.

92. A merényletről részletes leírás található: Botlik, 1997: 278–282.

93. Pekar B., 2003: 13–16.

94. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 662. és 663.

95. Oficinszkij, 2010: 295.

96. Brenzovics, 2009: 100.

97. Wyszkowski, 2013: 233.

98. Brenzovics, 2009: 100.

99. Dupka, 1993: 39.

100. Majnek, 1998: 56.

101. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 12.

102. Majnek, 1998: 57.

103. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 9.

református egyháznak 95 gyülekezete volt, a három egyházkerülethez tartozó 90 egyházközségben 67 lelkész szolgált.¹⁰⁴

Az egyházak tekintélye, hatalma, lehetősége csökkent, de azért az egyházak még így is elég nagy erőt képviseltek.¹⁰⁵ Az államhatalom állandóan megfigyelte és zaklatta az aktív egyházi személyeket, és hogy ezt még hatékonyabbá tegyék, a református egyház ügyeivel foglalkozó megbízottat neveztek ki.¹⁰⁶ Azonban hiába erőltette a szovjet állam minden eszközzel az ateizmust, az egyház a kulturális, nemzeti összetartozás utolsó bástyája volt és maradt.

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)

KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 58, 60, 70.

KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1.a, 11, 19, 52, 101, 108, 138, 168, 197, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 241, 404, 610, 614, 626, 661, 662, 663, 665, 666.

KTÁL, Fond P-195. Opisz 1. Odinica Zberihányá 59, 70, 78.

KTÁL, Fond P-195. Opisz 14. Odinica Zberihányá 123.

KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1, 9, 12, 17, 18.

Hivatkozott irodalom

Balog, 1992

Balog Sándor: *Sorsüldözöttek*. Ungvár–Budapest, Galéria Kiadó.

Bognár, 2005

Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944–45-ben. In: Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás, Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

Bognár, 2017

Bognár Zalán: Civilek tömeges elhurcolása a GUPVI lágerekbe a korabeli Magyarországról. In: Dunajszky Rácz Éva – Horváth Károly (szerk.): *A kelet-felvidéki magyarság holokausztja*. Michalovce, Lórántffy Zsuzsanna a Bodroghöz Fejlesztésért Társulás.

104. Gulácsy, 1998: 49.

105. Gulácsy, 2009.

106. Gulácsy, 1998: 48.

Botlik, 1997

Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.

Botlik, 2000

Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti - Felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.

Botlik, 2003

Botlik József: *A hűség csapdájában*. Ungvár–Budapest, Intermix.

Botlik–Dupka, 1993

Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Brenzovics, 2009

Brenzovics László: *Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus*. In: Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. Pécs–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó. 98–140.

Csanádi, 2004

Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából*. Ungvár, PoliPrint.

Dupka, 1993

Dupka György: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Ungvár–Budapest, Patent-Intermix.

Dupka, 2000

Dupka György: *Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv*. Budapest, Magyar nyelv és kultúra nemzetközi társasága.

Dupka, 2009a

Dupka György: „*Népek temetője: Szolyva*”. *A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945*. Ungvár. /KMMI-Füzetek./

Dupka, 2009b

Dupka György: Sztálini terrorakciók Kárpátalján. In: Bakura Sándor – Dupka György, – Kovács Elemér – Kovács Erzsébet – Molnár D. Erzsébet – Tóth Zsuzsanna (szerk.): „*Otthon a könny is édes*”. 1944–1955. *Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok a németek nyomában a Donyeck-medencében*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka, 2012

Dupka György: *A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa Határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946*. Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékpark Bizottság – Intermix Kiadó.

Dupka (szerk.), 1992

Dupka György (szerk.): *Istenhez fohászkodva... Verses levelek, imák a sztálini lágerből 1944–1957*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka–Korszun, 1997

Dupka György – Korszun Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Ungvár–Budapest.

Fedinec–Vehes (szerk.), 2010

Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.

Gecse, 2008

Gecse Géza: Pánszlávizmus az orosz és a szovjet külpolitikában 1914–1991. *Külügyi Szemle*, 1. sz.

Gulácsy, 1998

Gulácsy Lajos: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In: *Útközben*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Gulácsy, 2009

Gulácsy Lajos: *A mélységből a magasba*. Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya. Munkács. <http://mek.oszk.hu/03500/03531/html/> Letöltés ideje: 2019. november 29.

Kovács, 1993

Kovács Elemér: *Élőlátók*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Majnek, 1998

Majnek Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: *Útközben*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Molnár D., 2009

Molnár D. Erzsébet: A kárpátaljai németek elhurcolása a szovjet rendszer kiépítése idején. In: Bakura Sándor – Dupka György – Kovács Elemér – Kovács Erzsébet – Molnár D. Erzsébet – Tóth Zsuzsanna (szerk.): *„Otthon a könny is édes”. 1944–1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok a németek nyomában a Donyeck-medencében*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Molnár D., 2010

Molnár D. Erzsébet: A málenkij robotra elhurcolt kárpátaljai magyarok egy felmérés tükrében. In: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*. Ungvár, PoliPrint.

Molnár D., 2015

Molnár D. Erzsébet: Munkaszolgálaton a Donyeck-medencében. Kárpátaljai magyarok a donbászi FZO-iskolákban. In: Dobos Sándor – Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *Mercurius Veridicus Novus I. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanulmánygyűjteménye*. Beregszász–Ungvár, „Grafika” Kiadó.

Molnár D., 2016

Molnár D. Erzsébet: A kárpátaljai elhurcolások történeti háttere a szovjet rendszer kiépítésének idején. In: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai. Rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában*. Beregszász, Kálvin Nyomda.

Móricz, 2001

Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.

Orosz, 1995

Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Pekar B., 2003

Pekar B. Athanasius: „*Tanúim lesztek.*” *Adalékok a kárpátaljai görög katolikus egyház vértanúságához*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó.

Soós–Medvecz, 1999

Soós Kálmán – Medvecz Andrea: „Akkoriban ez még igen nagy bűn volt.” Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakításához (1945–1989). *Hatodik Síp*, 1–4. sz.

Stark, 2007

Stark Tamás: „*Málenkij robot*”, *magyarok a szovjet táborvilágban*. www.kmf.uz.ua/mr/5_stark.html. (Utolsó letöltés: 2007. október 10.)

Tóth, 2008

Tóth Gábor: „*Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó*”. *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején*. Műhelytanulmány. Budapest, EÖKIK.

Vehes et al. (szerk.), 2011

Vehes Mikola – Molnár D. István – Molnár József – Osztapec Jurij – Oficinszkij Rómán – Tokar Marian – Fedinec Csilla – Cserniczkó István (szerk.): *Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ungvár, Hoverla.

Wyszkowski, 2013

Wyszkowski, Pawel: *Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján*. Esztergom, Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium.

Kulcsszavak: *egyházak, határon túli magyarok, Szovjetunió*

Ethnical purge, church persecution in Subcarpathia, 1944-1946

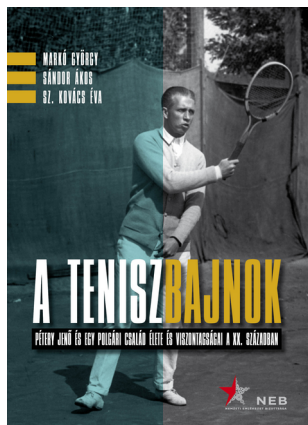
After the arrival of Soviet troops in Transcarpathia, one of the greatest tragedies in the history of Hungarians in Transcarpathia took place. After the World War II tens of thousands of Hungarian and German people were taken to the Soviet labor camps by the Soviet authorities, where almost the third of the detainees were killed, or died of various illnesses in the camp and the returnees of the so called “small work” were prohibited to share their experiences even with their family and relatives. The Soviet authorities paid no attention to the rights of deportees, to international law or the Geneva Convention. The regime did not spare neither the leaders of the churches nor the priesthood. In addition to ethnic purges, Stalin ordered the complete abolition of the religiosity. As a result of it, many Greek and Roman Catholic priests and Reformed pastor were sent to Forced Labor Camps in the Soviet Union. Many of them never returned home.

Szemle

Papp István

Karpaszomány, krimi, kitelepítés – Egy család határai

Markó György – Sándor Ákos – Sz. Kovács Éva: *A teniszbajnok. Pétery Jenő és egy polgári család élete és viszontagságai a XX. században*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019. 202 o.

Egy könyv születése sok mindennel magyarázható. A történészek általában szeretnek határozott témaválasztásra, előre megfontolt szempontokra, tudatosan végigvitt gondolatmenetekre hivatkozni. Holott a véletlen, vagy mondjuk úgy, a valószínűtlen történések legalább annyira segíthetnek egy-egy nagyszerű munka világra jöttében, mint az emberi élet jelenségeinek megfejtésében. A most ismertetésre kerülő mű valószínűtlen találkozások eredményeképpen kerülhetett az érdeklődő olvasók elé. Az alapanyagát egy családi fotóalbum-sorozat képezte, amely a szerzők egyikének, Sándor Ákosnak egy internetes hirdetés révén jutott a birtokába. A családtörténeti kutatásokat folytató

közgazdász felesége Jeszenszky-leszármazott, ezért figyeltek fel a Jeszenszky-Pétery család tagjait ábrázoló gyűjteményekre. Egy tolna megyei faluból és egy budai taxiso-főrtől származott az a nyolc album, amelyek egészen hihetetlen módon egy tulajdonoshoz kerültek, s nagyszerű áttekintést adnak egy polgári családi huszadik századi életútjáról.

A recenzió címében jelzett *határ* szó térben és időben egyaránt értendő. Bármilyen egyértelműnek is tűnik, ahány embert kérdeznénk, talán annyiféleképpen húznák meg saját családjuk határait. Ráadásul egy-egy család, különböző házakban és lakásokban, palotákban és kunyhókban élhet, s a több, egymást követő nemzedék révén együtt mozog a történelemmel, annak alakítójaként, elszenvedőjeként vagy szemlélőjeként. A családtörténeti kutatásokat végző Sándor Ákos Sz. Kovács Évát, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kutatóját és Markó György hadtörténészt hívta segítségül, és így született meg egy különös könyv, amely a legmívesebb tudományos ismeretterjesztést szolgálja, szép stílusban, jó képekkel illusztrál-

va/kísérve az igazán fordultatos történetet, s közben a szűkebb szakmát is számos elgondolkodtató, a hagyományos értelmezéseket megkérdőjelező állítással lepi meg.

Kiindulópontként érdemes a 14. oldalon közölt családfát szemügyre venni, és hozzá többször is visszalapozni az olvasás során. A két főszereplő, Pétery Jenő („a teniszbajnok”) és Pétery János („az embermentő”) gyermekkori örökbefogadás révén lettek testvérek: Pétery János kormányfőtanácsos, az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár igazgatója 1911-ben adoptálta a zsidó származású, katolizált textilkereskedő Bottenstein Sámuel Balogh János névre hallgató fiát. Ő hamarosan felvette a Pétery nevet, s a nála egy évvel fiatalabb mostohatestvérével egészen különös fordulatait élték meg a huszadik századi magyar történelemnek. Mindkét fiú kétszer nősült, és Jenő második felesége, Juhász Katalin, válása után ismét férjhez ment. Az (ex)feleségek és (ex)férjek, fiúk és unokák egyaránt e bonyolult család ága-bogát alkották. Sikereikből és kudarcaikból kiválóan megrajzolható a huszadik századi Magyarország portréja, hiszen találkozunk polgárokkal, arisztokratákkal, köz- és magántisztviselőkkel, parasztfiúkkal és cselédlánnyokkal is.

Pétery Jenő az óbudai Árpád, míg János az erzsébetvárosi Madách Gimnáziumban érettségizett, a régi budapesti polgárság reprezentatív középiskoláiban. Mindketten egyéves tartalékos tiszti képzésben vettek részt, és ennek végeztével tisztjelöltként felvarrhatták egyenruhájukra a zubony ujjvégződése fölött lévő sárga színű zsinórzatot, a karpaszományt. Mindketten szolgáltak az első világháborúban, János rövid ideig, Jenő viszont végigjárta a különböző hadszíntereket: Galíciától kezdve a Gyimesi-havasokon át az Isonzó partjáig bezárólag. Ebből az időszakból származik a fényképek első sorozata, ami önmagában egy szépen divatozó polgári szokás, a fotózás térnyeréséről árulkodik: láthatjuk a Dnyeszteren átkelő lovas tüzéreket, a fenyőfák árnyékában ütegszögmérőt állító katonákat, a vízparti barakkokat, a jéggé fagyott vízimalmot, a szénát gyűjtő katonákat és a front mögött alkalmi teniszpályát építő tiszteket. Ugyancsak fontos mentalitástörténeti adalékokkal gazdagodunk: a polgárság életmódjának meghatározó kérdése a szabadidő megléte és eltöltése: ennek lehet eszköze a sport, nemhiába hódolt Pétery Jenő a tenisz mellett a sélésnek, a bridzsnek és az autózásnak is.

Tanulságosak a testvérek házasságai is: mindkettejük első felesége egy-egy szép, fiatal színésznő lett, ám mindegyik frigy viszonylag hamar zátonyra futott. A kor változatos színházi és operett-világának felvillantása mellett fontos társadalomtörténeti adalékokkal is jár az a bonyodalom, amely Kállay Angéla, Pétery Jenő első felesége utótörténetéből felfeslik. A hölgy egy Szabolcs megyei birtokos, Csobaji József jegyese volt, ám a házasság megkötése előtt a férj gyilkosság áldozata lett. A krimiszerű történetben a két világháború közötti vidéki Magyarország szinte minden fontos problémája felszínre bukkan: a nyomorgó agrárszegények, a meg nem valósított földosztás, a falusi antiszemitizmus és a közigazgatás visszásságai. A népi mozgalom és a szélsőjobb határvidékén tanyázó Kárász József *Csobaji krónika* címmel önálló szociográfiát írt az esetről. A vádlottként elítélt s valóban tisztázatlan körülmények kö-

zött börtönbe küldött Begre Albert már-már betyárokat idéző módon szökött meg a fogságból, szervezett rablócsapatot, s 1945-öt követően a vele együtt raboskodó Vas Zoltántól kért segítséget, míg 1956 után az újjászerveződő állambiztonság kasszafúróként szeretette volna alkalmazni a Szabad Európa Rádió bécsi irodája ellen. És ha még mindez nem lenne elég: a nagy port felvert gyilkossági ügy szolgált Móricz Zsigmond nagyszerű kisregényének, a *Forró mezők*nek a nyersanyagként is.

Érdeemes arra is felfigyelni, hogy mindkét színésznő pályája megszakadt a Pétery-fiúkkal történt házasságkötést követően, s még a válásuk után sem igazán tudtak újból szakmai karriert kezdeni. Ez árulkodó jel lehet a nők korabeli társadalmi megítélésében és sikeres szakmai pályafutás erősen korlátozott mivoltában. A szerzők bőszesen idéznek a korabeli hírlapok akkoriban még felettébb eleven színikritikáiból, s így olyan apróságokat is megtudunk, hogy Georges Clemenceau nem csupán a párizsi béketárgyalások alkalmával került a honi sajtó hasábjaira, hanem már bő évtizeddel korábban. Pétery János első felesége, Várady Ili a későbbi francia miniszterelnök *A boldogság fátyola* című darabjában is szerepelt. Heltai Jenő fordította ezt az allegorikus művet, amely jókora bukás volt: négy előadást követően le kellett venni a színpadról. A Tigris és a magyarok találkozása nem sok jót eredményezett.

A kötet meghatározó részét teszi ki Pétery Jenő és sógornője, Várady Ili sportpályafutásának bemutatása. A mai viszonyokhoz képest igen későn, 30 éves koruk fölött váltak a magyar teniszsport meghatározó szereplőivé, többszörös magyar bajnokká és nemzetközi serlegek birtokosává. Ez nem annyira meglepő, hiszen a Nagy Háború és a nyomában járó társadalmi összeomlás sok mindent késleltet, így bő fél évtizedre megakasztotta a sportéletet is. Így történt ez a második világháború során is, s ennek látta kárát a magyar teniszsport első két nagy csillaga is, Kehrling Béla és Asbóth József, akik még fényesebb nemzetközi pályafutást mondhattak volna magukénak, ha nem vesz el hosszú éveket életükből a fegyverek zaja. Pétery Jenő Kehrling állandó partnere volt, míg szövetségi elnökként a szervezett teniszoktatás 1930-as évek második felében történt elindításával Asbóth József pályakezdését segítette. A zöld gyepen és sárga agyagon űzött játék felkeltette a magas politika figyelmét is, Horthy Miklós többször megtekintette az izgalmasnak ígérkező meccseket, sőt egy alkalommal a gödöllői királyi kastélyban lévő pályán 40 000 gyertya fénye mellett ütogethetett Pétery Jenő. Ez persze nem mentesítette őt a korszellem hatásától. 1938 őszi elnöksége idején döntött úgy a Magyar Országos Lawn Tenisz Szövetség, hogy külföldi versenyeken csak az kaphat rajtengedélyt, aki „*idegen hangzású neve helyett magyar nevet vesz fel*”. Joggal jegyzik meg a szerzők, hogy mindezt Pétery Jenő egy évvel hű barátja és partnere, Kehrling Béla halála után fogadtatta el. E kínos epizód után is folytatódott Pétery sportvezetői karrierje, sőt ezután ifjú házasként neki és feleségének, Juhász Katalinnak 1941 tavaszán az idén nyáron elhunyt Tabányi Mihály szolgáltatta meg a tangóharmonikát a Hungária Szálló teraszán.

Ám az idill nem tartott sokáig, sőt utólag visszatekintve ezek voltak a tágan vett Pétery család életének utolsó nyugodt hónapjai, sőt talán percei. A szintén a pénz-

ügyi-banki-tőzsdei világban forgolódó Pétery János 1944 tavaszán a történelem sűrűjében találta magát. Azt gondolhatnánk, hogy az 1944/45-ös embermentés igazán jól feltárt és dokumentált fejezete a magyar történelemnek, de valójában még mindig érhetnek minket meglepetések. Az utóbbi évek friss kutatási eredménye Pétery János és Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt svájci delegátusának hősies tevékenysége, melynek központja Péterynek a budai Tulipán utcában található, több lakásból álló háza volt. A história keserű fintonaként Pétery kitelepítési dokumentációjának részleteként maradtak ránk azok az igazoló és hálálkodó levelek, amelyek a portugál és svájci védlevelet kapott emberektől vagy éppen a villa pincéjében bujkálóktól származnak. Ezek éppen azt a célt szolgálták volna, hogy 1951-ben igazolják a címzett humanizmusát, bátorságát, példamutató magatartását. E helyett a bürokratikus irattermelés részét képezték, visszhang és válasz nélkül.

Számomra a kötet legérdekesebb fejezete Jeszenszky József és felesége, Pétery János második arája, élettörténete volt. A bárói címet viselő férfi Tolna megyében rendelkezett 510 katasztrális hold birtokkal és Alsóhídvégen egy kisebb kastéllyal. Egyik unokatestvérének a férje a magyar diplomáciai kar jeles képviselője, Barcza György volt, akit elsősorban 1938 és 1941 közötti londoni követi szolgálata és Bárdossy László miniszterelnökkel kialakult konfliktusa okán ismerhetnek a történelem iránt érdeklődők. Jeszenszky József végzett okleveles agrárszakemberként hozzáértéssel irányította gazdaságát, amely már az 1920-as években cséplőgéppel, gőzlokomobillal működtetett ekével és kovácsműhellyel rendelkezett. A megszerzett tudás igazán 1945-ben kamatozott. Birtokából 208 katasztrális holdat osztottak fel az igénylők között, míg 80 katasztrális holdnyi erdőt államosítottak. A báró 1945 őszén alkut kötött korábbi gazdasági cselédjeivel: bérbe vette tőlük a juttatott földet, vállalta a traktorral történő szántást, biztosította a vetőmagot, és eleget tett a beszolgáltatási kötelezettségnek. Ehhez hasonló példát nem ismerünk, s azért is fontos ezt hangsúlyozni, mert Jeszenszky József egyszerre ismerte fel a földosztásban megtestesülő társadalmi igazságosságot, ugyanakkor tisztában volt a racionális gazdálkodás mibenlétével, és képes volt a kettőt összehangolni. Míg 1945 előtt a szociális elv sikkadt el, a földosztás nyomán sok helyütt az üzemszerű, okszerű gazdálkodás vált lehetetlenné. Pedig meg lehetett volna a két célt együttesen is valósítani, ahogyan arra az alsóhídvégi példa rávilágít.

Az idillinek nem, de ideálisnak minden bizonnyal nevezhető állapot nem tartott sokáig, mivel 1946/47 folyamán mondvacsinált okokkal mind a férj, mind a feleség ellen rendőrhatalósági eljárás indult. A felettébb ingatag lábakon álló feljelentések remekül példázzák, hogy hiszterizált politikai viszonyok közepette milyen kontrollálatlan vádaskodások, gyanúsítások kapnak teret, s hogyan szivárog le a mindennapok szintjére a nagypolitika által gerjesztett gyűlölet. Lényegében ennek esett áldozatul az egyszerre emberségesen és észszerűen is gondolkodó Jeszenszky József és Juhász Katalin, akik a dél-budai központi internálótáborba kerültek. A talpra állás igazából

már nem sikerült: az 1950-es években lábtörlő szőnyegek készítéséből, illetve a régi vagyontárgyak maradványainak eladogatásából élt a házaspár.

A Pétery-fivérek kitelepítését feldolgozó fejezetek az egész kötet legjobban végiggondolt és legtöbb újdonságot hozó részei közé tartoznak. Esetükben nem annyira a politikai megtorlás vagy netán az egyéni bosszú érvényesült, hanem sokkal inkább az egész akció egy másik, igen csak fontos aspektusa: az újonnan berendezkedő elit lakásigénye. A Tulipán utcai többlakásos villa még háborús sérülésektől leromlott állapotában is vonzó célpontnak számíthatott. A szerzők idézik Farkas Mihály 1952 májusában, egy tisztképző iskola parancsnoka előtt tett kijelentését, amelyben a lakáshiány megoldását nemes egyszerűséggel a következő módon tartotta megoldhatónak: „*Lépjenek érintkezésbe az Államvédelmi Hatósággal ebben az ügyben, az majd segítségükre lesz.*”

Természetesen a kitelepítések folyamatát is végigkísérte az egyéni alkuk, felmentések, kivételezések vagy segítségnyújtások rendszere. Ebben nem volt semmilyen logika és következetesség, illetve talán annyi, hogy a politikai befolyás és kapcsolatrendszer mégis számított. Ezt két példával is igazolják a szerzők. József Attila hűgát, József Etelkát mint panziótulajdonost ítélték lakóhelyének kényszerű elhagyására. Mentésítési kérelmében nem csupán „proletárköltő” bátyjára hivatkozott, hanem arra a tényre is, hogy ő és a férje bújtatták az illegális kommunista Rákosi Mátyást. Keviczky Sándor mérnök pedig Illyés Gyula közbenjárását kérte, akinek a nyilas korszakban adott menedéket. Az akció sikerrel járt, mivel „*Házi [Árpád] belügyminiszter telefonált. Illyés Gyulát bújttatta.*” Ez természetesen nem csupán Illyés önzetlen segítségéről árulkodik, hanem arról is, hogy közéleti súlya- és szerepvállalásai révén kiemelten fontos volt a Rákosi-rendszer számára is. Ahhoz, hogy adhasson, neki is adnia kellett. Még érdekesebb, hogy Halassy Nagy Józsefet, aki később informátorként keserítette meg Pétery János életét, operatív érdekéből nem telepítették ki, vagyis azért, mert bizonyítani tudta, hogy ügynökként segíti az Államvédelmi Hatóság munkáját.

Halassy Nagy, mint „Halász” fedőnevű ügynök, tudatta az ÁVH-val, hogy Pétery János és felesége levelezést folytat az emigrációban élő Baranyai Lipóttal, a Magyar Nemzeti Bank korábbi elnökével. Ez a rosszindulatú információ s az ennek nyomán elinduló, sovány eredményeket hozó vizsgálat mégis elegendő volt ahhoz, hogy 1952-ben kémkedés és valutaüzérkedés vádjával Pétery Jánost tízévi börtönbüntetésre ítéljék. Végül az 1956-os forradalom napjaiban hagyhatta el a váci fogházat, és a második szovjet támadást követően az emigráció mellett döntött. Tőle függetlenül már korábban elhagyta Magyarországot felesége és két fia, akik végül egy határ közeli osztrák falu iskolájában találtak. „*Egy öreg ember sírt fölöttem. Ő volt az apám*” – idézte fel a drámai egymásra találást több évtized távlatából a kisebbik fiú, Pétery András. A lassúbbá váló történelem némi megnyugvást hozott a Péteryek számára: Pétery János ugyan nem tudott beilleszkedni, de két fia új otthonra talált az Egyesült Államokban. Az itthon maradt Pétery Jenő a kádári konszolidáció Magyarországn szo-

lid visszatérést élhetett át, elismerték a magyar teniszsport történetében játszott szerepét, és írogathatott a *Magyar Nemzet* sportrovatába.

A család történetének lezárásaként Ágh István szép verssorát idézik a szerzők: „*Mint lassú szél háztetőt, elfújta fölüllem az idő családom nemzedékeit.*” Sajnos itt nem az idő múlásának természetes üteméről, hanem valóban a történelem viharos tombolásáról volt szó. Egy igazi polgári mentalitást (a szorgalom és műveltség fontosságát, a társadalmi és egyéni felelősségvállalás képviselését) hordozó testvérpár és tágan határolt családjuk történetét ismerhetjük meg a könyv lapjairól. A számos szépen beillesztett, jól kivethető fényképpel megírt kötet valóban megfelel a legmagasabb színvonalú tudományos ismeretterjesztés szándékának.

Kulcsszavak: *Horthy-korszak, kitelepítés, könyvismertetés*

A bookreview about György Markó – Ákos Sándor – Éva Sz. Kovács: A teniszbajnok. Pétery Jenő és polgári családi élete és viszontagságai a XX. században (The tennis champion. Jenő Pétery and a vicissitudes and life of a bourgeois family in the XXth century)

This book a result of incident and professional historical research. The first steps of the research were inducted by two spectacular photo-collections. These photos depict the every-day life and customs of Pétery-Jeszenszky family in the 1930's and 1940's. The fate of family summarizes the most important lines of history of Hungary in the 20th century. The main characters were Jenő Pétery and János Pétery. The first one was famous tennis player and trainer, the second one was a clever and intelligent bank officer, who rescued lots of humans during in time of Holocaust. After World War II both of them had got crucial experiences, because they had to leave Budapest and were deprived of their flats. János Pétery became victim of a false political trial in the 1950's as well. His brother succeeded to stabilize his moderate life-stlye in the era of Kádár regime, but János Pétery and his family fled from Hungary after the repression of revolution in 1956. Their fate illustrate the complicated and sad way of Hungarian bourgeoisie in the 20th century. This historical experience effected basically history of Hungary after 1989 as well.

A tanulmányokkal kapcsolatos észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék: betekinto@ABTL.hu. Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket az adott szerzőnek.

Cseh Gergő Bendegúz: levéltáros, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának főigazgatója

Máthé Áron: történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnökhelyettese

Müller Rolf: történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Orbán-Schwarzkopf Balázs: levéltáros, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Pál István: történész, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Papp István: történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Váradi Natália: történész, II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, docens